

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ГОДИНА XIX

БРОЈ

62

ДЕЦЕМБАР
2023.

СЛОВО
НИКШИЋ
ДЕЦЕМБАР, 2023.

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: *Новоцрногорски лингвоуниитаризам* 4

ЈЕЗИК

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ: *Српски језик и српски народ – нерашчлањиво јединство идентитета* 13

Илија ПЕТРОВИЋ:

Жаргон, језик или нешто друге 47

Цвјетко СТАНИШИЋ: *Осјавка* 58

БЕЛЕТРИСТИКА

Илија ЛАКУШИЋ: *Њоезија* 63

Милутин МИЋОВИЋ: *Њоезија* 72

Мирјана БУЛАТОВИЋ: *Њоезија* 79

Борис ЈОВАНОВИЋ: *Њоезија* 82

Савва РАДУЛОВИЧ: *Њоезија* 86

Аца ВИДИЋ: *Њоезија* 92

Ранко КРСТАЈИЋ: *Последња партија покера* 100

Радинко КРУЛАНОВИЋ: *Пред иконом* 106

ЕСЕЈ

Душан КРЦУНОВИЋ: *Мизологија, II дио*

Lingua ex machina, или језик из банкомата 113

Вук ВУКОВИЋ: *Човјек са робовским ликом* 116

ИСТРАЖИВАЊА

Горан КОМАР: *Кинијорски наглас у селу Дићи код Љица у Србији и његово проље* 123

Ненад Р. КЕБАРА: *„Слово о јолку Игорову“ – алфапект руске књижевности (у свјетлу прејева на српски језик М. П. Суреја)* 140

САДРЖАЈ

КРИТИКА

Братислав Р. МИЛАНОВИЋ:

Реч као немерљиво блајо 165

Бранко СТОЈАНОВИЋ:

Својом, иронађеном стиазом 170

Драга БОЈОВИЋ: *Пути у ваиру* Спасоја Бајовића 176

Јелена ГАЗДИЋ: *Црнојорска идентитетска зајонетик или хроника српско-црнојорске вртолавице* 179

Раде Р. ЛАЛОВИЋ:

О српским књижевним темама у Црној Гори 183

У МАКАЗАМА

Драгољуб ПЕТРОВИЋ:

Закон за завршених жена 191

Нико Р. ВУЧИНИЋ: *Отворено писмо*

другу Бранку Бањевићу – надрикривичару 198

У СПОМЕН

Петар САРИЋ: *Ојасно је били Србин – (писмо Добрици Ћосоћу)*

209

Мићо ЦВИЈЕТИЋ:

Косовско одређење Пејра Сариха 218

Милутин МИЋОВИЋ: *Пејар Сарих (1937 -2023)* 226

Рајко Петров НОГО: *УТЕХА ЊЕГОШЕВА – може ли „исираја предака“ наудити Њејошу*

227

Веселин МАТОВИЋ:

Подвиј оца Лазара у манастиру Зајрађе 238

Веселин МАТОВИЋ

НОВОЦРНОГОРСКИ ЛИНГВОУНИТАРИЗАМ

Премда су се његови обретници позивали на тзв. јекавско јотовање, као његову специфичност и доказ његове аутохтоности и различитости од српског, тзв. црногорски језик ступио је на дужност службеног језика у Црној Гори у два лика: јотованом (или jotiranом, како кажу његови стандардолози), са двије нове графеме *ć* и *ž*, и нејотованом, с тим што је „јотирани“ „obavezuјуći“. „Svi preživjeli oblici, kao što su recimo produkti tzv. jekavskog jotovanja novom crnogorskom normom kodifikovani su kao obavezni“, каже се у Праворпису црногорског језика (2009), што значи да су њихови нејотовани парњаци алтернативни и необавезујући. Они, као другоразредни, чине, како наводе аутори Праворписа, „prvi sloj crnogorskog jezika“, односно – они су „opšta štokavska norma, zajednička bosanskome, crnogorskom, hrvatskome i srpskom jeziku“! Други је „opštecrcnogorski (koine), zajednički svim crnogorskim govornim predstavnicima“. То су „јотирани“ облици, или „naše prepoznatljivo jezičko obilježje“, којима „treba davati primat ne bi li se kao takvi zadržali“.

Та два неравноправна и, очигледно, међусобно ривалска слоја чине „kodifikovani crnogorski jezik“ – један као његово лице, други као наличје – оба лажно дефинисана.

То што се овдје именује као „општа штокавска норма“, нити је комун, који ара и развлачи, кад им и како им падне на памет, неколико балканских племена, нити је први, ни други, нити било који слој било ког другог, па ни тзв. црногорског језика, већ вуковска норма српског језика, коју би да развали, у име црногорског лингво-унитаризма,

неколико најамних кодификатора идеолошке магле, односно да је, након више од сто и педесет година њеног учвршћивања у Црној Гори, смуте и обезличи и под лажним именом прогласе некаквим необавезним слојем тзв. црногорског језика. И све то насупрот чињеници да се вуковске књижевно-језичке норме и њеног српског имена држи, и у писаној и у говорној пракси, далеко више грађана Црне Горе од оних који се, по партијској директиви, опредјељују за, такође некакав, „општецрногорски коине“.

Након доношења новог Устава (2007) у коме се црногорски језик дефинише као службени језик у Црној Гори, његов тако сачињен правопис, „обавезан је на нивоу државе“, што значи за све њене грађане, па и за заступнике имена српског језика. Правопис службеног језика, прихваћен и озваничен од стране надлежне државне институције, у овом случају то је бивше Министарство просвјете и културе, као његов издавач (2009), својеврстан је закон, кога су се у јавном комуницирању дужни придржавати сви грађани и све државне институције. Овога се, међутим, иако је прошло чернаест година од његове појаве, нико не придржава, чак ни највиши државни званичници; ни сама Влада, чији је званични сајт досљедно исписан правописом српског језика. То је најбоља потврда његове оправданости и усклађености са савременом језичком стварношћу коју, показало се, није могуће спутити пређом црногорског лингвоунитариза. На Студијском програму за црногорски језик на Филолошком факултету у Никшићу, такође се не прихвата јекавско јотовање као обавезујућа норма црногорског језика, односно овакав његов правопис. Тамо су остали при српском, вуковском језичком стандарду, само што су му име промијенили, па српски језик предају као црногорски, што је још један новоцрногорски куриозитет. (Као у оној анегдоти о муслиману који у вријеме рата у Сарајеву коље свињче, говорећи: „Квичало не квичало, за мене си јагње“.)

*

Друго (али је и прво):

Како неколико случајева тзв. јекавског јотовања, нека их је и тридесет, може бити „посебан језички слој црно-

горског језика“, односно аутохтона појава у Црној Гори и њено „препознатљиво језичко обиљежје“ када је то дијалекатска црта источнохерцеговачког дијалекта српског језика, „јужног нарјечја“, како га је звао Вук Караџић, и присутна је на цијелом његовом простору: и у Херцеговини, и у Босни, и у Србији, и у Хрватској и у Црној Гори? (И на простору зетско-рашког дијалекта, наравно.) Према томе, ако су облици из његовог првог слоја „општа штокавска норма“, онда су и ови из другог – општа штокавска дијалекатска појава, што значи да ни у једном ни у другом слоју нема ништа што се може означити као „препознатљиво црногорско језичко обиљежје“! Вук је ове облике заобишао, држећи се свог стандардолшког начела „опћене правилности“, дакле – да би избјегао анархију у правопису, у систему, а не што је сматрао да су тих неколико маргиналија аутохтоне особине „црногорског језика“. Језик је систем, а не „слагање варке на варку“! Вук је то знао и прије Сосира, зато и није запао у конфузију у какву су запали новоцрногорски правописци (домаћи и страни), који би од језичке шљаке да праве нови књижевни језик. И да развале сто и педесет година изграђивану и одавно у Црној Гори учвршћену ортоепску и ортографску норму српског језика. Управо, опште неприхватање у јавној комуникацији, облика насталих јекавским јотовањем најбољи је доказ њене стабилности, али и да ће они заувјек остати тамо гдје их је Вук оставио – у амбарима народних говора. (Четрнаест година било је више него довољно да то провјери и потврди језичка пракса.)

(Вук, додуше, није знао за црногорски језик. Није се с њим сретао ни на Цетињу, ни у Котору ни у Стањевићима, а гдје да га нађе – нијесу знали да му кажу ни Његош, ни књаз Данило ни књаз Никола.)

Није Вук знао ни да ће се на том „језику“, кодификованом од трештина из његове радионице, двослојном, или дволичном (такав се појавио из стандардолшке моделарнице Матице црногорске, Министарства просвјете и Дукљанске академије наука), изводити настава у црногорским школама, као ни да ће га црногорски Парламент једног дана, већином гласова, изабрати да буде службени језик у Црној Гори. И да ће се њиме писати и штампати сви уц-

беници за језик и књижевност (а и други), намијењени основцима и средњошколцима, једнако дјечи заступника имена црногорског као и оној заступника имена српског језика.

Дакле, оно у шта су се црногорски стандардолози највише уздали, показало се најмање сигурним. Управо тај њихов други, „обавезујући“ и привилеговани слој, или лик црногорског језика, иако је од његове укњижбе протекло више од деценије, није се слијепио са првим – „општом штокавском нормом“ као својом подлогом, па није ни заживио – ни у говорној ни у писаној пракси, нити је изашао из свог дијалекатског опсега, нити ће икада изаћи. Али је у овдашњем образовном систему произвео језичку конфузију какву може да произведе само мртво ткиво у живом организаму.

То се посебно испољило у уџбеницима за језик и књижевност, у којима се згуснула правописна тмуша дублета и алтернатива, као шума „Стриборова“, из које ни дјеца ни наставници њихови не знају на коју ће страну – јотовану или нејотовану, за „обавезујућим“, „аутентично црногорским“ седи, или за „алтернативним“, „ни Давидовим, ни царским, ни спахијским“ (сједи)? Из те невидјелице, сваки пут је погрешан и сваки путоказ је под лажним именом.

Тако се овај провидни симулакрум, иако неприхваћен безмало у свим сферама друштвеног живота и фактички мртав, показао као скоро савршен механизам, не само за гашење имена српског језика у нашим школама, него, као што видимо, и за разваљивање његове ортоепске и ортографске норме, и то тамо гдје би требало да се она учи и најдоследније поштује. Изгледа, то и јесте његов крајњи циљ и смисао – да ликвидира сваку норму, заротира сваки путоказ – да све изгуби смисао.

Будући да је тзв. црногорски језик Општим законом о образовању чл.11, установљен као наставни језик у нашим школама, а српски сведен на његово алтернативно, необавезујуће и функционално недефинисано име (застао «нади-мак» из неких прошлих времена – вишевјековног «самопо-рицања» Црногораца а затим и «сурове српске окупације Црне Горе, од 1918»), и пошто се у постојећим наставним

програмима изричито наглашава да се у оквиру наставе предмета за језик и књижевност „ученик оспособљава за јасно, разумљиво, правилно и функционално усмено и писано споразумијевање црногорским стандардним језиком (не и српским, наравно!) у различитим околностима“, односно да „Учећи црногорски језик (не и српски, разумије се!) ученици овладавају комуникацијском језичком компетенцијом и стичу основне читалачке, медијске, информацијске и међукултурне писмености...“ „и „на крају учења ученик ће моћи да: примијени језичку норму црногорског језика (не и српског, јер њу треба развалити, а не учити!) у говору и писању“, и да су у складу са овим циљевима сачињени и садржаји програма и уџбеника, јасно је да се у Црној Гори, већ више од једне деценије, скоро половини школске популације (конкретно: дјеци заступника имена српског језика), у својим школама и у својој држави, ускраћује право образовања на свом језику и изучавање свог језика (његове норме, значаја, историје, процеса стандардизације), односно да изграђује своју језичку културу, у складу са књижевном нормом и насљеђем свог матерњег (српског) језика, што им је гарантовано и постојећим Уставом ЦГ (чл. 75) и Конвенцијом УН о правима дјетета (чл. 2 и др). То је, уосталом, и један од главних циљева васпитно-образовног процеса. Што би народ рекао – због тога дјеца иду у школу.

Некада је познавање и поштовање књижевнојезичке норме био знак културног одгоја и статуса, чиме су се људи легитимисали при првом сусрету, на улици, у кафани, у школским зборницама. За то је била, по природи ствари, задужена школа, и она је деценијама тај посао успјешно извршавала. Но, о томе су се бринули не само професори језика него и сви други, и љекари, инжењери, правници, па и конобари у бољим кафанама. Не каже се случајно да је књижевни (стандардни) језик, језик културе.

Али, шта то бијаше култура?

*

Додамо ли овоме да су и сви школски уџбеници штампани црногорским језиком (тако пише у каталожним

напоменама Завода за издавање уџбеника), што значи и његовом правописном нормом, којом се у значајној мјери нарушава норма српског језика, онда тек видимо докле је све то отишло. Иако је Уставом (чл. 13) дефинисан као „језик у службеној употреби“, српски језик се у нашим школама, као што видимо, учи из уџбеника за црногорски и на црногорском језику! (Учи ли се енглески из уџбеника за српски језик и обратно?)

Посебна је прича што је његово име скоро сасвим нестало из вокабулара школске омладине. А нестанком имена језика, зна се, нестаје и име народа.

Међутим, ова ствар, осим појединце из културе, науке и образовања, и свега неколико овдашњих националних организација и медија, одавно више никога не занима, посебно након Споразума власти и опозиције, из септембра 2011, кад су лидери српских (тада опозиционих) странка побједоносно објавили да су коначно ријешили питање имена наставног језика и наставног предмета за језик и књижевност у црногорским школама. Жестоко преварени (да ли и постиђени?), никада више ни ријеч о томе нијесу казали. Не зна се на ком су језику – на српском или на црногорском (јотованом или нејотованом), латиницом или ћирилицом, писана рјешења њиховим сљедбеницима о постављењима у државним службама и предузећима – (по висини и по дубини), када су се, након пада ДПС режима, домогли крајичка власти, али није познато да је неко од њих јавно негодовао што му је учињено неправо с те стране.

У међувремену, смијениле су се двије владе и два министра просвјете (недавно смо добили и трећег), промијењени су и директори школа, али је питање имена језика, наставних програма и уџбеника у нашим школама, и даље табу-тема. Ћуте министри, ћуте страначки лидери, ћуте директори школа, професори, студенти, родитељи. Никоме се, изгледа, не стављају прсти у ту жеравицу.

Тако је и након пада ДПС режима, школа остала недирнуто, и најјаче, упориште етнонационалне концепције тзв. новоцрногорског лингвоунитаризма – најпоразније политичко-идеолошке амбиције која се икада појавила на овим просторима, и која не само што је изазвала коријениту

подјелу у народу него је подстакла и све девијације и све болести црногорског друштва – од незапамћене злоупотребе државног апарата до организоване пљачка друштвене имовине, корупције и криминала.

Та злоћудна концепција, није поражена падом ДПС режима, 2020. године. Закључана у највишем правном акту државе, који је немогуће откључати јер је режим понио кључ са собом (па се сад његови челници, иако поражени, смјешкају иза спуштених завјеса, увјерени да ће тако заувјек и остати), она ће и даље тровати Црну Гору са ништа мање кондиције него што је то досад чинила.

Неће се ту ништа промијенити ни након новог пописа становништва, ма какви били његови резултати. Као што видимо, пол. странке су се једва нагодиле о спровођењу пописа, а камоли да се нагоде о промјени Устава или, макар, о промјени Општег закона о образовању!

Умјесто да буде оно што му име каже – устав(а), бр-ана самовољи властодржаца, актуелни црногорски Устав смишљен је да буде вјечна одбрана самовоље аутократског режима Мила Ђукановића и његове политичко-идеолошке доктрине, спремљене да искоријени сваки траг српског идентитета Црногораца.

А то што се челници нове власти (предсједници државе, Парламента, Владе, министри), ступајући на дужност, заклињу на вјерност том и таквом Уставу, суштински је заклињање на вјерност политици ДПС режима, који су, наводно, срушили! И не само што се заклињу на вјерност Уставу, главном исходишту дискриминације (и то мањине над већином), него у исто вријеме – да апсурд буде већи – обећавају како, након њиховог доласка на власт, више нико у Црној Гори неће бити дискриминисан!

Онај ко се заклиње на вјерност „Миловом“ Уставу – па било то и „процедурално“ – на Миловом је путу, макар Мила извео на губилиште!

(Додуше, како рече један мој пријатељ: „Боље што се заклињу на Устав него на Јеванђеље – мање ће им бити у гријех уписано“.)

ЈЕЗИК

ЈЕЗИК

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ:
*Српски језик и српски народ
нерашчлањиво јединство и денитијетта*

Илија ПЕТРОВИЋ:
Жаргон, језик или нешто иреће

Цвјетко СТАНИШИЋ:
Оставка

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ*

СРПСКИ ЈЕЗИК И СРПСКИ НАРОД – НЕРАШЧЛАЊИВО ЈЕДИНСТВО ИДЕНТИТЕТА

У овом раду расправља се о јединству идентитета *српски народ / српски језик* и о нарушавању тог идентитета с историјског и географског аспекта. Ако се занемари преименовање читавог етноса из западне перспективе (Срби → *Илири*), издвајамо преименовање дијела етноса по религиозном обиљежју без преименовања језика (Срби → *Турци*), прикључење постојећем етносу дијела етноса по религиозном обиљежју заједно с језиком (Срби → *Хрваџи*), прво преименовање дијела етноса по територијалном обиљежју па онда и преименовање језика (Срби → *Црногорци*). Најсложенији је четврти поступак: прво преименовање дијела етноса по религиозном обиљежју (Срби → национално неопредијељени *Јуџословени* → *Муслимани* с великим *М* → *Бошњаци*) па онда и преименовање језика по територијалном обиљежју (српски језик → *босански језик*).

Кључне ријечи: српски народ/језик, Илири, Турци, Хрвати, Босанци/Бошњаци, Црногорци

0. Полазиште. – Тема овог рада има своју историјску димензију, и има своју савремену димензију, и те двије димензије се налазе у односима узајамности.

0.1. У прасловенском језику, а српски језик је њему типолошки и генетски најближи без обзира на протосрпски супстрат, назив *slovъnъskъ* «з³4к7 значио је истовремено 'словенски народ' и 'словенски језик' као јединствено нерашчлањено значење.

---

* radmilo@mail.ru

0.2. Идентитет српског језика и српског народа као појмовно јединство разматрали смо на научном скупу „Насљеђе и идентитет(и)“, који је одржан у Бањој Луци 5–7. децембра 2021. године. Ово је шира верзија тог реферата, док је краћа верзија објављена у зборнику са тог скупа [МАРОЈЕВИЋ 2022^a: 163–181].

1. ЕТНИЧКЕ ГРАНИЦЕ СРПСКОГА ЈЕЗИКА/НАРОДА (из историје питања). – Из предговора књизи *Нови Раји за српски језик и његовост* за предмет наше расправе од највећег значаја је поглавље „Етнички оквири српског језика“, па ћемо га овдје, уз техничку редакцију, и пренијети. Оно се тиче трију концепција о етничким границама српског језика које су образлагане у епоси заснивања славистике као научне дисциплине – Добровског [види т. 1.1], Шафарика [види т. 1.2] и Вука (Карацића) [види т. 1.3], с тим што ћемо уз Шафарикову класификацију додати једну (нову) напомену, овога пута из књиге *Полијолингвистика и српски језик (српска лингвистика о етносу, језику, књижевном стандарду и његовом)*.

1.1. Концепција Добровског. – Српски језик – „илирски језик с различитим говорима: бугарским, рацко-српским, босанским, славонским, далматинским и дубровачким“ односно „данашњи славонски или илирски (у Бугарској, Србији, Босни и Далмацији)“ – по концепцији утемељивача славистике Јозефа Добровског један је од два јужнословенска језика, поред хрватског (= кајкавског нарјечја) са словеначким. У српски језик Добровски је укључивао бугарски дијалекат сматрајући да је старославенски језик формиран на старосрпској језичкој основи. Касније је „патријарх“ славистике унеколико измијенио своју концепцију: издвојио је словеначки као посебан словенски језик, а старославенски је посматрао као српско-бугарско-македонски идиом [ЈАГИЋ 1910].

Класификација јужнословенских језика Ј. Добровског у двије своје верзије само је наизглед противрјечна. Прва верзија је тачна са историјског, а друга са савременог гледишта. Старославенски као први књижевни језик словенски заиста је био формиран на старосрпском дијалекту

позног прасловенског језика; од тог заједничког дијалекта одвојио се најприје бугарски, а потом и македонски језик, док је српски остао типолошки и генетски најближи својој основи [МАРОЛЕВИЋ 2001: 11].

1.2. Концепција Павла Шафарика. – Српско нарјечје, као језик „Срба грчке вјере“ и „Илира римске вјере“, по Павлу Шафарику, обухвата данашње штокавско и чакавско нарјечје, бугарски језик се с њим граничи на истоку, а хрватски, тј. кајкавско нарјечје, и словеначки – на западу. Указујући да се *Хрваџима* именују становници Истре, Приморја и острва (чакавци), Шафарик каже да их он убраја у Србе на основу главних обиљежја њиховог нарјечја. Шафарикова класификација словенских језика, изложена у његовом дјелу „Словенски народопис“ (консултовао сам друго чешко издање [ШАФАРЖИК | 1842] и превод на руски [ШАФАРИК 1843]), била је у XIX вијеку најшире прихваћена. Од ње полази, на примјер, Степович [СТЕПОВИЧ 1899], који под хрватском књижевношћу подразумијева само она дјела која су написана на кајкавском нарјечју, и на њу се само осврће у уводу, а сва остала дјела (на штокавском и чакавском) обрађује као српску књижевност.

На чему се заснива Шафарикова класификација? Она се заснива на чињеници да је чакавски, тј. изворни хрватски језик, у толикој мјери србизиран да се може посматрати као спољни српски дијалекат, онако као што се кашупско-словињски посматра као спољни дијалекат пољског језика. Али из чињенице што Кашуби говоре пољским као својим књижевним језиком није извучен „социолингвистички“ закључак да пољски језик буде преименован у пољско-кашупски! [МАРОЛЕВИЋ 2001: 11–12 (знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира)].

„А сад – на помена. Историјске и савремене границе хрватског (чакавског) језика не подударају се: савремене су знатно сужене. Србизирање сусједног словенског језика захватило је ближе говоре интензивније, даље – мање интензивно. Оне најближе потпуно је превело у српски (штокавски) језички систем, па се тиме објашњава чување хрватског имена у икавским говорима на међи двају језика (и

двају етноса) од раног средњег вијека. Остало име (*Хрваџи*), остао икавски рефлекс јата, понека ријеч се сачувала, понегдје и замјеница *ча* – све остало је српско, из говора бројчајно доминантног досељеног становништва Срба (штокаваца). Икавски рефлекс јата, наравно, лако се учврстио јер су Срби дуго чували фонему јат, а та фонема се локално изговарала дифтоншки, с неслоговном иницијалном *и*-компонентом, која се лако могла прогресивно монофтонгизирати под утицајем супстрата, тј. говора старосједјелаца“ [МАРОЈЕВИЋ 2019: 22–23].

1.3. Концепција Вука Караџића. – Вукова концепција о етничким границама српског језика је најужа, али је она са лингвистичког и етничког становишта, и синхроно и дијахроно, најтачнија: српски језик се подудару са штокавским нарјечјем.

1.4. Слово о српском језику. – Вукова концепција је обновљена и научно потврђена у *Слову о српском језику* (1998), које је постало, пошто су га потписали српски лингвисти и писци, језичко законоправило српског народа [ауторизовани текст овог документа, који је написао аутор овог рада, види у; МАРОЈЕВИЋ 2001: 217–224].

2. ДИСЦИПЛИНАРНО ОДРЕЂЕЊЕ (ПОЛАЗИШТЕ). – Одређење србистике као научне дисциплине у оквиру славистике као матичне науке дато је – у следеће три поставке – у студији *Српски језик у њородици словенских језика*, која је најприје објављена у првом броју часописа *Српски језик* (1996).

(1) Централно питање науке о српском језику, лингвистичке србистике, јесте питање мјеста српског дијалекта у систему прасловенског језика и питање мјеста српског језика у словенској језичкој породици данас. То је уједно и питање дефиниције српског језика и питање одређења предмета наведене науке. Стварна историја сваке науке отпочиње одређивањем њеног предмета.

Српски језик није имао много среће са њему посвећеном науком. У најауторитативнијим изворима нашега времена овај језик се и погрешно назива и нетачно дефинише [Белић 1929; Брозовић 1969; Брозовић/Ивић 1988; Гудков 1990]. Назив *српски језик* контаминира се с називом другог јужнословенског језика (*хрватски*) или се чак њиме замјењује. На сјеверозападу у њега се укључују језички системи који му никада нису припадали (тзв. кајкавско и чакавско нарјечје), а на југоистоку се из њега изузимају језичке области које са њим чине генетско јединство. При том се његова суштина не исказује са компаративноисторијског и типолошког становишта, него се његови појавни облици описују са аспекта (синхроне) дијалектологије и лингвистичке географије.

(2) Једна од научних заблуда, српског језика што се тиче, састоји се у томе што се овај језик сврстава у западнојужнословенску подгрупу јужнословенских језика, па се иде чак дотле да се ти језици генетски свде на један језик. Тако П. Ивић [Ивић 1955–1956: 315, нап. 1] тврди „да су разлике међу западнојужнословенским говорима биле врло мале, сасвим недовољне за разликовање двају језика на западнојужнословенском подручју“. Савремена лингвистичка наука у том погледу је недвосмислена: српски језик (тзв. штокавски), хрватски језик (тзв. чакавски) и словињски језик (тзв. кајкавски) са словеначким – генетски се не могу свести на један словенски прајезик нити на један прасловенски дијалекат¹. Највише што се може рећи, а што

---

¹ „Хрватски народни језик (чакавско наречје) и српски народни језик (штокавско наречје) не само да данас нису један језик него то никад нису ни били. Тачније: они су били један језик једино у саставу прасловенскога језика, заједно са свим осталим словенским дијалектима. То значи да се чакавско и штокавско наречје, тј. хрватски и српски језик, генетски не свде на један језик, па чак ни на један прасловенски дијалекат. Од самога почетка свога формирања то су била два прасловенска дијалекта, која су се развила у два засебна јужнословенска језика“ [МАРОЈЕВИЋ 1991: 130; уп. и МАРОЈЕВИЋ 1994^а: 95–100].

Данас најауторитативнији лингвиста у области словенске етногенезе и етимологије, О. Н. Трубочов [ТРУБОЧОВ 1992, 14] сматра да није могуће генетски извести „данас постојеће српскохрватске дијалекте директно из прасрпскохрватског језичког јединства“ и да су то самостални древни

би било и најтачније, јесте факат да се српски језик са својим западним словенским сусједима (првенствено са хрватским) налазио и налази у некој врсти језичкога савеза и у односима типолошког приближавања или конвергенције.

(3) Прије доласка протоБугара на Балкан српски језик је чинио цјелину са словенским говорима данашње Македоније и данашње Бугарске, тако да можемо говорити о једном (српско-словенском) прасловенском дијалекту: савремени српски и бугарски језик, са прелазним македонским говорима, генетски се могу свести на један словенски прајезик (тачније: прадијалекат). Један дио тих говора у контакту са | несловенским језиком протоБугара, уз развој балканистичког иновационог жаришта, послужио је као основа за глотогенезу бугарског језика и етногенезу бугарског као новог словенског народа. Српско-словенски говори Македоније такође преживљавају крупне типолошке промјене, са извјесним обрисима нове глотогенезе који би говорили о могућности формирања новог, македонског језика (данас су ти говори више прелазни од старог српског према новом бугарском језику него што представљају већ формиран нови јужнословенски језик). Могло би се рећи, и то би било најтачније, да се на српском историјском југоистоку одвија процес типолошког удаљавања или дивергенције [МАРОЛЕВИЋ 1996: 334–336].

2.1. Одређење у времену. – Кад је на српској основи био формиран старославенски као литургијски (и књижевни) језик словенски, српски је био само један од словенских дијалеката. Тек крајем XII вијека издвајају се српски, руски и други словенски језици из заједничког, јединственог али дијалекатски разуђеног, општесловенског језика. Ми овдје

дијалекти. На научној конференцији о индоевропском проблему (Институт археологије АН СССР-а, 18–19. децембар 1986) Трубачовљево гледиште о важности и виталности конвергенције у историји и развоју језика подржао је О. С. Широков, позвавши се при том на пример јужнословенске групе језика, који сигурно нису представљали полазно јединство, него су само секундарно, у току консолидације, развили низ „општејужно-словенских“ специфичности (истицања су Трубачовљева).

не улазимо у питање о протосрпском као индоевропском народу/језику родом с Кавказа, који се на Балкану „удружио“ с прасловенским и утицао на формирање његових српских говора јужно од Саве и Дунава, само ћемо указати да је та предисторија условила коришћење све до XIX вијека назива *словенскосрпски народ* као синонима с називом *српски народ*.

2.2. Одређење у простору. – Српски језик и српски народ, који чине појмовно јединство, треба одредити географски, из савремене перспективе, и историјски, из перспективе етногенезе и глотогенезе. На западу су се са њим граничили хрватски народ/језик (а то је само чакавски) и словињско-словеначки народ/језик (а то је кајкавски), а на истоку су се од њега одвојили бугарски као словенски језик (послије контакта српског с протобугарским) и македонски језик. Све то је прецизно формулисано у наведене три поставке горњег полазишта.

2.3. Преименовање народа. – Преименовања је било више. Једна су стара, рекло би се: природна, друга су нова, из пројеката дубинске државе, тј. интернационалне мафије.

Нашавши уточиште у средњем Подунављу међу Словенима, протоСрби су свом индоиранском имену *Срби* додали одредбу *Словено-*. Селећи се на сјевер ословени Срби у једним случајевима користе старо и уже име (лужички *Срби*), у другима – своје ново име ширега значења (новгородски *Словени*). С друге стране, из западне перспективе (из перспективе романско-германске цивилизације по дефиницији Николаја Трубецког) на Словеносрбе се преноси етничко име *Илири*, име житеља античкога Илирика који су се стопили са Словенима (тачније: утопили се у Словене).

У новије вријеме преименовања су пројекатска: преименовање дијела етноса по религиозном обиљежју (исламитизирани Срби → *Турци*), прикључење постојећем етносу дијела етноса по религиозном обиљежју (Срби католици → *Хрваџи*), преименовање дијела етноса по територијалном обиљежју (Срби из Црне Горе → *Црногорци*), преименовање дијела етноса по религиозном обиљежју (Срби исламске

вјероисповијести → *Бошњаци*) с тежњом да се у даљој пројекцији преименовање прошири и по територијалном обиљежју (Срби из Босне и Херцеговине → *Босанци*).

2.4. Преименовање језика. – Врши се у три правца; два су по конфесионалном: српски → *хрвајски* [види т. 6.2], српски → *босански/бошњачки* [види т. 6.3], а један по територијалном обиљежју: српски → *црногорски* [види т. 6.4] (мада се у више праваца народу покушава наметнути и религиозна омча око врата).

3. ИЛИРСКИ ИЛИ СРПСКИ ЈЕЗИК. – Из западне перспективе, тј. перспективе романско-германске цивилизације, као што смо истакли [види т. 2.3], на Словеносрбе је пренесено етничко име некадашњих житеља античкога Илирика *Илира*, који су се утопили у Словене односно Србе. Сва етничка преименовања на српском западу могу се пратити преко промјене имена и значења Словенског/Илирског/Хрватског завода светог Јеронима за пропаганду вјере у Риму. Значајну грађу о тим преименовањима садржи дјело Љубомира Дурковића-Јакшића *Србија и Вајшкан (1804–1918)*, нарочито први одјелак VIII поглавља који је посвећен теми „Афера 1901–1902. око својатања Светојеронимског завода у Риму и право архиепископа барског на титулу Примаса Србије“ [ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1990: 383–401], па ћемо у даљој анализи наводити и коментарисати и податке из те књиге.

3.1. Преименовање Словенског завода у Илирски завод. – „Завод Светог Јеронима у Риму пореклом сеже у XIII век. Дуго је имао назив *словенски*, а у XV веку се име замењује називом *илирским*“ [ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1990: 384].

У вези с овим преименовањем постављају се два узајамно повезана питања. П р в о питање: да ли се први назив (*Словенски завод*) односио на све *Словене*, или на народе који се служе тим ширим називом за именовање свог ужег етноса (данашњи *Словенци* и *Словаци*), или ипак на народ с двоструким самоназивом, тј. на *Словеносрбе*? – Пропагирати католичку вјероисповијест није требало ни у народима који су утемељени у католичанству (Хрвати-чакавци, Словенци-кајкавци, Пољаци и др.), ни у народима који су били у цјелини православни (Руси, Бугари и др.), а то значи да се Завод и прије преименовања односио само

на Србе, с тим што је Ватикан избјегавао да користи право име нашега народа (*Срби*). Другим ријечима, преименовање Завода није сузило опсег значења адјектонима (адјектоним или ктетик је придјев изведен од етнонима или топонима).

Друго питање: на који се народ односио други назив (*Илирски завод*)? – Као што смо видјели, адјектоним (ктетик) *илирски* био је западњачки синоним придјева *српски*: тај назив није, како слиједи из Шафарикове монографије, обухватао ни Хрвате кајкавце ни праве Хрвате (чакавце), наравно – ни Словенце: као посебне језике он наводи (кајкавски) *хрвајски*, *словеначки* и *илирски* (= српски) не улазећи у питање који би у овом посљедњем случају од два синонима (*илирски* или *српски*) био правилнији; поред тога, он изричито каже да је самоназив чакаваца *Хрвајци* а не *Илири* (= Срби) иако их он, додуше неоправдано, укључује у српски језик [види т. 1.2]. У језицима романско-германске цивилизације српски језик се називао *илирски језик* све до средине XIX вијека, и тај назив је споља наметан Србима католицима. Он се заснивао на чињеници да је протоилирски етнос пребивао на западним подручјима српске језичке територије, па је био асимилован од Срба, тако да су Срби културни наслједници тог етноса.

3.2. Пресемантизација Илирског завода. – Средина XIX вијека је период кад се нови мисионари, представници дубинске државе, ангажују, најприје да се у појам *илирски* народ/језик укључе чакавци и хрватски кајкавци, а затим да се он, већ на размеђу XIX и XX вијека, преименује у *хрвајски*. Први ступањ пројекта оличен је у Илирском покрету (да кајкавци прихвате илирски језик као свој), што је у једној биљешци Људевит Гај изразио формулом: „Хрвати су пригрлили српски језик“ [МАРОЛЕВИЋ 1991: 13 (нап.)].

Педесетих година XIX вијека појавила се Кватерникова књига, анонимно, на коју је критички реаговао Александар Фјодорович Гиљфердинг (1831–1872)² разоткривши

---

² Уп.: »У Хрватској ће Гиљфердингове идеје двојако утицати – позитивно на југословенски оријентисане људе око Народне странке, а негативно на праваше, нарочито откада је одмах на почетку историје праваштва Гиљфердинг 1860. негативно оцијенио излагање непотписане Кватерникове књиге у Паризу „Хрватска и италијанска конфедерација“« [ЕКМЕЧИЋ 1972:

хрватску крваву утопију до Дрине, да би Штросмајер пројектом руководио, све до покушаја преименовања Илирског завода светог Јеронима за пропаганду вјере (у Риму) у „Хрватски завод“, на шта је одлучно дипломатски реаговао црногорски књаз Никола бранећи идентитет Срба католика и звање надбискупа барског као „примаса српског“ (Serbiae Primas).

3.3. Покушај преименовањс Илирског завода у Хрватски завод (проглашење Срба католика за Хрвате). – У чланку *Срби и мултиконфесионалности* Петар Милосављевић [Милсављевић 2007: 122–135] подсјећа на један догађај с почетка XX вијека, историјски приказан у дјелу Љубомира Дурковића-Јакшића *Србија и Вајшкан (1804–1918)*: „Кнез Никола дозвоа је из Бара примаса српског у дворач у Никшићу и три дана с њим разговарао. Затим је дозвоа свог министра спољних послова Луја Војновића, који је био Србин римокатоличке вере. Примас српски и министар спољних послова Црне Горе затим су са јасним ставовима отишли у Ватикан. Папа је признао и обзнанио да Срби римокатоличке вере постоје не само у Црној Гори већ и у другим српским земљама“ [Милсављевић 2007: 133]. Повод за дипломатску акцију књаза Николе било је то што је „Штросмајер издејствовао у Ватикану да се Илирски завод св. Јеронима преименује у Хрватски завод св. Јеронима“ [Милсављевић 2007: 133]. Али је узрок и тог преименовања и дипломатске акције била одлука Првог хрватског римокатоличког конгреса, који је одржан у Загребу на самом крају XIX вијека (1900), по којој „сваки Србин римокатолик аутоматски мора да буде Хрват“ [Милсављевић 2007: 134].

Указаћемо још на неке појединости, али овога пута непосредно из књиге Љубомира Дурковића-Јакшића. Помениути Завод 1842. године Аустрија је преузела под своју заштиту, а 1862. у њему је основан колегиј Светих Ћирила и Методија за клирике и свештенике који су учили у Риму. Прије него што је папа Лав XIII 1. августа 1901. донио бреве о преименовању Завода, сарајевски надбискуп Штадлер сазвао је конференцију југословенског епископата на Ло-

17]. Више о Гилфердинговим ставовима и дјеловању види у: [Маројевић 1994⁶; Маројевић 1994⁸; Маројевић 1998; Маројевић 2022].

круму код Дубровника, одмах иза које је изашло оно папино бреве [ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1990: 399]. На конференцији је учествовао и надбискуп барски Милиновић. Нема никакве сумње да је та конференција, одржана у тајности, имала за циљ програм: Сви Срби католици има да буду Хрвати!

Папа Лав XIII 1. августа 1901. доноси бреве којим се Завод преусмјерава на Хрвате под називом Collegium Hieronymianum pro Croatica gente. У бревеу су набројане бискупије које могу слати питомце у тај Завод. Кнежевина Црна Гора улаже протест у Ватикану зато што су и Срби из Барске надбискупије имали право на тај Завод [ДУРКОВИЋ—ЈАКШИЋ 1990: 384], а они се, као и Срби Далмације, Славоније, Босне и Херцеговине, убрајају „у тај хрватски народ“. Званични лист Кнежевине Црне Горе, *Глас Црногорца*, изричит је: *не можемо допустити да се једним иако свечаним акцијом једне највише власти црквене уноси иуђа иолишка у наш народ и нашу државу* [ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1990: 385]. Књажевска влада је зато „послала нарочиту мисију у Ватикан да најприје уложи протест против овог бревеа у колико вријеђа њено државно право, па уз то, ако узможе на лијепе да ту повриједу излијечи“ [ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1990: 386]. На челу мисије био је Лујо Војновић, Србин римокатоличке вјере, министар просвјете, а члан надбискуп барски, примас српски Шимун-Шиме Милиновић, далматински фрањевац, који је припадао оним народњацима који су себе сматрали исто толико Хрватима колико Србима. У Ватикану је Војновићу речено да је ријеч о погрешци коју је учинило лице којем је ствар била повјерена назвавши погрешно све југословенске католике Хрватима [ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1990: 387], а то је био Штросмајер. Барски надбискуп је традиционално имао наслов *totiueque Serviae (Serbliae, Serbiae) Primas*, по рангу је заузимао друго мјесто међу примасима, одмах послје примаса Германије.

Црногорска страна била се сложила с предлогом да се назив бревеа модификује у смислу *Pro croatica gente et Serbis catholicis dioceseos Antivari*, уз услов да се надбискупу врати назив примаса свих Срба католика, али се овом додатку категорички успротивио Беч. Дипломатска мисија

се завршила (7. марта 1902) враћањем назива *Илирски* и потврдом титуле барском надбискупу *Serbiae Primas* [ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1990: 393].

Заључак би био: донекле успјешно (и привидно успјешно) завршила се мисија Луја Војновића. Зашто: донекле? Прво, зато што није враћено и изворно значење придјеву *илирски* (све до средине XIX вијека, видјели смо, он је значио само 'српски'), а друго, што је закулиса радила у правцу Хрватске странке права и усташког покрета, а ту закулису чинили су хрватски бискупи, далеки потомци Хазара, који су по задатку обукли католичко рухо остајући и даље бојовницима дубинске државе.

Зашто: привидно? Љубомир Дурковић-Јакшић наводи послјератне чланке Лазара Томановића који се опет позива на некадашње званичнике црногорске владе (премијера и министра иностраних дјела) и на њихове тврдње да је то био дипломатски пораз Црне Горе, која је била обманута: бреве је недотакнут остао у снази! [ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1990: 399].

3.4. Поткопавање темеља католичанства. – У наставку свог разматрања Петар Милосављевић пише: „По мојим сазнањима, Срби против себе немају Ватикан, већ превасходно моћни хрватски лоби у Ватикану. Тај лоби је у 20. веку поткопао и саме основе Римокатоличке цркве. Римокатоличка црква је, у принципу, универзална (то значи израз католичка), као што је и Православна црква универзална (саборна или католичанска). [...] Ватикан је из своје заједнице изоставио један од најстаријих римокатоличких народа у Европи, Србе римокатолике. Направио је гест који значи: сви могу да буду римокатолици, само Срби не могу. [...] Тиме што је припаднике једног народа денационализовао и превео у други народ, он је отворио пут хрватском геноциду над Србима у 20. веку“ [МИЛСАВЉЕВИЋ 2007: 134].

Љубомир Дурковић-Јакшић указује да је у српској штампи на размеђу вјекова изражавано чуђење што Ватикан под пресијом Аустро-Угарске не признаје „да има својих сљедбеника и у српском народу, као што их има у бугарском и у руском. Српска православна црква тим може бити

задовољна, а што Ватикан, на штету универзалности своје цркве, тако поступа, то је његов посао“ [ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1990: 385].

Прије три деценије, тј. прије преименовања српског језика у босански/бошњачки и црногорски, ја сам неоправданим оцијенио додавање називу *српски језик* компоненте *хрватски*: „Такав став нема никаквог лингвистичког оправдања. Он се додуше и не заснива на науци, него на политици, и то на политици која је штетна за све народе који су у питању (корисна је само за интересе Ватикана)“ [МАРОЈЕВИЋ 1991: 12]. У новој редакцији поменуте уводне студије, која је прештампана у књизи *Српски језик данас* [МАРОЈЕВИЋ 2000: 67–77], додали смо, иза ријечи *корисна је*, ријеч *ваљда* исказујући тиме сумњу у тврдњу да је та политика корисна и за католичку цркву. Сада морамо, на основу Милосављевићеве аргументације, али и на основу нових сазнања, кориговати цитирани текст у загради: гледано дугорочно, погубна је и за интересе Ватикана!

Основни дио наше формулације, да се преименовање српског језика заснива „на политици која је штетна за све народе који су у питању“, остаје на снази. Нису чакавци толико моћни у Ватикану, а и да јесу, зашто би се они борили за то да – немају право да се служе својим језиком као књижевним, да им остане име а укине суштина националног бића? Нису ни кајкавци толико моћни у Ватикану, а и да јесу, зашто би се они борили за то да – немају право да се служе својим језиком као књижевним нити да носе своје уже (*Словинци*) или шире национално име (*Словенци*)? Нису ни штокавци били толико моћни у Ватикану, а и да јесу, зашто би се они борили за то да – немају право да носе своје национално име (*Срби*), а да се служе својим језиком под туђим именом? Поред тога, у вријеме одржавања поменутих католичких зборишта у Загребу односно на Локруму Срби католици у културно најразвијенијим срединама (Дубровник, Бока) били су не само свјесни своје националне припадности него су били „љути Срби“, у оним мање развијеним (Босна) нису знали за хрватско име.

Да парафразирамо Петра Милосављевића: по мојим сазнањима, Срби против себе немају Ватикан, већ превасходно

моћни јеврејски лоби у Ватикану; тај лоби је у XX вијеку поткопао и саме основе Римокатоличке цркве. И Први хрватски католички конгрес (1900), и усташки покрет, па и сам геноцид над Србима у Јасеновцу и у другим мјестима, организовали су туђинци, лажни Хрвати и лажни католици. Поред Срба православне Христове вјере, чији се број приближава милиону, у логорима је страдало и тридесетак хиљада Срба Мојсијево вјере – али не зато што су исповиједали јудаизам и чували своју културну традицију, него зато што су били свјесни припадности српском народу и српском језику (сматрали су се Србима, а не Јеврејима). Починиоци првог геноцида над Србима данас уживају у плодовима свога „рада“, али и настављају своје „дјело“ другим геноцидом (конституисањем Бошњака као „нације“), трећим геноцидом (конституисањем Црногораца као „нације“), четвртим геноцидом (бомбардовањем српских земаља), а за геноцид хоће да оптуже Србе на основу сребреничког сценарија који су сами организовали!

Прије преименовања Срба католика у „Хрвате“ није могло бити етничког супротстављања хришћана (=православних) и кршћана (=католика) као припадника истог народа. Напротив: функционисале су цркве са два олтара, што је уникална појава у хришћанству. Његош у „Примјечанију“ уз *Ојледало српско* истиче: „Црногорци нијесу никада имали обичај пјесме састављати у којима би своје побједице над западњима хришћанима похваљивали, нити су у томе војене гордости налазили“.

4. Турци српскога језика или Срби турскога закона. – Мисионари дубинске државе, тј. интернационалне мафије, наставили су свој пројекат растурања српског језика/етноса, па су иницирали тобожње самопроглашење Срба исламске вјероисповијести најприје у *Муслимане*, с великим словом *М*, а онда у *Бошњаке*, а православних Срба у Црној Гори у псеудоетничке *Црногорце*, при чему се одржава назив *Хрвати* за Србе католике. Треба истаћи да је и претходно именовање исламизираних Срба туђим етничким називом *Турци* настало тек у епоси Мехмеда IV, у другој половини XVII вијека, кад су представници поменуте ду-

бинске државе, тихим превратом, сву реалну власт са султана пребацили на (свога) великог везира.

4.1. Преименовање исламизираних Срба у Турке. – А ко их је преименовао? Турци свакако нису: кад су се с распадом Турске империје бројне масе Срба „турске вјере“ стáнили у Турској и казали да су они Турци, прави Турци су им рекли: свака част и чест, али ви нисте Турци него Срби. Један од њих, из Рожаја, прије три деценије рече: „Нас Срба у Турској има осам милиона“.

Ниједан народ у Турској царевини није с вјером примао турско етничко име. Арапи, чији је ислам изворна религија, и даље су се звали Арапи, исто тако Персијанци, Курди и сви други. Па ко је то онда преименовао Србе? Наравно, они који и за себе одређују „нацију“ према вјери – бојовници дубинске државе, интернационална мафија, која себе држи за изабрани народ, а све друге за гоје.

А како се, и кад се то (преименовање Срба у Турке) десило?

Прије него што дамо одговор на постављено питање, позваћемо се на синтаксички период од осам стихова *Горској вијенца*, из писма владике Данила скадарском паши односно Селиму везиру:

1145 (3) Пуће колан Свечевој кобили:
Леополдов храбри војвода*,
Собијевски и војвода Савојски
саломише демону рогове;
у ћитапу не пише једнако
за два брата једноимењака**;
1150 (8) пред Бечом је Бурак посрнуо –
обрнуше кола ни́за страну.

[ГВ 1143–1150].

* Лотарингски ** Мухамед[а] II и [Мухамеда] IV

Најсажетији коментар 1148. стиха *Горској вијенца* дао је Божидар Ковачевић: „*два браћа једноимењака* су Мухамед II, освајач Цариграда (1453) и Мухамед IV, сузбијен под Бечом (1683). После освајања Цариграда настаје проди-

рање Турака кроз Балкан у средњу Европу, а после пораза под Бечом опадање турске силе и повлачење из средње Европе на Балкан” [КОВАЧЕВИЋ 1940: 87]. Првобитно су синтаксички период чинили први и посљедња два стиха – на маргини аутографа уметнути су накнадно стихови 1144–1148 [види подробније у: МАРОЈЕВИЋ 2021^а].

У спјеву *Шћејан Мали Његош* је допустио један анахронизам. Беглер-бег први, у расправи о Црногорцима коју води с Теодосијом Мркојевићем, помиње макротопоним *Karagaī*, али каже да је земљу Црногораца тако назвао „покоритељ Грка и Стáмбола“ [ШМ 1470–1471]. Султан Мехмед II је владао од 1451. до 1481, а Цариград је освојио 1453. године. Са Црном Гором макротопоним *Karagaī* поистовјећује владика Василије Петровић у *Историји о Црној Гори* (Петроград, 1754): „Историја турске монархије у 4. глави на 30. листу јасно говори да је црногорски народ слободан. Кад је био убијен султан Ибрахим и постављен на престо син му султан Мохамет ›Мехмед‹ Четврти, један чувени бунтовник, по имену Кудкегај, намјерио је да с великом имовином побјегне у неприступачне албанске планине, а становнике тих планина Турци ни досад нијесу могли покорити – то се подразумијева Црна Гора, која се налази у дијелу албанском, пошто су Турци Албанију покорили, а Црна Гора посебно своје име и слободу храброшћу и оружјем брани од непријатеља, како [је] и сами Турци мрско називају Каур Карадаг, то јест Црна Гора“ [МАРОЈЕВИЋ 1985: 97]. Наведени анахронизам и тамно мјесто спјева *Шћејан Мали* лако се објашњава: беглер-бег први, тј. Његош, везује назив *Karagaī* за епоху Мехмеда II, док је назив заиста поменут у руском издању *История турецкой империи*, коју смо имали прилике да читамо у Руској државној библиотеци (бивша Лењина библиотека), тако да је наведени назив требало везати за епоху Мехмеда IV, који је живио од 1642. до 1693. (по новом календару, и рођење и смрт су се десили крајем децембра претходне године по старом календару), а био је султан Турске империје, послвије очевог убиства, од 1648. па до 1687. године. (О етнокултурним концептима на релацији „своје : туђе“ у језичкој слици свијета на грађи *Шћејана Малој* види у; БАЈОВИЋ 2021.)

Његошева оцјена да у књизи судбине не пише једнако за два султана истога имена заиста је историјски утемељена. Пошто су му убили оца а њега као дијете зацарили, султан Мехмед IV симболизује тихи преврат у Турској империји: доминантну власт добија велики везир, а султану се вишеструко увећава његова титула, којој се једнако подсмјевају запорошки козаци, на слици „Запорожцы пишут писмо турецком султану“ Иље Репина (1891, Руски музеј у Петрограду), и Теодосија Мркојевић, у Његошевом спјеву *Шћейан Мали* [види подробније у: МАРОЈЕВИЋ 2021⁶: 96–97].

Шта то пише у ћитапу (код Његоша у значењу ‘књига судбине’) за Мухамеда (Мехмеда) IV?

Прво, измијенило се појмовно-семантичко поље (микро)концепта (ТУРСКА) ВЈЕРА ТВРДА, а то је промјена културног кода, или прекултурализација, у вези с уношењем туђих концепата по којима се вјера мора држати међу припадницима своје „изабране” расе, нације или сталежа (енглески лордови су „дентлмени” према себи равнима, али не и према свима другима), док се други сврставају у нижу „расу” (упоредите у *Горском вијенцу*: пучина је стока једна грдна – [ГВ 1119]). Пандан Његошевом литерарном беглер-бегу првом јесте историјски Ћуприлић-везир, који је дао „турску вјеру тврду” (мада је иначе био Арбанас), домамио Црногорце па их све побио и на колац набио на Бријегу од Мораче.

Друго, (полуокупирана) Турска објављује ратове да их изгуби (Млетачкој републици, Аустрији, Русији), спроводи се терор над неисламским становништвом, из далеке старине васкрсава казна набијања на колац, Срби се листом дижу на устанке подржавајући стране завојеваче (Венецију и Беч): дубинска држава има пројекат растурања Турске, што се завршава потпуном окупацијом тзв. младоТурака под вођством Кемала Ататурка, Јеврејина из Солуна.

И треће, за нас овдје најважније: исламизирани Срби проглашавају се за Турке. Док су били свјесни своје праве националне припадности, они нису водили локалне ратове против православног становништва. И не само то. Осман-паша Казанац, кад се вратио у родне Казанце, прави и џамију, и православну цркву...

4.2. Преименовање религиозне припадности у националну. – Пошто се етноним *Турци* за Србе исламске вјероисповијести није могао одржати у новим условима – Турска је била сузбијена „на крај о’д свијета”, тј. од Европе, програмери дубинске државе у Титовој Југославији смишљају ново име и из нужде се опредјељују за „име” *Муслимани* (с великим *М*). Они јесу муслимани, али то је њихова вјерско-културна припадност, а од тога назива не може се спровести друга фаза, тј. прогласити „муслимански језик”: пожурило се да се не би „национално неопредјелијени Југословени” опредјелили за своје право име – *Срби*.

4.3. Присвајање регионалног етничког имена. – Име „Бошњаци“ као идеологизовани језички знак, који се намеће свим пропагандним средствима укључујући и (псеудо)науку да би се Срби исламске вјероисповијести прогласили за посебну нацију, није резултат природног, етнолингвистички објашњивог развоја – он је извучен из „епрувете“ ковача лажних нација, из идеолошког пројекта извршилаца серије геноцида над српским народом у његовој матичној земљи. У расправи о преименовању Срба исламске вјероисповијести у „Бошњаке“, и то не само у Босни него и у Херцеговини, Црној Гори и Србији (у Турској се они и даље зову *Срби*) послужићемо се подацима из монографије *Полиџолини-висџика и српски језик* [МАРОЈЕВИЋ 2019: 25–27, 45–52], уз нека нова прецизирања.

Именица *Бошњаци* има иста значења као и именица *Босанци*, само што је она прва данас у односу на ову другу благо стилски обиљежена као архаизам. Основно значење, и једне и друге, јесте ‘становник Босне (независно од вјероисповијести)’, а допунско значење, и једне и друге – ‘досељеник из Босне (независно од вјероисповијести)’. Ван Босне, етноним *Бошњаци* је имао, наравно, само значење ‘досељеник из Босне’. На путу из Београда за Загреб, с лијеве стране кад се пређе данашња државна граница (према ријечи Сави), налази се мјесто *Бошњаци*, које данас насељавају углавном католици. Владика Николај Велимировић се родио у засеоку *Бошњаци* села Лелића, данас с православним становништвом. Јесу ли се то из Босне одсељавали мусли-

мани? Наравно да нису. Презиме *Бошњак* данас није тако ријетко у Србији: по личном имену се не може судити да ли су то православни Срби или католици, али је сигурно да су хришћани. Најзанимљивије је, међутим, да је и међу муслиманима, у Црној Гори, посвједочено презиме *Бошњак*, и само носиоци тог презимена могу да буду сигурни да је њихов предак, родоначелник братства, досељен из Босне, али не и да је био муслиман (могао је промијенити вјеру, он или његови потомци, у новој средини). Сви остали представљају аутохтоно становништво данашње Црне Горе, нису дошљаци, нису, дакле, ни *Босанци* ни *Бошњаци* (ова два етнонима су, као што смо рекли, творбено-семантички синонимима).

Ову измјену (у књизи стоји: „...и само носиоци тог презимена могу да буду сигурни да је њихов предак, родоначелник братства, досељен из Босне и да је био муслиман“) учинили смо из сљедећих разлога. У познатој расправи *Срби сви и свуда*, коју је написао 1836. године, Вук Караџић разматра бројчано стање и етничка имена „народа, који говори једнијем језиком, али се по закону (религији) дијели на троје“ [КАРАѢИЋ 1972: 31]: од око пет милиона душа „може се од прилике узети да их око три милиона има закона Грчкога [...]”; од остала два милиона може бити да би се могло узети да су двије трећине закона Турскога [...], а једна трећина Римскога. Само прва три милиона зову се *Срби* или *Србљи*, а остали овога имена не ће да приме, него они закона Турскога мисле да су *їрави Турци*, и тако се зову, премда ни од стотине један не зна Турски; а они закона Римскога *сами себе* или зову по мјестима у којима живе, н. п. Славонци, Босанци (или Бошњаци), Далматинци, Дубровчани и т. д., или, као што особито чине књижевници, старинскијем али Бог зна чијим именом, *Илири* или *Илирци*; они пак први зову их у Бачкој *Буњевцима*, у Сријему, у Славонији и у Хрватској *Шокцима*, а око Дубровника и по Боци *Лашинима*. [...]. А у пријатељском разговору они закона Грчкога зову ове закона Римскога *хрићанима*, а они њих *хрићанима*“ [КАРАѢИЋ 1972: 31–32]. Без обзира на овако шаролику ономастичку (етнонимску) слику, која је аналогна данашњој, Вук се није устручавао да постави темељ и

учењу о српском народу разликујући *Срб(љ)е* „закона грчкога“, *Срб(љ)е* „закона римскога“ и *Срб(љ)е* „закона турскога“.

Сличне податке даје руски слависта А. Гиљфердинг за Босну средине XIX вијека (види нап. 2): само православни себе зову *Срби*, муслимани истога језика себе зову *Турци*, а католици се именују *Латини* не знајући за име *Хрваџи*. И још један занимљив податак: муслимани *хришћанима* сматрају само православне Србе (можда зато што су католике и они звали *кришћанима*).

Сличне податке даје руски слависта А. Гиљфердинг за Босну средине XIX вијека: само православни себе зову *Срби*, муслимани истога језика себе зову *Турци*, а католици се именују *Латини* не знајући за име *Хрваџи* [МАРОЈЕВИЋ 2022⁶: 11]. И још један занимљив податак: муслимани *хришћанима* сматрају само православне Србе [МАРОЈЕВИЋ 2022⁶: 12] (можда зато што су католике и они звали *кришћанима*).

Етноним *Бошњаци* могао се односити, кад су то екстралингвистичке околности условљавале, на Србе из Босне само једне вјероисповијести. Вук свједочи (а он је вјеродостојан свједок епохе, и језички и етнографски) да су Срби католици себе називали *Бошњаци*, и то у самој Босни, а не само као досељеници из Босне. Да се именица *Бошњаци* односила и на православне Србе из Босне, свједочи нам *Пјесма Карађорђу*, коју је спјевао владика Петар I Петровић. У њој налазимо и ове стихове: „Кад то чуше Бугарци јунаци, / Херцеговци и млади Бошњаци, / Млоги родна мјеста оставише, / У Србију равну ускочише“. Да ли су Карађорђу у помоћ притекли босански муслимани? Наравно да нису: у Србију су ускочили Срби православни – етнонимом *Бошњаци* митрополит црногорски и приморски назива православне Србе из Босне – јер су само они притекли у помоћ у Првом српском устанку. Петар II Петровић-Његош у *Шћећану Малом* и *Свободијаги* користи исту именицу, али је ограничава на Србе исламске вјероисповијести из Босне, што је условљено ванјезичком ситуацијом: у нападу на своју браћу исте вјере, у војним походима против Црне Горе под турском заставом, нису учествовали православни Срби него

само исламизирани Бошњаци/Босанци, а за њих Теодосија Мркојевић каже да су „наша родна браћа“, а то значи Срби.

4.4. Преименовање српског језика у босански/бошњачки. – У овом, другом по реду преименовању у новијој историји активну улогу имао је норвешки Јеврејин Свен Мененсленд: њему је та улога припала јер су у Норвешкој у употреби два књижевна језика, од којих један никад није имао атрибут *норвешки*. За ово и претходно преименовање најбољи коментар је дат у *Слову о српском језику*, у следећој формулацији: »Програм издвајања „књижевних језика“ на конфесионалној основи одражен је и у Дејтонском споразуму (1995), који има четири равноправна текста, од којих је један на енглеском а три на српском језику, с тим што се *српским језиком* у том документу сматра само *екавска ћириличка варијанџа* док се *двје* ијекавске латиничке *варијанџе српског књижевног језика* у њему називају „хрватским“ односно „босанским“ језиком« [цит. по: МАРОЈЕВИЋ 2001: 220].

5. ЦРНОГОРСКИ РЕГИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ. – У писму Милошу Обреновићу од 15/27. јануара 1837. године Петар II Петровић-Његош каже да из Милошева писма од 1/13. октобра претходне године види „Ваше драгоцјено расположеније к мени и народу црногорском“ молећи „свевишњег творца да сохрани Ваше за свакога Србина драгоцјено здравље за похвалу и срећу славеносрпскога народа“. Да израз *славеносрпски народ* значи исто што и ‘српски народ’, тј. ‘Срби’, показује синонимична формула из истог писма, у коме „Владика црногорски и брчки“, како се потписао, жели „пресвијетлом Кнезу“ да проводи Ново љето „у добром здрављу, спокојствију и благоденствију за похвалу и радост српскога народа“ [ЊЕГОШ 1951: 376–377].

У писму Његош користи синтагму *Срби и Црногорци* у значењу ‘држављани Србије и Црне Горе’, па се то узима као крунски доказ да је владика признавао постојање двају народа. Занемарује се, међутим, чињеница да ријечи *Србијанац* још није било у живом српском језику. Она је као српска народна ријеч први пут фиксирана, али као презиме, у тре-

ћој књизи Вукових *Српских народних ијесама* бечког издања: међу пренумерантима из Панчева налазио се и Ђорђе Србијанац [КАРАЦИЋ 1846: 584]. А као српска народна ријеч у значењу ‘Србин из Србије’ ријеч *Србијанац* први пут је посвједочена у штампаном облику у другом издању Вуковог *Српској рјечника* [КАРАЦИЋ 1852: 707], са ознаком „(у војв[одству])“. А прије тога – Вуковом је руком написана у радном примјерку његовог првог издања, с друкчијом географском ознаком („у Сријему, Бачкој и Банату“). Кажемо: „као српска народна ријеч“ јер је као књишку ријеч употребљава и сам Вук на насловној страни своје књиге *Писменица сербскоја језика по њовору ипростиоја народа најисана Вуком Стефановићем Србијанцем*, У Виенни: У печатњи Г. Јоанна Шнирера, 1814.

У „Предговору садашњем“, тј. предговору другом издању *Српских народних иословица*, Вук Стеф[анов] Караџић пише да су „заклетве у овој књизи [...] из Црне горе и из њезинијех околина“ [КАРАЦИЋ 1849: LIV] (издање има и „Предговор пређашњи“, који је преузет из цетињског издања [КАРАЦИЋ 1836]). Црној Гори су гравитирале „њезине околине“ (Приморје, Зета, Брда, Херцеговина), али не у економском и културном, него у политичком смислу – тежиле су да се и оне ослободе туђинске власти. Али те „околине“ себе нису сматрале саставним дијелом Црне Горе, а нису се ни могле сматрати све док нису постале саставни дјелови државне територије Црне Горе – поред заједничког српског оне су имале и своја регионална имена (Херцеговина, Брда, Зета, Приморје). То се види по титулама владарâ из куће Петровића: Петар I Петровић је митрополит црногорски и приморски, Петар II Петровић-Његош – владика црногорски и брдски. Брђани су били једно, Црногорци друго, Приморци (Бокељи) треће, Херцеговци четврто, а сви заједно су – Срби.

5.1. Црна Гора и Зета. – Да су Зета и Црна Гора два различита сусједна подручја, види се, прво, по сљедећем цитату из *Историје о Црној Гори* митрополита Василија Петровића (Петроград, 1754, стр. 28–29): „Видећи како се шири турско царство, херцег Иван Црнојевић пренесе свој двор из Зете

у Црну Гору, на поље Цетиње, а тамо постави и сагради предивну митрополитову резиденцију“ [МАРОЈЕВИЋ 1985: 67–68], друго, по Ненадовићевом коментару у другом дијелу *Писама са Цетиња 1878. године* (објављених три године касније под насловом *О Црнојорцима*): „Жабљак је био столица Црнојевића. Одатле је Иванбег владао последњим остатком српске царевине: Зетом и Црном Гором“ [НЕНАДОВИЋ 1881: 93], и треће, по констатацији из *Гласа Црнојорца* (46. број из 1901. године): „Црна Гора је ослободила и присајединила Зету“ [ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1990: 386]. Посебну пажњу заслужује Ненадовићева формулација јер она потврђује да су и након завршетка Вељег рата, кад је Љубомир II. (= Протин или Протић) Ненадовић боравио на Цетињу, макротопоними *Зетја* и *Црна Гора* означавали двије различите области, без историјског континуитета.

5.2. Црна Гора и Приморје. – Да су данашње црногорско Приморје и (стара) Црна Гора двије различите области, гледано историјски, види се, прво, по томе што Стефан Митров Љубиша пише *Пријовијесии црнојорске и приморске*; друго, по томе што су се, у Његошево вријеме, уговорили „да се изберу дванаест људи (шест црногорских, а шест бокешких), који су међу инацијама поновили границе и, по обичају онога народа, коначно их умирили“ [ВРЧЕВИЋ 1914: 152]. Уосталом, сви органи власти који су се формирали током народноослободилачке борбе у Другом свјетском рату имали су форму ...*Црне Горе и Боке Којорске* (Бока је укључивала и подручје Будве).

5.3. Црногорци и Брђани. – Да су то етноними двију различитих области види се по епископској Његошевој титули; иначе се етноним *Црнојорци* појављује у опозицији с конкретним брдским племеном (*Црнојорци* : *Пићери*, *Кучи*, *Бјелойавлићи*, *Васојевићи* и др.).

5.4. Црна Гора и Херцеговина. – Да се етноним *Црнојорац* није ширио изван граница Црне Горе, осим као презиме, види се по томе што су се у ширем подручју Гацка формирала два хомонимична презимена: 1^о родоначелник

једног братства с презименом *Црноџорац* доселио се из Цуца, из села Трњине (из братства Рогановића), у село Дулићи; 2° родоначелник другог братства с презименом *Црноџорац* доселио се пак из (старих) Озринића, из села Марковина (из братства Јововића), у село Казанци (доњи Казанци данас су у Републици Српској, а горњи у Црној Гори, па и братство живи у истом селу, али у двије државе). Овај тип презимена никад се не формира у границама области која је у творбеној бази презимена (у Црној Гори сви су Црногорци, али никоме то није презиме).

Је ли било Црногораца, осим оних којима је то презиме, у старој Херцеговини прије него што је она прикључена Црној Гори? Јесте, тако су се звали, а и данас се тако зову, становници села *Црна Гора*, које је припадало општини Плужине, али је касније административно прикључено општини Жабљак (званично је имену села придодат атрибут *Мала* [Црна Гора], али то жабљачки Црногорци не прихватају).

Ако је на сјеверним обронцима Пиве посвједочен и хомонимични етноним *Црноџорци* и хомонимични топоним *Црна Гора*, на планини Леденице (јужни обронци Пиве према Гџолијамā) потврђен је и прави адјектоним (ктетик), у саставу микротопонима *Црноџорско њробље*: Пивљани су заскочили и ту побили староЦрногорце који су им плијенили овце и тим путем хтјели да их пројаве. Ту је погинуо Радоје Тодоровић (отац сердара Шћепана Радојевића, којег је велељепно опјевао Божо Ђурановић) и још девет Црногораца из села Марковина. У том периоду Пива (и сва Херцеговина) и (подловћенска) Црна Гора двије су различите области српскога народа: једно су *Херцџовци*, а друго *Црноџорци*, а повезује их језик, култура и српско етничко име.

Становници Грахова у Његошево вријеме, кад оно није било ни турско ни црногорско, нису се могли звати *Црноџорци*, о чему свједочи формулација „да је толико хиљада Црногораца дошло Граховљанима у помоћ“ [Врчевећ 1914: 160] – једно су *Црноџорци*, друго *Граховљани* (и сви други Херцеговци).

Занимљиво је да су становници Пљеваља и околине донедавно говорили, кад неко прелази Тару у једном или у другом смјеру: „иде у Црну Гору“, „дошао из Црне Горе“.

Пљевља, старо херцеговачко средиште, прикључена су Црној Гори тек након балканских ратова, али њихово пребивање у Црној Гори кратко је трајало те није остало у ономастичком памћењу.

Теза заговорника тзв. црногорског језика да им је Вук отео језик, према томе, није тачна јер је Вук Стефанов Карацић утемељио савремени српски књижевни језик управо на говорима тадашње источне Херцеговине а данашње сјеверозападне Црне Горе, којима је и сâм по поријеклу (а и по језику, осим неких ситних разлика) припадао. То је говор Пиве, Дробњака, Никшића и сусједних крајева, који себе тада нијесу сматрали Црногорцима, нити су припадали Црној Гори, већ су себе сматрали Херцеговцима у регионалном, а Србима у националном смислу. Поред тога, потпуно је извјесно да у том времену немамо ни један податак да се становништво (старе) Црне Горе у националном смислу називало друкчије осим као Срби.

6. СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК. – Савремени српски књижевни језик има своје историјске и регионално-конфесионалне варијетете.

6.1. Историјски варијетети. – Први стадијум у Вуковој кодификацији српског књижевног језика (историјски варијетет) карактерише јекавско јотовање гласовних група *tě, *dě: *ђеца, ћераџи*, одсуство фонеме <x>: *јоворау*, фонетско писање јекавских и ијекавских облика: *вјера, вијенац*, коришћење у поезији апострофа и секвенце |je| за једносложни рефлекс дугог јата: *в'јенац*. То је општепознато.

Други историјски варијетет, који је остао у српском књижевном језику ијекавског изговора до наших дана, карактерише одсуство јекавског јотовања гласовних група *tě, *dě: *дјеца, ѿјераџи* и васпостављање фонеме <x>: *јовораху*. Прву измјену Вук је учинио на основу дубровачког говора српског народног језика, а другу превасходно на основу тадашњих црногорских и бокељских говора српског народног језика. Послије ове корекције норме књижевног (= стандардног) језика у ијекавском српском правилни су само ликови *дјеца, дјевојка, дјед, ѿјераџи* за стилски неутралан говор.

Само у књижевним текстовима, када се жели приказати локални колорит у говору јунака, а такође у разговорном језику, могу се користити ликови типа *ђеца* и *ћераићи*. Ово ијекавско јотовање постоји у српском књижевном језику, али у ширем смислу, као стилски обојена варијанта, као дио локалног народног израза. Из тога произлази да је у стилски неутралном говору потпуно неправилно користити такве ликове. Што се тиче ријечи *сјуиџра*, *сјесџи* и сл., књижевна норма ту прописује неутралне нејотоване облике, а јотовани облици такође се могу користити на сцени, кад се интерпретира локални говор јунака, и у разговорном језику. И ово је општепознато.

Трећи историјски варијетет конципирао је већ Вук, у писму кнезу Михаилу Обреновићу од 26. децембра 1862. / 7. јануара 1863. године [КАРАЦИЋ 2014: 36–38], и он је био условљен постојањем екавске и ијекавске варијанте српског књижевног језика. Овај варијетет карактерише васпостављање графеме јат, са варијантним изговором: [за вјеру] и [за веру]. На почетку тог писма читамо: „Ја мислим да [би] било много боље и правије да се напише за *вѣру* а не за *веру*; јер ако се напише за *вѣру* у онијем крајевима народа нашега гдје се говори вера (као н.п. у нахији Јагодинској и Пожаревачкој и у Сријему и Бачкој и | Банату) никоме неће ни на ум пасти да то не ваља него би још многи могли помислити да је то правилније него као што они говоре, [...]“ [КАРАЦИЋ 2014: 36–37]. Ријеч је о предлошко-падежној вези која треба да буде исписана на застави: *За вѣру*... За другу компоненту Вук не даје свој предлог него сугерише да се то засебно расправи на неком вијећу од више људи, али мисли да није у духу српског језика предложено: *...и оџечесџво* (према својству српскога језика правилније би било *оџачасџво*, али помиње и *оџачбина*, док Штросмајер преферира *домовина*).

Васпостављање графеме јат образложено је у мојим програмским књигама *Ђирилица на раскрићу векова* [МАРОЛЕВИЋ 1991] и *Нови Рајџ за српски језик и љравојис* [МАРОЛЕВИЋ 2001].

6.2. Загребачка регионално-конфесионална варијанта српског књижевног језика. – То је тзв. *хрвајски* књи-

жевни језик, којим се служе Хрвати или чакавци, новоХрвати или кајкавци и Срби или штокавци католичке вјере. Ова регионално-конфесионална варијанта српског књижевног језика у једном правцу је кориговала Вука, али само ортоепски: у рефлексима дугог јата препоручује се једносложни а допушта двосложни изговор, али се у оба случаја пише секвенца [jje]. Ова корекција пуни смисао добија ако се српско писмо допуни 32. словом, у ћирилици са јатом (штампано Ћ, курзивно и писано њ), у латиници са ě (из чешке абецедe, тзв. „рогато е“).

6.3. Западносарајевска регионално-конфесионална варијанта српског књижевног језика. – То је тзв. *босански* књижевни језик, како је он назван у Босни и Херцеговини под менторством Свена Мененсленда, норвешког Јеврејина као изасланика дубинске државе, односно тзв. *бошњачки* књижевни језик, како је тај назив у Србији поправио Одбор за стандардизацију српског језика под менторством Павла Ивића. Зашто поправио? Зато што Босна, ни као ријека ни као земља око те ријеке, не може имати свој језик, али могу имати језик Босанци или Бошњаци, само што је њима, независно од вјероисповијести, матерњи језик српски. Мало је познато да је псеудотермин *Бошњаци* за Србе исламске вјероисповијести први примијенио, научника што се тиче, Павле Ивић објављујући ономастичку грађу у часопису САНУ *Ономастолошки прилози*. Да ли га је и смислио? Основано се мора то претпоставити док се не докаже постојање још неког кума.

У говорима Босне и Херцеговине гдје масовније живе Срби исламске вјероисповијести рано је изгубљен глас *x* (уп. *Асан-аја* и *Асан-ајиница* у знаменитој балади и у Ерлангенском рукопису). Арапски као богослужбени језик утицао је на васпостављање гласа у новим фонетским условима. Овај регионално-конфесионални варијетет нашег језика (да се и ми послужимо уникалним прономиналним синонимом: наш језик = српски језик) неоправдано кодификује употребу слова *x* у неким примјерима, на примјер: вдовица – худо име → удовица – удо име → *худовица – худо име (у ријечи *удовица* на почетку је било *вѣ*, а не *x*).

6.4. Цетињска регионално-конфесионална варијанта српског књижевног језика. – То је тзв. *црногорски* књижевни језик што га прихватају приврженици тзв. Црногорске православне цркве. У овом варијетету допуњава се Вукова азбука са три нова слова (од којих је једно, у вриједности африкате [ɟз], у међувремену укинута). Увођење једног слова (**џ** као 31. слово српске азбуке) ја сам образложио у књизи *Тирилица на раскрићу векова* [МАРОЈЕВИЋ 1991]. Увођење друга два није оправдано: дијалектизми типа *брондзин*, *бидзин* адекватно се обиљежавају помоћу диграма дз. Јекавско јотовање гласовне групе *zě налазимо недоследно, и то само на граници морфема. Зато се ортоепском нормом може прописати да се ради исказивања локалног колорита секвенца |zj| у ријечима типа *изјелица* и *козји* може читати са ефектом јекавског јотовања, без увођења новог слова (у ријечи пак *зеница* е-рефлекс се појавио фонетски, док је *зјеница* књишки лик).

Језик којим се говори у Црној Гори зове се *српски језик* зато што је народ који њиме говори свјестан да припада српском етносу. У том смислу то је и једини исправни назив и за народни и за књижевни језик словенског становништва у Црној Гори. Назив *црногорски јовори* користи се да се њиме означе специфичности живог народног језика становништва Црне Горе. Црногорски говори су различити јер једну групу чине они која имају пренесену акцентуацију, и то су источнохерцеговачки новоштокавски (= новосрпски) говори, на основу којих је Вук Стефанов Караџић формирао српски књижевни језик. Данас су то говори сјеверозападне Црне Горе, али се они простиру преко Дубровника до српске Далмације, обухватају Босну, стару Херцеговину, Лику, Банију и Кордун, као и југозападна подручја данашње Србије. У другу групу спадају староштокавски (= старосрпски) говори (који имају непренесену акцентуацију). Они припадају дијалекатској зони која није специфична само за Црну Гору, већ и за дио Србије, и зато се називају зетско-сјенички говори. Дакле, не може се уопште говорити о црногорском дијалекту као јединственом и аутохтоном идиому.

Језик (тамо они, тј. дедеисти, њихови политички покровитељи и дубински налогодавци) не зову *црнојорачки*, тј. 'језик Црногораца' (не изводе га од етнонима), него *црнојорски*, тј. 'језик Црне Горе' (изводе га од топонима). А Црна Гора је име добила по црногоричној шуми које више нема, тако да би назив *црнојорски језик* био бесмислен. То би значило да је то језик којим се говори по шумама и горама (наше земље поносне): то би био 'језик борових шума'! Хоћемо ли ми да говоримо језиком борових шума које су у међувремену попаљене, или ћемо да говоримо језиком чије је име засновано у нашем етносу, и који зато носи своје право име?

НАПОМЕНЕ

1. Доносмо саопштење учесника научног скупа организованог о двјестагодишњици Првог српског устанка (Острог–Подгорица, 8–9. октобра 2004), које су формулисали писац ових редова (први пасус), академик Миомир Дашић (други пасус) и митрополит Амфилохије Радовић (трећи пасус):

Учесници Међународног научног скупа „Први српски устанак у Црној Гори и Херцеговини и хришћанска Европа (1804–1813)“ указују да је Уставом Републике Црне Горе тачно именован језик већинског становништва Црне Горе („српски језик ијекавског изговора“), да је српски књижевни језик ијекавског изговора засновао Вук Стефановић Караџић на темељу херцеговачких говора који се данас налазе у саставу Црне Горе и у складу са стањем у другим црногорским говорима и да нема никаквог основа, кршећи устав и потирући науку, наметати народу обезличени и бесмислени назив „матерњи језик“ са његовом даљом деградацијом у политичко-идеолошке варијанте.

У нововјековној историји Црне Горе ово је трећи покушај да се преименује српски језик у безимени „матерњи“: први пут је то учинила аустроугарска окупаторска власт (1916–1918), а други пут италијанска окупаторска власт (1941–1943).

Оваква врста злоупотребе језика у дневнополитичке сврхе нечувена је у Европи. Зато као одговорни људи од науке очекујемо да ће Министарство просвјете и науке Црне Горе

одмах одустати од овог безумног експеримента, а тиме и од вршења насиља над науком и језиком, над просвјетним радницима и ђацима, као и над самим народом и његовим достојанством.

2. Пред скуп у Бањој Луци одржао сам, под истим насловом, цјеловечерње предавање на трибини у Српској кући у Подгорици. На њега је реаговала, седам мјесеци касније, *Побјега*, овако: „Crnogorci u etničkom smislu niti su kad postojali niti danas postoje niti mogu postojati. Može se pomoću te floskule samo uništavati Crna Gora kao istorijska realnost i naravno onaj matični narod u Crnoj Gori. Kad to kažem pravim paralelu sa onim[a] što su se zvali nacionalno neopredijeljeni Jugosloveni, a to su bili Srbi islamske vjeroispovijesti u Jugoslaviji. Druga faza su bili Muslimani sa velikim M, a danas se zovu Bošnjaci, što je srpsko etničko ime, navodi se u skandaloznom govoru Marojevića čiji zbornik će finansirati svi građani Crne Gore“ [ЗЕЧЕВИЋ 2022]. – Није то скандалозна изјава него мериторна научна оцјена, а што би Руси рекли: *Ha ней и суга ней!*

ЛИТЕРАТУРА

- БАЈОВИЋ 2021: Ј. Бајовић, Етнокултурни концепти на релацији „своје : туђе“ у језичкој слици света на грађи Његошевог *Шћејана Малој* и руског превода, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* (Београд, 15–20. IX 2021). [Књ.] 51/1: Српска лингвистика – перспективе дијахроног и синхроног изучавања, Београд, 2022, 313–323.
- БЕЛИЋ 1929: А. Belić, *Srpskohrvatski jezik*, у: S. Stanojević (ред.), *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, књ. IV, Zagreb, 413–429.
- БРОЗОВИЋ 1969: D. Brozović, Мјесто хрватскосрпског језика у славенској језичкој породици, *Radovi ANUBiH*, књ. XXXV, *Odjeljenje društvenih nauka*, књ. 12, Sarajevo.
- БРОЗОВИЋ/ИВИЋ 1988: D. Brozović, P. Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb, 1–119. (Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije).
- ВРЧЕВИЋ 1914: Живот Петра II Петровића Његоша, владике црногорског / од Вука Врчевића, *Чланци и прилози о српској књижевности прве половине XIX века*, Нови сад: Издање Матице српске, 110–201.

- ГИЛЬФЕРДИНГ 1860 Александр Гильфердинг: Историческое право хорватского народа, *Русская беседа*, Москва, т. 1, 1–14.
- ГУДКОВ 1990: В. П. Гудков, Србохорватский язык, у: *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва.
- ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1990: Љ. Дурковић-Јакшић, *Србија и Вајшкан: 1804–1918*, Краљево: Српска православна епископија жичка – Крагујевац: Српска православна епископија шумадијска.
- ЕКМЕЧИЋ 1972: М. Екмечић, Предговор, у: А. Гильфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, с руског превео, коментаре и биљешке написао Бранко Чулић, Сарајево: „Веселин Маслеша“, 6–18.
- ЗЕЧЕВИЋ 2022: N. Zečević. Negatorima Crnogoraca i crnogorskog jezika – 100 hiljada eura novca građana, *Pobjeda*, Podgorica, 5. avgust, 2.
- ИВИЋ 1955–1956: П. Ивић. [Критика на Поповић 1955], *Јужнословенски филолоџ*, XXI/1–4, Београд.
- ЈАГИЋ 1910: В. И. Ягич, *История славянской филологии*, Санкт-Петербург. (Энциклопедия славянской филологии. Вып. 1).
- КАРАЦИЋ 1836: *Народне српске њословице и друге различне, као оне у обичај узеше ријечи*, издао их Вук Стеф. Караџић, на Цетињу: у Народној Штампарији.
- КАРАЦИЋ 1846: *Српске народне њјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Књига трећа, у којој су пјесме јуначке средњих времена, у Бечу: у штампарији Јерменскога манастира.
- КАРАЦИЋ 1849: *Српске народне њословице и друге различне као оне у обичај узеше ријечи*, издао их Вук Стеф. Караџић, у Бечу: у штампарији Јерменскога манастира.
- КАРАЦИЋ 1852: *Српски рјечник исјумачен њемачкијем и лајтинскијем ријечима*, скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, у Бечу: у штампарији Јерменскога манастира.
- КАРАЦИЋ 1972: Срби сви и свуда, у: *Сабрана дела Вука Караџића*. Књ. седамнаеста: *Етнографски списи*, Београд: Просвета, 31–48.
- КАРАЦИЋ 2014: *Сабрана дела Вука Караџића*. Књ. тридесет друга: *Прејиска XIII*, Београд: Просвета, Вукова задужбина.
- КОВАЧЕВИЋ 1940: *Горски вијенац*. Историческо собитије при свршетку XVII вијека. Сочиненије Петра Петровића Његоша. [Приредио Божидар Ковачевић], Београд: Луча, библиотека Задруге професорскога друштва.
- МАРОЈЕВИЋ 1991: Р. Маројевић, *Ћирилица на раскрићу векова*: Огледи о српској етничкој и културној самосвести, Горњи Милановац: Дечје новине – Београд: Српски фонд словенске писмености и словенских култура.
- МАРОЈЕВИЋ 1994^a: Р. Маројевић, Актуелни тренутак српског књижевног језика. (Поводом реферата Павла Ивића), *Сигне*, XXVI, бр. 5–6 [Актуелна правописна и језичка питања], Никшић, 95–100.

- МАРОЈЕВИЋ 1994^б: Р. Маројевић, Босна и српско питање по Александру Гилфердингу: хрватска дринска утопија: [Критичка рецензија чланка Гилфердинг 1860], *Јавносћ*, бр. 161 (2. април), Сарајево, 30–31.
- МАРОЈЕВИЋ 1994^в: Р. Маројевић, Босна и српско питање [А. Гилфердинг. *Историјско право хорвајског народа*. – Русская беседа, Москва, 1860], *Српски књижевни гласник*, III, књ. II, бр. 5–8, Београд, 170–174.
- МАРОЈЕВИЋ 1996: Р. Маројевић, Српски језик у породици словенских језика, *Студије српске и словенске*. Серија I: *Српски језик*, I/1–2, Београд, 334–342.
- МАРОЈЕВИЋ 1998: Мароевич Радмило. Русско-сербские этюды, 2. Босния и сербский вопрос: (Идеи Гилфердинга в современной интерпретации), у: *Русско-славянская цивилизация: исторические истоки, современные геополитические проблемы, перспективны славянской взаимности* (член Редакционной коллегии Радмило Мароевич), Москва, 186–193.
- МАРОЈЕВИЋ 2001: Р. Маројевић, *Нови Рај* за српски језик и правопис: Лингвистички огледи из фонологије и ортографије, Београд: Требник – Подгорица: Унирекс, Бања Лука: Media centar Прелом.
- МАРОЈЕВИЋ 2019: Р. Маројевић, *Полијолинивиситика и српски језик*: (Српска политика о етносу, језику, књижевном стандарду и писму), уредио и за штампу припремио Душко Певуља, Бања Лука: Бесједа.
- МАРОЈЕВИЋ 2021^а: Р. Н. Маројевић, Колика су лица с(а)ломила демону рогове? (Ново тумачење 1145. стиха *Горској вијенца*, *Књижевност и језик*, Београд, 2021, год. LXVIII, бр. 1, 1–19 (са снимком рукописа на стр. 13).
- МАРОЈЕВИЋ 2021^б: Р. Н. Маројевић, Фразеолошки контексти у *Шћејану Малом*, *Гласник Одјељења хуманистичких наука Црнојорске академије наука и умјетности*, бр. 7, 95–124.
- МАРОЈЕВИЋ 2022^а: Р. Н. Маројевић, Идентитет српског језика и српског народа, *Насљеђе и идентитет(и)*. Тематски зборник радова. Ур. Јеленка Пандуревић. Бања Лука: Центар за фолклористику и студије културе (ЦЕФИКС), Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, 163–181.
- МАРОЈЕВИЋ 2022^б: Р. Н. Маројевић, Босна и српско питање по Александру Гилфердингу, *Српска башишина*, Никшић, VII/2, 9–15.
- МИЛСАВЉЕВИЋ 2007: П. Милосављевић, *Идеје јуџословенства и српска мисао*, Ваљево.
- НЕНАДОВИЋ 1881: Књиге Љубомира П. Ненадовића. Трећа свеска: *О Црнојорцима*. (Писма са Цетиња 1878 год.) I. део. Београд: Издање штампе „Задруге штампарских радника“.

- ЊЕГОШ 1951: Петар Петровић Његош, *Писма*. I: 1830–1837. За штампу приредио Мираш Кићовић. Биљешке и објашњења написали Мираш Кићовић и Љубомир Дурковић-Јакшић, Београд: Просвета. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књига седма).
- ПОПОВИЋ 1955: И. Поповић, *Историја српскохрватској језика*, Нови Сад: Матица српска.
- СТЕПОВИЧ 1899: А. И. Степович, *Очерки истѳории сербохорватској лиѳератури*, Киев.
- ТРУБАЧОВ 1992: О. Н. Трубачев, *Этногенез славян и индоевропейская проблема, Эѳимологија: 1988–1990*, Москва: Наука.
- ШАФАРИК 1843: П. И. Шафарик, *Славянское народоѳисание*, пер. с чеш. И. Бодянского, Москва.
- ШАФАРЖИК 1842: P. J. Šafařik, *Slovanský národopis*, Praha.

ТОЖДЕСТВО СЕРБСКОГО ЯЗЫКА И СЕРБСКОГО НАРОДА

Резюме

В настоящей статье рассматриваются вопросы тождества понятий «сербский народ» и «сербский язык» и примеры нарушения идентичности данного народа/языка в историческом и географическом аспектах. Помимо переименования всего сербского этноса из перспективы западной, по определению Н. Трубецкого: романо-германской цивилизации (сербы → *иллирийцы*), выделяем переименование части сербского этноса по религиозному признаку без переименования языка (сербы → *ѳурки*), включение в существующий этнос части сербского этноса по религиозному признаку вместе с языком (сербы → *хорватѳы*), сначала переименование части сербского этноса по территориальному признаку с последующим переименованием языка (сербы → *черноѳорцы*). Самым сложным является четвертый прием: сперва переименование части сербского этноса по религиозному признаку (сербы → национально неопределившиеся *ѳославы* → *Мусульмане* с прописной буквой *М* → *босняки*), а затем переименование языка (сербский язык → *боснийский/босняцкий* язык).

В заключительной части статьи дается краткая характеристика религиозно-территориальных вариантов сербского литературного языка (так называемых хорватского, боснийского и черногорского языков).

Ключевые слова: сербский народ/язык, иллирийцы, турки, хорваты, босняки, черногорцы.

Илија ПЕТРОВИЋ

ЖАРГОН, ЈЕЗИК ИЛИ НЕШТО ТРЕЋЕ

Речник и осврћи

Поштапајући се изреком да „волим све што воле млади”, пре четрдесетак година свратим у књижару и купим „Речник жаргона” Драгослава Андрића (1923-2005) кога сам онда знао једино као шаховског мајстора. Признајем да сам жаргон увек доводио у везу са досеткама (доскочицама) настајалима мање током кафанских дружења, а више у уличној или каквој другој доколици – увек са циљем да се истакне шаљива или ружњикава страна неке појединости садржане у „начетој теми”.

Тек кад сам сазнао да је објављено друго, проширено издање Андрићевог *Речника*, овога пута под насловом „Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза”, Београд 2005, са преко 16.000 одредница, „скоро двоструко више ставки од броја ставки које су се нашле у првом издању”, приказ Милана Влајчића (1939-2022), новинара, књижевника, књижевног и филмског критичара, разабрао сам да би жаргон могао бити нешто више од уличног или кафанског препуцавања:

„Кад је пре три деценије наш познати и изванредно плодни преводилац и полихистор Драгослав Андрић објавио ‘Речник жаргона’, књига је намах постала књижарски бестселер, али је зато у академској јавности завладала прилична збуњеност. Запамтио сам вајкање угледног академика, иначе врсног лингвисте: ‘Још немамо критичко издање целокупног Вуковог дела нити Академијин стандардни речник, а стиже нам речник жаргона’... коме је, на промоцији... познати лингвиста замерио што је аутор у овом издању изоставио акценте”.

У труду да сазнам колико је Влајчић у праву, наишао сам на једно раније тумачење (из 2003) Ранка Бугарског (1933), лингвисте познатог ми по нечем вамо, да се „жаргоном може назвати сваки неформални и претежно говорни варијетет неког језика који служи за идентификацију и комуникацију унутар неке друштвено одређене групе – по професији, социјалном статусу, узрасту и слично – чије чланове повезује заједнички интерес или начин живота, а која уз то може бити и територијално омеђена”.

Нешто касније („Данас”, 10. јун 2013) објашњено ми је да „социопсихолошки гледано, жаргон... настаје из потребе чланова неке друштвене групе да језиком учине ту групу другачијом од осталих, а себе потврде као њене припаднике”, што је притврдила Стефани Миљковић, у дисертацији одбрањеној 2019. године на Филолошком факултету у Београду, мишљу да је „жаргон специфичан језик којим говоре људи одређене друштвене средине, класе, групе, професије и заната, а који је за друге групе неразумљив”, те да „данас су многе речи из овог специфичног језика ушле у говорни језик, а преко њега и у књижевни”.

Све то могла је „оверити” Маријана Чанак (1982), професор књижевности и вишеструко награђиван књижевник, научним радом „Обележја новосадског омладинског жаргона са речником”, рађеним под руководством проф. др Владиславе Петровић (можда Петковић?), из кога овде преносимо тумачење да „жаргон представља посебан говор, односно говорну варијанту људи неке одређене друштвене групе коју могу да одређују професија, социјални статус, узраст, територијална омеђеност, заједничка интересовања и начин живота њених чланова и слично; тако, на пример, можемо говорити о политичком, компјутерском, уличном, омладинском, студентском, наркоманском... жаргону. Жаргон не само да обилује специфичним језичким средствима, него и неким стандардним или књижевним изразима даје специфично значење, те је због тога мање разумљив другим говорницима истог језика; заправо, такав језик унутар језика има функцију да идентификује чланове одређене друштвене групе, да још више ту групу затвори и сачува је од уљеза”.

Исто то само мало друкчије, Софија Милорадовић (1963), из академијског Института за србски језик у Београду, сместила је у реченицу да се „жаргон може назвати условним језиком ограничене групе носилаца, односно корисника, а то је заправо секундарно изведен, неформалан, те спонтан и емотивно маркиран, углавном вербални варијетет или подсистем националног језика, а употреба жаргонизама детерминисана је низом социјалних, психолошких и биолошких фактора”. А да би се и осредње језичке (не)зналице налик овом потписнику могле у томе снаћи, додала је да, „као и дијалекти, настали територијалним раслојавањем језика, и жаргон представља некодификовану језичку форму”.

Чак и ако се лаик у језикословљу одважи да протрчи преко претходних редака (или кроз њих) – а и како би друкчије кад је свака језичка финеса за њега „шпанско село” –, неће му промаћи „опште место” да жаргон опстоји као:

– Говорна варијанта или специфичан језик као комуникационо средство неке одређене друштвене групе препознатљиве по професији, социјалном статусу и територијалној омеђености;

– Потреба члановима неке друштвене групе да језиком учине ту групу друкчијом од „осталих”, непосвећене масе остављене да се споразумева општеприхваћеним језиком;

Прихвати ли се то као чињеница, онда се, у одсуству препознатљивих писаних трагова (доказа), несумњивим може сматрати да је црквенословенски језик први забележен жаргон у људској историји – србској, ван сваке сумње.

Друкчије о истом

Подразумева се да таква условна (не)прихватљивост садржи у себи могућност, и право!, да се о претпостављеној чињеници размишља друкчије, те се не треба чудити што бројни (и „прекобројни”) судови о црквенословенском језику одударају од догде изреченог.

Зауставићемо се само на трима од њих.

На првом, из домаће радиности:

Дејан Живановић, непознатог занимања, текстом „Црквенословенски језик – језик Словенског Срца” (<https://naukaikultura.com/crkvenoslovenski-jezik-jezik-slovenskog-srca-2/>), уверава нас да је „црквенословенски језик само Светосавље... Ако желимо да сачувамо Светосавље, требамо да чувамо управо Црквенословенски Језик... језик на коме говоре и који су говорили Свети, језик на коме су говорили наши преци, језик који је владао вековима на овим просторима, језик који кад се изговара, разумеју у суштини сви Словенски Народи”.

Занемаримо ли неписмену употребу речи „требамо”, свему осталом може се признати да звучи бесмислено:

– Који ли то *живи* Светитељи говоре црквенословенски;

– Који ли су то „наши преци” говорили црквенословенски, нарочито они што живеше у временима пре 491. године, када су Словени поменути први пут;

– У којим је то вековима црквенословенски језик „владао на овим просторима”;

– Који ли су то „сви Словенски Народи” који „разумеју у суштини” црквенословенски језик, да ли у то, на пример, римокатолички Пољаци, Лужички Срби, Словенци... Хрвате да занемаримо, и шта да раде чак и високошколовани Срби када се сударе са црквенословенским.

На другом, из Русије, уз подсећање да су Руси србско племе:

Вагим Викторович Рибин, публициста, капетан у резерви, текстом „Опет се повлачимо: Смањивањем употребе црквенословенског језика у Богослужењу ми издајемо православље” (<https://naukaikultura.com/opet-se-povla~imo-sm-anjivanjem-upotrebe-crkvenoslovenskog-jezika/>) упозорава своје сународнике да је „прелаз у Богослужењу са црквенословенског на руски, са становишта језичке политике, повлачење без борбе”, те да је „главна веза која повезује сродне језике заједнички прајезик. То је корен језичког стабла, чије су гране савремени живи језици”. Када томе дода да „знање говорника језика свог прајезика, дакле, јача језик, чини га отпорнијим на спољашње утицаје и јача одбрану руског језика”, остаје му само да закључи како „умањивши

употребу црквенословенског језика у Богослужењу, не бисмо предали само положај православља, већ и положај живог руског језика и духовни, економски, политички, културни, војни положај руске државе и руског народа, као наше цивилизацијске позиције”.

Основни приговор томе могао би се свести на следеће:

– Сви словенски народи имали су црквенословенски као „заједнички прајезик” и, он је, стога, „главна веза која повезује сродне језике” – словеначки, лужичкосрбски, пољски, на пример – руски и србски да не помињемо, они се подразумевају;

– Ако је црквенословенски језик „заједнички прајезик” свим словенским народима, онда то значи да су словенски народи „рођени” 491, године у којој се та „врста” помиње први пут;

– Има ли се у виду претходни став, Србима се намеће „знање” да је Анатолиј Кљосов (1946), биохемичар, ДНК-генеалог, руски и амерички академик, у бунилу призвао њихову стодвадесетвековну старину, да није било Лепенског Вира, да нема винчанског писма (србице), да су Срби (и Руси који су, речено је, србско племе) измишљени касније, неодређено када и неодређено са којим циљем...;

– Неупотребом црквенословенског језика доведен је у питање опстанак руске државе и руског народа и њихове „цивилизацијске позиције”.

На трећем, али не по значају:

Владика Николај (у свету: Никола Велимировић, 1880-1956, од маја 2003. године свети Николај Охридски и Жички) – према сведочењу игумана Рафаила Поповића (Духовника Никољског) о свеpravославној духовности, у тексту под насловом „О црквенословенском језику : Свети Николај Жички” (<https://naukaikultura.com/sveti-nikolaj-zicki-o-crkvenoslovenskom-jeziku/>) –, на питање једног богомољца „зашто наша црква не преведе богослужбене књиге са црквенословенског језика на српски па да све лепо разумемо шта се чита?”, одговорио је:

„Многи су ме питали за то. Црквенословенски језик везује све словенске народе тим језиком. И Руси и Бугари и

ми Срби свима су исте богослужбене књиге и то нас везује. Затим, ако би се богослужбене књиге преводиле, а наш језик говорни мењао се и реформисао, то значи: требало би сваких сто година па да се поново преводе богослужбене књиге. Тако би се удаљили од оригиналног црквенословенског текста који је тако богат и савршен, да се не може превести свака реч на српски језик који је много сиромашнији од њега. Затим, ми на нашем језику слушамо обичне разговоре, псовке и клетву, па се свађамо и грдимо на том нашем језику. Зато је словенски језик свет и он мора остати за разговор са Богом. И ко воли цркву и Богу се моли долазећи често у цркву, он ће све на богослужењу брзо свићи и све разумети. Црквенословенски језик је мост који повезује све словенске народе”.

Нека од ових објашњења ваља запамтити:

– Сви словенски народи везани су црквенословенским језиком;

– „На нашем језику слушамо обичне разговоре, псовке и клетву, па се свађамо и грдимо на том нашем језику”;

– *Оригинални* црквенословенски текст је „тако богат и савршен” да је непреводив на српски;

– Српски језик много је сиромашнији од црквенословенског;

– „Словенски језик (је) свет и он мора остати за разговор са Богом”;

– Црквенословенски језик је мост који повезује све словенске народе”.

Ако је нешто од тога већ запамћено, неће сметати да се мало и коментарне. На пример:

– „Признање” владике Николаја да постоји *наш језик*, српски, може се и мора тумачити само као непорецива истина да је он, *наш језик*, једно од изворних обележја српске духовности, те да је црквенословенски језик изумљен, као нов-новцат, у неком много каснијем времену, али не пре оне године у којој су Словени први пут поменути;

– Кад већ имамо *наш језик* на коме „слушамо (а ако *слушамо*, онда то значи да понекад понешто и *јоворимо* – ИП) обичне разговоре, псовке и клетву, па се свађамо

и грдимо на том нашем језику”, бесмислено звучи тврдња да су, као *мосџом*, „сви словенски народи везани црквено-словенским језиком” – укључујући и већ познате нам поримљене Пољаке, Словенце, Лужичке Србе..., Хрвате и још неке да и не помињемо – , ово последње утолико пре што је Ватикан 1059. године, недуго по расколу у хришћанству, у Солину (код Сплџета) окупио своје прелате не би ли се тамо одрекли *мосџа* једногласном одлуком да је ћирилица „ђавоље писмо”;

– Тврдња да је србски језик „много сиромашнији од црквенословенског”, у директној је супротности са „признањем” да „на нашем језику слушамо обичне разговоре, псовке и клетву, па се свађамо и грдимо” – чега у црквено-словенском нема; нема ли у њему *нашеї језика*, србског, значи да је сиромашнији, без обзира на то колико био „богат и савршен”;

– Став да је „словенски језик свет и он мора остати за разговор са Богом”, макар испред речи „словенски” била испуштена реч „црквено”, уверава нас да да је тај језик – црквенословенски – , измишљен циљно, за употребу у уском корисничком кругу и ни по чему као замена за „обичне разговоре, псовке и клетву, па се свађамо и грдимо на том нашем језику”, говорном, србском;

– Остало је непостављено питање због чега се о наводном „сиромаштву” *нашеї језика* почело међу корисницима црквенословенског језика говорити тек кад је тај *наш језик* реформисан – небитно чијом заслугом, да ли деловањем Саве Мркаља (1783-1833) или Вука Карацића (1789-1864), исто као што је „сумњиво” и питање због чега нико не противречи уверењу да је црквенословенски језик „заједнички прајезик” словенског света, а из „свих оруђа” испалују се плотуни на Бечки договор из 1850. године „који недвосмислено говори о једном језику једног словенског народа”.

Многи воле да су ирошив Вука

Не зна се сигурно да ли је владика Николај изговорио то са своје главе или се, можда, држао „знања” које је

утицајни митрополит карловачки Стефан Стратимировић (1757-1836), „човек ретке учености и културе”, уградио у борбу против Вукове језичке реформе називајући је про-стачком јер је *наш језик* – “језик говедара” – недостојан да се на њега преведе Нови Завет! И не само то, митрополит Стефан је, у уверењу да језик копача, орача, свињара и говедара „не може бити надређен црквеном језику и правопису”, бечке штампаре „убедио” да не штампају Вуков *Рјечник*.

То што је *Рјечник* 1818. године ипак одштампан у Бечу, у штампарији јерменских мехитариста, неки данашњи антивуковци превешће „мишљу” да Вук „није био добар за српски народ”, а један од њих ће рећи за мехитаристе да су унијати (православци који признају папу), али и да то што су штампали не само *Рјечник*, већ и још неке Вукове књиге, јесте „једна прикривена језуитско аустријска операција”.

Биће да Вук и није био баш толика „овца” каквом га представљају многи ововремени антивуковци који веле да му је Јернеј Копитар, *Slovensc*, писао и речник, и писменицу, и остало... јер је *србски*, ваљда, боље знао од Вука – толико боље да је „видео” како ће, у подалекој будућности, *Енциклопедија британика* представити Вуково (и Савино) правило о једном слову за један глас, као једно од „најједноставнијих и најлогичнијих система изговора”. Добро, можда ће неко рећи да су Енглези доказани србски непријатељи, па хвалом постојеће србске писмености, говедарске и свињарске, настоје да Србима омрзну „оно право” – црквено-словенски језик, али је Вук у предговору *Српскоме рјечнику* (1818) написао да, „ако се наш списатељ родио у вароши, он већ није ни чуо правога и чистога српског језика; ако ли се родио у селу, он, је у дјетињству дошао у варош и ондје за 10 до 15 година учећи науке на туђим језицима морао заборавити и мислити српски... Понајвише наши књижевника и веће госпде српске по Маџарској кажу, да је словенски језик (што имамо данас у њему библију и остале црквене књиге) прави српски језик, а овај, што њим говори народ (и они), да је само свињарски и говедарски језик, и да је покварен од првога. А како треба данас писати... ни они сви нијесу сложни, него су се подијелили на двије стране:

једни кажу, да треба писати управо славенски, а народни језик оставити сасвим као покварен, свињарски и говедарски...; други (који је највише има) кажу, да не треба управо ни славенски ни српски него да народни језик треба поправљати и писати мјешовито између оба два језика, да се приближава к славенскоме и да се гради књижевни језик, да се славенски језик опет поврати у народ и оживи. Први имају врло мало списатеља (зашто слабо ко зна славенски језик тако, да може књиге писати; а ни рјечника онаковога ни граматике још нема, као што би требало, и из који би човек могао славенски језик тако научити, да може књиге писати), а други имају силу Божју, који једнако поправљају језик српски (а кашто и славенски, кад не знаду, ни како је српски ни славенски), к славенском приближавају и граде књижевни језик... што не знаш српски, метни славенски; што не знаш славенски, метни српски; а што не знаш ни српски ни славенски, метни како ти драго (што ти прије на ум падне): Ђе се из два језика... по својој вољи трећи гради, ту се не може погријешити; само да није чисто, као што народ говори, а остало све може поднијети”.

Макар као *жарѿон*, али то не рече јер те речи у његовом времену не беше, бар не у виду србске позајмљенице из француског језика.

Има ли се у виду све што је доведе речено, без икаквог околишења и устезања може се рећи да је црквенославенски језик настао као *жарѿон* – не покварен, погрешан (још мање *кваран*, *ѿрешан*), већ као „неформални и претежно говорни варијетет неког језика који служи за идентификацију и комуникацију унутар неке друштвено одређене групе... чије чланове повезује заједнички интерес или начин живота, а која уз то може бити и територијално омеђена”.

Иако је француски славист Сипријан Робер (1807-1865) још пре сто седамдесетак година записао да су Срби *ѿочейѿни народ-мајка*, а њихов језик, србски, *ѿочейѿни језик-мајка*, многи језикословци у Срба, и не само они већ и мајстори од других „знања”, кад на страни чују неку реч сличну или истоветну србској, ону србску они одмах прогласе страном. Па се може десити да једна наша учена Турцисткиња сачини листицу турцизама у србском језику, на

њен почетак стави *авлију*, корак-два иза ње и *каџију* не досећајући се да су Турци на данашња станишта дошли као номадски народ, те да им и једно и друго није било потребно. А „ситница” што је србски језик био званичан на турском двору („и шире”, што би рекли политичари у Србији), за поменуто Турцисткињу нема језичког значаја јер, побогу, Турци су строго пазили да им се у њихов језик не увуче нека србска. И, даље, Срби су пре више хиљада година обрађивали метал, па би било невероватно да би тих више хиљада година чекали на Турке да им именују ексер – ‘мајку му јексерову’, како је то некад говорио онај глумац Иван Хајтл, у представи „Село Сакуле, а у Банату”. Што је најзанимљивије, тих неколико хиљада година Срби нису ни јели – чекали су на Турке да пристигну и понуде им да купус и месо једу у *сарми*. Због свега тога, не би се требало зачудити ако „научници” ове турцистичке сорте (а њих има на свим језичким странама) наредних дана „научно” саопште да Срби нису кроз историју ни постојали, то су били „неки други” маскирани у „неке треће”, а ни име нису добили по СЕБИ, већ су га искривили у СРБИ, како не би ни сами себе препознали –, док се Енглези, на пример, пресељавају у *џробље*, *сemetery*, *симийри* не знајући да је то место названо по србској речи *смрић*.

Уз њишањаца и нештио ојаски

Ако је црквенословенски језик био Србима *џрајезик* – како то да народне песме, епске (јуначке) и лирске, пословице, загонетке, приповетке... нису настајале и настале на том језику?

Да ли је икоме позната иједна гусларска (јуначка) песма певана и написана на црквенословенском језику?

Називајући *наш језик*, србски, говедарским, свињарским... носиоци (корисници) црквенословенског језика, сопственог *жарјона*, обезвређују србско народно стваралаштво, и народно песништво у њему, оно којим је тамо неки Немац, звао се Јохан Волфганг Гете (1749-1832) био толико опчињен да је рекао како је по својој лепоти упоредиво са библијском „Песмом над песмама”, а које је ондашњим

часним Европљанима послужило да нешто више сазнају о Србима, њиховој прошлости, њиховим обичајима, њиховом слободарству и поштовању не само сопствених моралних вредности, већ и оних који са њима долазе у додир.

У нашем времену, борци и борке, приватни ратници против Вукове (и Савине) језичке реформе, залажу се за враћање црквенословенског језика у „свињарску, говедарску, орачку и копачку” употребу, чиме бескрајно обезвређују књижевно стваралаштво истих тих „копача, орача, говедара и свињара”, међу њима – да не идемо превише у ширину –, и Његошево, Десанкино, Милошево, Исидорино, Ивино, Бранково...

Ако је поменути боркама и борцима баш стало да се и црквенословенске речи нађу у свакодневној употреби: за ручком, на улици, у јавном превозу, на пијаци... – нико им не брани да, по узору, примера ради, на већ пописане турцизме, попишу црквенословенизме интересантне за *наш језик*, србски, и заинтересованима оставе на вољу да бирају који ће црквенословенизам у одређеној (не)прилици искористити, а који ће оставити „за после”.

Онима који жале што су „паметне” расправе међу Србима осиромашене немањем црквенословенских филозофијских појмова у *нашем језику*, србском, широко је поље да такав речник сачине и тим чином пруже прилику филозофијским и другим лаицима да обогате не само своју мисаону и писану делатност, већ и да упристоје своје обично-разговорно, псовачко, клетвено, свађалачко и грдилачко понашање.

Цвјетко СТАНИШИЋ

ЈЕЗИК

ОСТАВКА*

Управи Школе

Рсојевићи

С обзиром на четворогодишњи рат и његове хрђаве последице, које у многоме утичу на писменост, па и на културу сеп. народа – примио сам се да вршим дужност срп. нар. учитеља и под управом Ц. и Кр. власти, вјерујући да ће ранији програм основних школа остати и надаље. Потоњом наредбом од 18 септ. ов. год. број Е 1873 ех 16 Z.K. из програма јавне наставе, по којима бих ја као срп. нар. учитељ морао предавати, избацује се Тирилица и срп. Историја.

Дакле, избацује се све оно што је чинило суштину мог учитељског позива.

Да бих остао досљедан свом узвишеном позиву срп. нар. учитеља, част ми је извијестити Управу школе да са овим подносим оставку на моју досадашњу дужност.

Умољава се Управа школе да ову моју оставку изволи спровести надлежном мјесту на даљи поступак.

Мосори,
19 –X- 1916

Цвј. М. Станишић
учитељ

Да је препис вјеран оригиналу тврдим и својим потписом и школ. печатом.

Мосор,
19-х-1916

Управитељ Школе
Цвј. М Станишић

Устави Мило
Роговцу

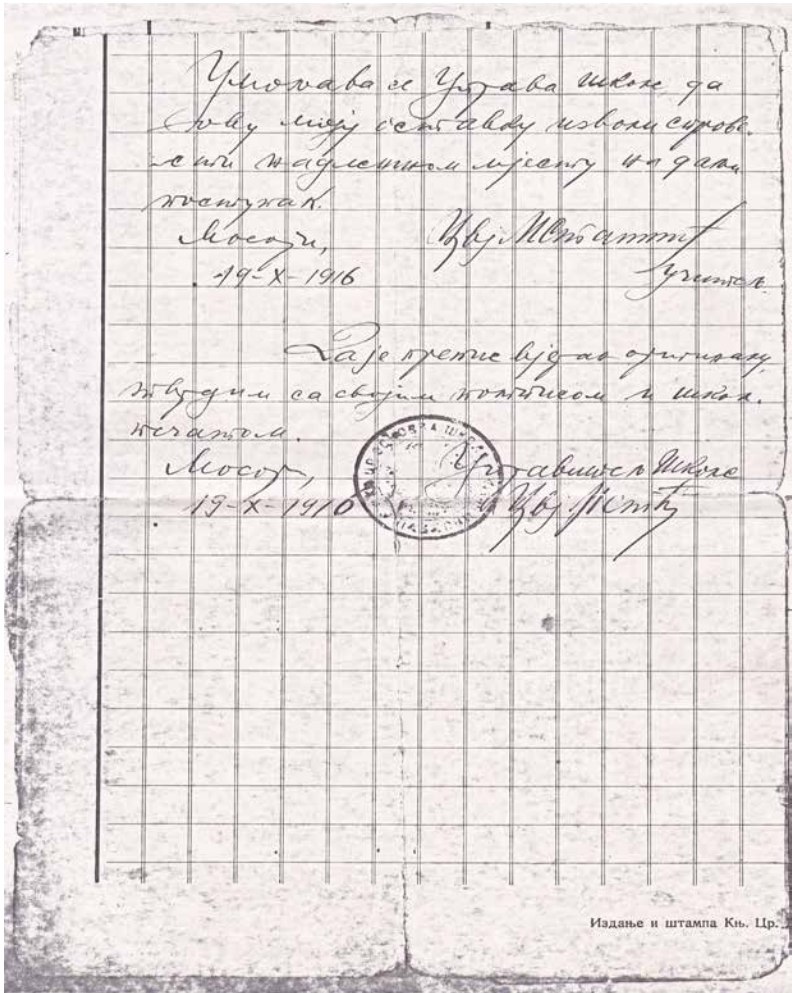
Собранима на сент. 1873. год. одишма дана
Милове уставе нем. језика, који у милове
уштом на тисискоме, на ива. Кривичу
Срп. Народ. примили сам се да брзиши думати
Срп. Нар. ушисе и под уставом. У. и. В. 1873.
Власин, вједујући, да ће јавују отогам
основних милова остатак и на даље.

Попутном наредбом од Весели. об. 1873.

1873. 16. 2. 4. Миловога јави наставе,
Милова дух ја као Срп. Нар. ушисе свога ме-
даванга, новачује Сириница и Срп. Народуја.

Закле, новачује себе от. милова
душисе свој узвешени погуба.

Завих данга доведат евои
узвешени погубу, погубу Срп. Нар. Ушисе
данга-лије милова и милова уставу милова, да се
ови милова остатак и на даље.
данга думати.

*Факсимил Оставке учитеља Цвјетка Станишића, из Рсојевића, коју је, заједно са својих тринаест колега, учитеља из Бјелопавлића, поднио Управи своје школе, 1916, не прихватајући измјену наставних програма у којима се, од стране окупаторске војне управе, забрањује употерба ћирилице и српска историја у школама, добили смо љубазношћу г. Драгана Станишића из Београда, унука учитеља Цвјетка, на чему му се посебно захваљујемо.

(Уредник)

БЕЛЕТРИСТИКА

БЕЛЕТРИСТИКА

Илија ЛАКУШИЋ: *ѝоезија*

Милутин МИЋОВИЋ: *ѝоезија*

Мирјана БУЛАТОВИЋ: *ѝоезија*

Борис ЈОВАНОВИЋ: *ѝоезија*

Савва РАДУЛОВИЧ: *ѝоезија*

Аца ВИДИЋ: *ѝоезија*

Ранко КРСТАЈИЋ:

Последња ѝарѝија ѝокера

Радинко КРУЛАНОВИЋ: *Пред иконом*

Илија ЛАКУШИЋ

СИТНА ДИВЉАЧ

Моје ријечи су ситна дивљач
за твоје силе и крокодиле,
Господе!

На путу између
рођења и довиђења
писани траг препознати
не могу.

Па како стваралац да будем
када се свакога дана спотакнем
преко оловке?
Запињем за свако слово,
за оно и за ово.

ШТА МОЖЕ БИТИ ТЕ ЈЕ СВЕ ОНАКО КАКО ЈЕ

Кише, поплаве, громови... и друга
небеска саопштења која Господ доставља
мени, мраву, корњачи и носорогу,
пристижу из дана у дан
из страха у страх.

Мора бити да су то огромни послови:
организовати дажд, олују, обичан вјетар,
тек покренути бијесне воде Замбезија,
сањати дубину Нила, ширину Амазона...

Ко би до Тесла смислио мишиће
Нијагаре па сад само притиснем дугме
и освијетлим град.

Ко би глачао облутке да није
 докониx вода пуних љубави и стрпљења.
 Често замишљаm глатке дланове
 који вајају камене грудве и
 зачикавају Микелађела да створи
 талас на мору.

Какав може бити кабинет на небесима:
 помоћници, замјенци, секретари...
 страходршци и пиромани.
 Господе, који си човјеков човјек
 у васиони, протјерај сваког ђавола
 да се башкари на далекој планети,
 међу ближњима
 нека се стани и усрећи.

ЧУВАЈ МЕ ОД SHARDONNAY-a

Била сам
 у свим светилиштима...
 у свим за која знам!
 Свуда клечала,
 свуда се заклињала
 да ћу ти бити вјерна,
 вјерна до краја,
 а краја бити неће!

Само ме чувај, љубави,
 чувај ме од shardonnay-a!

Лопов је бијело вино:
 само што чашу испијем,
 небесима се повјерим,
 сјајну звијезду уберем,
 вино ми тепих
 испод ногу украде.

Вино ме, драгане,
у меке облаке заведе
па може неко некакав
може нико никакав
да ме обљуби.

Не дај ме, љубави,
много је вина
на нашим путевима.
Чувај ме,
склони ме, љубави,
пази ме од shardonnay-a!

КАДА ЗАВРШИМ ПЈЕСМУ

Пробао сам да заврнем рукаве,
али – мало је!
Прије но сједнем да пишем поезију,
скинем се до голе коже.

Није ред да упрљам кошуљу,
просто - никад немам уредне панталоне.

Дешавало се да ме читалац замоли
да му окречим стан. Бих да будем
добар па му обећам – чим завршим
један важан објекат.

Тек откако пишем наг,
ја скочим у бочицу мастила
и вриштим, давим се, а то што
окрећем на поезију, само је изговор.

Изгледам као молер,
као млади Хитлер
умазан бечким зидовима.

Али, када завршим пјесму,
 ја се мирно облачим:
 кошуљу по кошуљу,
 кравату по кравату,
 па се сатима вртим у огледалу,
 све док не заборавим пјесму.
 А онда, братац, право пред пошту!
 Тамо је некад
 четкао, гланцао, цаклио
 лектор за старе ципеле
 па кол'ко даш.

Тек потом – у хотел са базеном
 гдје се хвалим
 да сам
 познавао аутора својих пјесама.

МІО LAMBERINO

Све сам поставио на своје мјесто
 и заспао као да спавам...
 У повјерењу,
 окренут на десну страну,
 угријао сам кревет за вијек-два.
 Са лијеве, мора бити да чујем море
 – тамо гдје би требало да је срце,
 сву ноћ запљускују ме таласи...
 и кардиограм морских дубина:
 тапа тап, тапа тап, тапа тап,
 тапа тап, тапа тап, тапа тап...
 избацује морске плодове.
 Слатко спавање потхрањује
 ми снове.

А јутрос, будим се,
 неће бити, ваљда,
 да вјетар мијења правац
 и насрће на прозор.

Биће да
бог вјетрова шаље ми
вјетрогоње.

Сјећаш ли се колико сам
мајстора потрошио да се
вјетру додворим, да не дува
када му дуне.

Но није све онако како јесте,
мени се дешавало да содом
налије град, а ја колико јуче,
провјеравај колико хоћеш,
изгубио сам кишобран.
Знам – плъусак ко плъусак...
једном ће проћи, а ја
никада више нећу склопити
мој кишобран!
моје јагње!
mio lumberino!

Није све онако како јесте,
спала Морача на два слова...
да је неписмен прегази.
и присјети се свакога облутка.

Колико јуче, да ти не кријем,
хватао сам рибе голим рукама,
а данас,
да ли да то назовем
– данас?
ушао сам у плитко,
претјерао и удавио се.

Овако мртав,
добро се сјећам мртвих:
У оно вријеме, када се
није знало за вријеме,
Сократ попи кукуту, толико

кукуте да чврсто стаде
 при смрти.
 Јуда,
 богами,
 Не!
 Он врати пољубац ономе
 кога је љубио, а сребрњаке,
 богами,
 Не!

НА ВР' НОЖА
 (Марку Миљанову)

Било је плодније земље колико ој'
 али овај врх је вазда био ћутек по носу
 сваком непријатељу.
 Зато сам ја одабрао да сједнем
 на вр' ножа
 на којем никад нема спавања.

Нијесам вала стрецао нити трептао,
 нијесам се помицао нако макањи,
 госту или случајном намјернику.

Само пред Стефом сам знао
 да устукнем и да лијепу ријеч
 помилујем.

Јес' Господар онога пута,
 то сам запамтио, галатне ријечи
 преда мном испоручио, но подупрт
 оним дворским вуковима, скакутао је
 некако подаље од мене.
 Тада сам завргао торбу и опет
 сио на вр' ножа.

Но ту сам се,
благо мени,
домогао прве артије,
па све слово по слово,
ногу пред ногу,
дан-ноћ
пребирао по овим тврдошима.

Нијесам писао но клесао
Нешто речено,
нешто виђено,
па у *Примјере* узидано.

Знао сам планути и у себи сагорети,
али сам пазио да ми жишка
не одскочи на поштена човјека.

Поред вагана никад нијесам сједио
знајући да се он ненадно може
претворити
у Чанак!

ЕЛЕКТРАНА

Како се не бих сјећао
првог разреда,
првог Буквара!

Горе, понад гробља
бијаху школа и црква.
Школу смо похађали,
цркву крадом цртали.

Како се не бих сјећао
– прстом смо подвлачили:

А велико, а мало;
све велико, Ја мало.

тако редом, све до Ш!

Тридесет ђака,
тридесет слова,
велика снага,
електрана, бре!

Па на великом одмору,
испод школе,
као да је све припремљено
да се обнови градиво:
Надгробне плоче,
О, велико о мало,
Р валико, р мало
Л велико, л мало...
колико имена, толико слова.

Сјећам се: гробља су
буквари очева, ђедова,
прађедова... све до
курђела и ожмикура.

КОЈИ СЕ НЕ ПОМАЉА

Бјеше ли мој ожмикур или бијел' орао
што је косио траву – радио шта је морао?

Па су још римски цари зидали јаке тврђаве
да не би мој курајбер правио своје државе.

И још су стари латини заузимали плаже,
да су се моји купали биће да неко лаже.

Ту су мога курђупа што је ложио ватру
тјерали кроз ове забити да га сломе и затру

Па је још онај далеки 'Итлеров ђед
загледао нам кошнице и односио мед.

Па Анадолац Јусо бијаше страх и трепет,
гађао би нам орла кад год би чуо лепет.

Само су Милош, Душан, Марко и Петар
гајили празна брда и склањали се у вјетар.

Сада нам Запад, ето, сваког дана је ту
и још нам крштава ђецу, кумује сваком злу.

Ако нијеси добар, баца бомбе на ђаке,
руши мостове и разара сокаке.

Диктати нам долазе из далеких земаља,
свијетом управља онај који се не помаља.

Милутин МИЋОВИЋ

КАО ДА СМО

У великој мрчави
 На великом непуту
 Погубљени, испретуцани
 Нико никога дозвати
 Нико никог срести
 Нико никог видјети
 Као да смо у некој
 Црној гори

НИШТА НЕ ЗНАШ КО СИ

Ништа не знаш ко си
 Док те нешто јако не удари
 Тако јако
 Да те помјери
 Из твог самог темеља

Ништа не знаш ко си
 Док те неко јако не пољуби
 Тако јако
 Да те оживи
 Из твог живог коријена

Ништа не знаш о себи
 Док не сађеш на своје дно
 И тамо нађеш књигу
 Која се с тобом
 заједно родила

БОМБАРДОВАЊЕ

Бомбардуј себе
Ти си себи најближи циљ
Ти си себи најдаљи, недогледни
Бомбардуј себе из ваздуха
С облачног, звјезданог неба
С божанских висина, из низина
Нађи себе у својој јами
Иструљелој старој и новој трави
У свом камењару, вардару
У шумама, међ звјеркама
У страху и мраку

Нађи себе гдје те има и гдје те нема
Баци на себе златну ватру
Поједи своју карму
Види се на пламу који те сагорева
Види се на пламену која те ствара
Из прошлих, будућих вјекова
Из бездана

Одустани од свих других
Бомбардовања и бомбардера

Ти си себи једини циљ
Страши, најстрашнији, најважнији
Кога треба с радошћу разлијети
Кога ће и пјесме опјевати

Горућим словима разнеси тај циљ
Потом, радуј се и пјевај
Јер...

У чуду остаде жив

Кад гледаш нешто
Ту гдје си није више

Од усијаног врха игле
Али и ту може, с великом радошћу
Небеска сила да стигне

Пријатељу мој
Види се ту колико те има
И колико те нема

Најбоље је да си увијек
Жедан и гладан
Огња који те уништава
Који ти отвара очи – да видиш

Шта је божанска слава

ДОБРО МИ ДОШЛО ЗЛО

Добро ми дошле
Хиљаде ових мука
Живјели моји непријатељи
Који изгазише моје лице
Као већ прегажену земљу
Живјело лидерство злоумника
Просипање Библије у скупштини
Јер ријечи изгубише цијену
И свима се већ пуне уста земљом
До деветог кољена смо у ропцу
Братска крв је просута по јаругама
И по нашим избама, давно
Сакрила је све то црна земља
Ал небу није сакривена
Добро дошло оволико лицемерство
Напредовање Велике обмане
Коју још неки с одушевљењем увећавају
А други је примају као анестезију
Јер много је заборављених болова
У душама самртника неутјешних
Којима увијек кољена клецала

А болови нијесу ништа заборавили
 Пуном паром раде у мраку
 Док се људи, бјежећи од себе, претварају
 У вука, лисицу, јазавца, свраку ил увелу траву
 Само да би несретник „жив опстао“
 И сачувао непостојећу главу
 Добро ми дошле оволике утваре
 На које одабрани добровољно присташе
 Као на охولة почести
 И док све ово гледам, плачем и пјевам
 У дну пећине, на мом радном задатку
 Гдје ми долазећа радост сваку растура бригу-
 Штедро ми натачућ светлости кроз прозорак.
 Овдје ме давно угледа сунце, усамљеног и одлучног
 Ријешено да ме напоји знањем у којем се слатко растварам
 Пружајући ми на крају и књигу
 Из које вам Све ово читам

ШТА ИМАШ ОД ЖИВОТА

Пита ме један
 Шта имаш од живота

Чу шта имам од живота
 Имам небо и звијезде
 Имам земљу и подземље
 Имам ваздух и птице
 Имам домаће и дивље звијери
 Муње и облаке
 Имам ријеке и мора
 Имам рибе какве хоћу
 Имам путеве који ме зову

Имам и болести и здравље
 Вјечиту утакмицу у себи
 Свих супротних сила
 Борбу непрестану
 Између јесам и нијесам

Имам ријечи које пожелим
 У којима чувам експлозив
 И процвјетале тајне
 Које се не дају догледати

Не питај ме шта имам
 Питај шта немам
 Па да ти кажем

Нема што немам

Једино што немам су
 Људи и Бог
 С њима се сусрећем и разговарам

И то ми је више
 Од свега што имам

НАЈВИШЕ ВОЛИМ ПОТРЕСЕ

Највише волим потресе
 Вртоглаве
 Урнебесне
 Рајске

Који ме препакују
 Преуреди
 Премјесте
 Преточе

У нову реченицу

Из чијих слова ме
 Поново

Моје сунце
 Обасја

РОЂЕНИ ПЛАМ

Тек што устах на ноге
Ухвати ме вртоглавица
Иако бијаше ко и други дан

Под небом и над безданом
Видјех у трену тренутка
Колико сам сам

Битка се тешка у мени покрену
Свих непознатих сила
Из ноћи у ноћ
Из дана у дан
Док се у мени роди
Мој рођени плам

Водила се упорна битка
Са мојом и без моје памети
Из дана у дан
Из ноћи у ноћ

Све док се цио и сам
Не претворих у плам

Мој плам
Освјетљавао је мој бездан
Показиво у великим радостима
Колико могу бити
Распламсан и сам

Мој сан руководио је мојом борбом
Из дана у дан
Из ноћи у ноћ
Као неки невидљив генерал

Изводио ме на висока брда
Гдје сам не могах никада доћ

Показивао ми како може бити
Свијетла и величанствена ноћ

На путу сам сусретао све бајке свијета
Којима нико не може видјети крај
И на дну срца остављале су ми
Свој пакао и рај

Ево,
Ни кроз понорне самоће
Не остадох сам
Јер претвара ме редовно
У пјесме и приче

Мој рођени Плам

2 .јан. 2023.

Мирјана БУЛАТОВИЋ

СПАС

Прогонство у Сибир.
Доживотно.
Повратак због
недостатка доказа
на пола живота.
Каквог-таквог.
Повратак у хладно
такође.
Наставак робије
на слободи.
На хлебу и води.
Слобода широко
заробљена.
Доживотна, али
блажа.
Даноноћна
невидљива стража.
Нишчи чека.
Целог века.
Очи крије.
Умро би...
Да неба није.

ФАНТОМСКА РУКА

Годинама човек
може да осећа
руку коју нема.

Тако и ја осећам
невидљиви

бесмртни свет,
давно одвојен
од мог срца
положеног
на земљу.

Тамо су све
склопљене очи
заувек отворене.

Тамо је рука
које нема.

И никада
не пада мрак.

Блистави Бог
само на земљи,
попут сунца,
залази.

ВЕРОВАО ИЛИ НЕ

Тај што везе пролеће
на земљаној подлози
кознакоје столеће
некуд зиму одвози.

Пољем сипа цветове
жуте, розе, скерлетне,
буди биљне светове,
зачас стварност праметне

у рајски врт жуђени,
красотом нас поздрави,
све док сваки слуђени
потпуно не оздрави.

Од смрти сте болесни,
а свет стално рађа се,
од туге сте обесни,
с Богом човек свађа се,

тајну би да раскује,
силом да је отвори,
а шум срца не чује
које смерно говори:

Ко што опет злати се
цветна глава увела,
сваки човек врати се
из праха и пепела.

Облак душе беличаст
све дамаре чува ти,
смрт је слаба, нема власт,
Бог ће је одувати.

Било тајне споро је:
један удар – један век,
тамо где све добро је
одавно те чека лек;

не жури да нестанеш,
неће те смрт збрисати,
кад на небу осванеш,
и даље ћеш дисати.

Чудићеш се зрацима
на лицу убледелу,
тајанственим знацима
у безболном пределу.

Тај што везе пролеће
на земљаној подлози
кознакоје столеће
сав бол некуд одвози.

Борис ЈОВАНОВИЋ

МАЛА МОЈА

Пронађем је свуда.
 На собном сточићу, на примјер.
 На јастуку, и твом и мом.
 На крилу књиге.
 На прозорској дасци.
 На полици у шпајзу, на паркету поред двосједа.
 Једном ми је била и на ушној ресици,
 тада сам био бунован и љут.
 Има је свуда, у свако доба.
 Шнала је мала као мајушни лептир.
 Слети ти на косу, из косе ти свјетлуца.
 Чекам препредено да ти је украдем...

*

Сад, не знам тачно да ли баш волим да се шалим.
 Можда и волим.
 Знам да не волим да се смијем.
 Смијем се некако смијешно, па ме послјије некако стид.
 Али, волим да те насмијем.
 Да ошашавиш од смијеха.
 Да те шашнем шалом.
 Како зауставити моторчић твог смијеха?
 Моторчић не престаје да брекће.
 А ваља нам у постељу.
 Мени се љуби.
 Теби се смије.
 Није ми до шале...

*

Имамо неке наше шољице.
 Из њих омамно пирне кафа, на примјер – суботом.
 Неке сам сам бирао.
 Оне демодје које не излазе из моде.
 Неке си ти украла, једног љета, на мору.
 Прво си их кришом затрпала пијеском.
 Па си их у сутон, кад плажа опусти, отрпала.
 Колико сам те само наговарао!
 Послије сам те пољубио.
 Како си ти храбра...

*

Постоје оне бубице, црвенкасте, са црним тачкицама,
 у рано прољеће, у нашем парку, што се каче једна за другу.
 Као возић.
 Кад шетамо, видимо их.
 Толико их има.
 Ти ми кажеш: Види, ено оне бубице.
 Причам нешто озбиљно.
 Правим се да их не видим.
 А видим их како се каче једна за другу.
 Ти онда заборавиш на бубице.
 А ја о бубицама само мислим.
 Док сјецкаш шаргарепу окренута.
 Па ме поплави стидна милина.
 И прикрадем се.
 Као бубица...

*

Ми немамо башту.
 Имамо нешто као башту.
 Није то баш то.
 Ти си некада имала башту.
 Ја никада нијесам.
 Увијек сам гледао нечије баште.
 Увијек сам онако бленуо у туђе баште као пас.
 И кад бленем, задубим се.
 Да се не вратиш и не повучеш ме, остао бих.

Послије не бих могао лако да те стигнем.
 Вјероватно бих цвилио и тулио.
 Као пас поред туђе баште...

*

Какво ли сам ја биће?
 Често се тако пропитујем.
 На примјер, док се бријем.
 Или док чекам да се прохлади супа.
 И ти се вјероватно питаш.
 Цаба се питамо.
 Нико, никада, нигдје.
 То није сазнао.
 Мада, нема ништа лакше од тога да се два бића сретну.
 А кад се бића сретну и приволе, ето ти нових бића...

*

Имамо разних столњака.
 Највише волим оне кариране.
 Као у старим кафанама.
 Кад ме питаш: Који ћу столњак?
 Кажем: Онај карирани.
 Ти онда: Па где баш тај, тај је за сваки дан.
 И онда буде онај свечани, бијели.
 Помало крут, хладан као снијег.
 И онда се гости разиђу, а столњак одлепрша.
 А онда кравимо снијег.
 Пиримо једно другом ватрицу...

*

Кад сам хтио да купим сланик, обесхрабрила си ме.
 Кажеш: Има превелике рупице.
 Вратио сам сланик на пулт, поред дражесне продавачице.
 Уши ми забридјеле од nelaгоде.
 Послије сам те напао тешком артиљеријом.
 Бомбардовао те својим изгубљеним горштаким поносом.
 Па сам се заракијао сасвим сам у биртији.
 Па ми се стровалио цијели свијет.
 И нијесам хтио да дођем кући.

А ти си ме звала више пута, спорадично.
Послије си ми купила онај сланик.
Па си ме осолила...

*

Има један букетић босиока, ту изнад врата.
Лијепо нам мирише, особито ноћу,
кад на нас као танани плашт пада благослов.
Ти се мало промешкољиш и некако,
кад је најгушћа ноћ, свитне ти лице.
Тада ти згодим осмијех.
Сркућем онај мирис босиока, па се ушушкам.
И осмјехнем се.
Као свитац...

*

Кад гледамо филм, ти задријемаш.
Изаберем, углавном, досадне филмове.
Покријемо се старим ћебетом, замрсимо ноге.
Упињем се да му прозрем суштину.
Ти се упињеш да останеш будна.
Прво ти се обрве малчице надигну.
Онда се трепавице сљубе.
И више не могу да издржим.
Страшно ме нервира.
Ујутру питаш: Какав је био филм?
Одличан, кажем, тек да ти чачнем савјест.
Па још добиберим твојој муци: Штета што нијеси гледала!
Тако ти се светим.
А филм, никад гори...

(Из недавно објављене књиге *Мала моја*, Повеља, Краљево, 2023)

Савва РАДУЛОВИЧ

БЕЛЕТРИСТИКА

КАМЕНА МОЛИТВА

свијет дрхти
неко невидљив
у невидљивој радионици
невидљивим алатима
бруси невидљиви крст

слути

ново распеће у Јерусалиму
исписује нову Библију
нову жртву тражи
нову крв

из порушеног камења
вире дјечије ципелице, још необуване
и чује се шапат који јежи

само напријед
али не молите се више за мене
ја сам жив
ви сте мртви

ОДА УЧИТЕЉУ СТИХА И ЖИВОТА

сви су ти вирили под мантију
под сваки стих редом
претресали ти историју
гроб ти бурдали
измишљали ти пороке

дописивали болести
лагали како си овакав и онакав
женама да си писао Псалме
под Луном записивао по њиховим њедрима
а опет ти не могаше ништа
ни мртвом

невидљиви ти крст изнад гробнице сија
по твојим костима и данас препознају нашу земљу
из сваког свог стиха излазиш изнова окупан

обучен у вјечност
благо теби

РЕЦЕПТ ЗА ПЈЕСМУ

згазиш на мину
пустиш да те разнесе
у хиљаде комада
и онда
кад више не осјећаш ништа
ништа те не боли
онај пепео што остане по земљи
то си ти
а онај пламен
што иде ка небу
то те твоја пјесма прича

ПЈЕСНИКОВ САН

од првог слова
до посљедње корице
цио живот увијен у сопствену хартију
као рођен у кошуљици
које се не жели одрећи
задојен лириком
преједен прозом

одрастао на сопственој драми
 слободан, као слободан стих
 сваки пјесник сања
 само једно
 да буде срећнији од своје поезије
 иако сам држи оловку
 свјестан је
 да ипак неко други
 покреће руку
 неко други ради
 на његовој биографији

ПУТОВАЊЕ

годинама уназад
 моји пријатељи путују у париз
 али су њихове разгледнице провинцијске
 и успомене од макадама
 на њиховим лицима нема среће
 торбе препуне и срцад празна
 за разлику од њих
 мој пасош је испуњен ријечима једног човјека
 нема мјеста на којем ме није пољубио
 у његовим очима час њујорци, час петербурзи
 то су шетње по облацима
 бог ће га знати гдје ме све није водио
 јер кад он грли
 ја сам на крову свијета

МОСТОВИ

Пиши, каже
 То је твој задатак
 Твој мост
 За прелазак на ону страну
 Гдје нема сујете
 Невоље

И зла
 Тамо гдје те носи нека нова струја
 Велика ко небо
 И чиста ко хартија
 На коју тек треба да излијеш
 Своју биографију
 Пиши, вели
 Само не о мени
 Јер ја не могу стати у твој стих
 Немам времена да будем слово
 Ни снаге да градим мостове
 Своје а ни туђе
 Могу ти бити вјетар у коси
 И сунце у очима
 Док корачаш обалама поезије
 Да имаш за шта да се придржиш
 Ако крене како не треба
 Али ти пиши
 Не престај
 Видјећеш једном
 Да те једино писање
 И спасило

ДРУМОВАЊА НЕМИРНОГ ДЈЕЧАКА

Имао је само девет
 Кад се помирио са судбином
 Мир мир мир нико није крив
 Док му је рат ампутирао мајку
 И разнио брата ко звечку
 А оца оставио за крај
 Он боли најдуже

Проходао у Мостару
 Закорачио је у Никшић као у омиљену пјесму
 И клео се у њу као у све што има
 Док није срео Јелену
 Па се у њу клео

И волио је док му није убрала једну малу звијезду
И дао јој име Даница

Поезија је била његов живот који није имао као мали
Таблета која је лијечила његове боли
Које су му други силом наносили а нешто дошло
успут
Црква која би васкрсавала његове молитве
Снага која буди и најуснулији дух
А њега је будила свака нова пјесма
Он је био и остао добри дух
Који и дан-данас хода Његошевом
Само га не видимо
Али га у себи носимо и изговарамо
Кад год пожели да сврати

Био је све што се могло бити
Јер да би писао мораш живјети свако слово прво
Није довољно бити само писац
Пресвлачио се тај немирни дјечак и бивао штошта
Сироче, скитница, боем, затвореник, новинар,
критичар
И отац и муж и пријатељ
Па тек онда пјесник
Највећи међу свим онима ситнима
Који су преко фотеља хтјели порастаи за цент више
Кидали му крила а он стизао далеко и без њих

А онда су наступила Друмовања
И узвикнуо је само
Сунце, хладно ми је!
Раскрстио је са својом дугогодишњом љубавницом
Болница Брезовик та бестидница упорна
Која га није остављала на миру
Али умирио се немир у прољеће деведесетих
Буран живот припрема обично миран сан
Заспао је у септембру и ево још сања
На привременом гробљу иза Саборне цркве
Привременом, јер он је у ствари само привремено ту

Само је питање ко ће изговорити његов стих
Па да будан опет прошета међу нама

Дјечак се звао Вито
Само га ми зовео Добри дух града
Не би ли нам прешло што од те добротe
Онако кад га цитирамо као молитву
Нешто без чега никада не крећемо низ друм
Не трошимо недјеље у чудесном граду Н
Покушавамо измамити Соњу да искочи по снијегу
Продужавамо му живот као пјесму
Па га дописујемо и домаштавамо
Необично поносни што је стварао баш овдје
Немир, пјесму, љубав и правду

СИНТЕТИЧКО НЕБО

Ушао сам ко на прстима
Тих и бескрајан
ваздушни поход

Волим душе бића Духове мочвара
утваре прашума
Велико стопало Аљаске
као очинство света

Изнад мене синтетичко небо.
Љубичасто грожђе ми
сазрело израсло из џепова
Светлице шибале зеницама

Кретао се лелујаво као
јесењи лист с високих планина
К'о с платана,
дуго, дуго ...

Мирис ваздуха Облик вода
Дубина дна Пустињски шевар
Нисам осећао ништа Ни ту нову
реалност Ни дим никотина
Ни терпентин Ни созгајз
на покретним сликама

Који дух обитава по сликама
Који обитава по фотографијама
Старим пејзажима породичних слика?

– Саопштава живост твојих очију
Твојих плућа

Невидљиви траг свег постојања
твог бића у небићу
кога љубих зането То плаветно
зеленило у одразу празног огледала

Као бојени дах фозгена
мој љути пратиоче
(кроз живот)
У твом осмеху који разоружава
и отапа
лед с душа
Сече у коцке к'о за бурбон
То боји аквамарин на акварелима.

Отићи ћу а нећу умети да изведрим
тај твој осмех
цунамијски лупинг сенки
који гута бродове испред небогледа
Испред очију једног Црнобрадог
И помера планине на исток
множи билионске
цифре као да сабира 2+3 Тај твој
синтетички осмех

Тако жив и тако мој на давним
призорима фотонитроглицерина

Осмех синтетичког неба
када си урликом заташкавала
своју издају безуспешног приказања
нечег другог
у
Синтетичко небо твога постојања

РЕНТГЕНСКИ ВИД

У коцки леда
у кутијском пакету
у радиоталасима грома

Електронска омча
у пакету дечјих играчака
у снопу жита погођеног муњом
у ватри сумпора шибице

Последња вредност вредна трзаја
жиле
са које се истопила изолација
са инсталације
ледоломца на Гренланду

Хидрогенски мозак
у млитаво завијен
у свилу
у пауково сивило
у нит о којој виси обешена
планета Земља
у упоришној тачки
у измаглици свемира

У нитроглицерину
хидрогенске бомбе
што се не распрскава
већ дави од главе до главе
посувраћене на врату
пуноглавца
обујмљеног
хидрогенским рукама

Ти све (то) причаш ноћу
и бесне коње јашиш кроз маглу

НЕМОГУЋЕ КРАЉЕВСТВО

Како је човек тежак сам по
себи
Како је река течна и није вода
И добро иде
И драга места у природи села
Раскршћа Падине Мириси поља

И све си измислила да изгледа
стварно

и сјај
и вихор
маховине по путу
немогуће краљевство једног
чина
Немогућа мисија сабласног
пута кога си назвала – живот

И врт
и одблесци
И стазе што замичу у бескрај

И ја сам твој прах
распрхнут по путу
што се боји за своје
порекло

Како су та места у младости
обична
као сценографија сама од
себе
а касније је толико заволиш
да не можеш да се одвојиш

Мати
твоја крила су прирасла некако
уз моје ребро

Мили доме
Мила свитања су твоја
са обавезним мирисима траве

Вест која је засечена сама негде у
самој себи.

ВРЗИН ПЛАМЕН

Што ти си кћерка ветрова
згодних крила
јасна глава
Предивно веровање
у облику птице

Одбијам да се претварам
у идола У неког ко се извињава
у понављање журби
кад сваки пут идем по воду
лотос ми на дар
Само желим
и не предајем се јер никад
нисмо успели ако прекинемо
ако изађемо из кола Никад
више
Врзин пламен основаће
нови видик погубан видик
губљењем једног живота савршеном
немогућношћу изласка из свега
у смрти отиснутог себе
Јасноглаво
Тек тад!

Тек тад!
Тик – так!
Тиктакање
све је Бекство у све.

МИСАО РАЂАЊА

Не
Док ти мисао не утрне у трену
у коме ничег нема
Не
док броје се пејзажи и по њима
неконтролисани кологази
тајних љубавника
Не
док се не настаниш у самој себи са
мишљу да ту пребиваш до краја
свог вечног дана
Не
док су измаглице измамиле сподобе свих
показања да страх учине дечјом игром
жмурке са немогућношћу да се престане за
веселог живота
Не
све док се у теби рађају непорециви сни
упркос свемогућнијем неостварењу.
Немогућ сам за свет

НЕМОГУЋА ТАЧКА

Мостар 1991.
Разбудио ме снајпер
тог ратног јутра,
а чуо се звук к'о
птичји цвркут.

И трава расте по камену том,
по каменитом тлу.
И, да ли су мандарине садили мандарини,
или брали,
мисао се просу.

И трава расте а гора зелени –
у ратној изби – у јесен – и без Турака
овај пут ...

и, цвркут није цвркут него пуцањ,
У небу лица помодрелих облака.

Мој Мостаре, мој копрену –
то ноћ се скупља у човеку.

И, цвркут ваздухом
се разлистава у корену,
размотава
у отворена непца пред залазак,
усна дупља је као свод,
отворена слика немогућег
стиска у кадар,
немогуће тачке на екрану космоса.

Видик се круни,
избија лава из пукотина
као лептири из напрслина ока
и ждрела,

пламена крилца обасјавају избу
– Вилин коњиц запоседа просторе.

Невидљив траг сведочанства,
осим овог папира,
тако верује –

нек су му сузе од радости!

ЗИД

Моја смрт се крије
у мојим изговореним,
неизговореним речима.
И већ свашта сам написивао
о томе.
Значи, и у словима.
У мислима како је то страшна смрт Ништавило.
Како је стравна смрт Мртвило неописиво,
што нас израња из таме на животно светло,
на буку света,
и у мрак нас враћа кроз стравно сивило старости
тог непрекидног трајања које није живот,
већ посматрач буке младих са жудњом брода
који лута бескрајном пучином,
а ипак,
у једну луку се враћа, ако се исидри
уз праске бродолома,
вриске са
Титаника нпр.

Мој животе, заставо на ветру мора
која клизиш на јарболу —

већ сам у теби довољно
поимао о смрти, али

не дај ми да ме увуче
ћутање у свој неми зид.

Ранко КРСТАЈИЋ

ПОСЛЕДЊА ПАРТИЈА ПОКЕРА

Миливоје Марковић, звани Миле Ројал, био је најбољи коцкар у нашем градићу. Омањи растом, мршав, хладних зелених очију које никада нису мировале, великог кукастог носа и танких бледих усана, био је врло неугледан, али надалеко познат по томе што никада није изгубио ниједну значајнију партију. Играо је само покер и увек, кад год је „требало“, имао је у рукама *ројал*. Зато је и добио надимак – Миле Ројал. Од великог новца који је зарадио играјући покер по свету, направио је у нашем градићу кућу на три спрета, иако се никада није женио и неје имао деце. Све собе на спратовима биле су празне а приземље је, наравно, служило као коцкарница.

У наше место долазили су коцкари из разних крајева, да окушају срећу, и своје умеће, не само против Мила Ројала, него и против других познатих коцкара који су се окупљали у његовој коцкарници.

Једног дана, мислим да је био Петак тринаести, не сећам се тачно које године, али негде око поноћи, ушао је у кафану необичан странац.

Нас четворица: Миле Ројал, Аца Пуб, Киро Лиша и ја, играли смо уобичајену партију покера и нисмо обратили пажњу на незнанца који је ушао и сео на један од неколико слобадних столова у нашој близини. Заправо, само сам ја видео кад је ушао, оставио кишобран иза врата и обесио своју кишну кабаницу о чивилук.

Била је позна јесен и непрестано је падала нека досадна хладна киша. Те вечери брзо сам изгубио нешто мало новца који сам имао и нисам више учествовао у игри; управо сам се спремао да идем кући и не знам тачно шта ме је задржало да останем још, да мало кибицујем.

- Одустајем – рекао је и Киро Лиша, бацио карте и отишао у тоалет.

Управо тада пришао је Непознати и необично танким и храпавим гласом који ћу памтити док сам жив, упитао:

- Господо, ако дозвољавате, радо бих вам се придружио?

Сви су подигли главе и изненађено га погледали. Тек тада су га приметили.

-Наравно, наравно, само изволите, биће нам задовољство – рекао је Миле Ројал и показао незнанцу столицу на којој је до мало пре седео Киро Лиша. Сви смо се одједном орасположили; мислили смо да је Миле Ројал изненадно добио нову жртву.

Незнанац је сео полако, привукам мало столицу и упитао:

– Ко дели? .

- Ви, ако желите? – рекао је Миле Ројал и ставио испред странца нови, нераспаковани шпил карата.

– Не, за почетак волео бих да то уради неко други – рекао је незнанац и готово неприметно се насмешио, или ми се само учинило.

Миле Ројал је узео шпил и ставио га испред Аце Пуба који га је вешто распаковао, одложио га на тренутак, протрљао руке и почео да меша карте. Учинило ми се да су му мало дрхтале руке.

За то време ја сам пажљиво посматрао странца. Мој *задашак* сада био је да га *снимим*, за сваки случај, ако буде требало...

Незнанац је био такође омален, сувоњав, кошчат, у сивом оделу са црном кошуљом и белом краватом. Коса му је била мало дужа, црна и зализана, да ли од каквог желатина, или што је била мокра, нисам био сигуран. Чело му је било високо, али глатко, без бора, нос шиљаст са малом безбојном брадавицом са стране а уста изразито танка, готово црта. Био је скоро ћосав, бријао је само зулуфе и бркове, и нешто мало лица, око рупице на бради. Али оно прво што је падало у очи, биле су велике црне наочари иза којих се

скривао, иако је била ноћ а светло у кафани није било превише јако. На реверу сакоа имао је некакву значку.

- Извините што носим наочари – рекао је незнанац. – Пукао ми је капилар у оку и смета ми светло.

- У реду, у реду – рекао је Аца Пуб смешећи се некако понизно. Миле Ројал није ништа рекао, иако му није било све једно, само је прећутно климнуо главом, узео је шпил од Аце Пуба, промешао карте још једном и ставио их на сто испред странца, да пресече.

Прве три партије, у којим улог није био велики, добио је Киро Лиша, а две остале, кад је улог постао већи, наравно, добио је Миле Ројал. Негде, пред саму зору, незнанац је устао и истим оним хладним пискутавим гласом рекао:

- Ја бих се сад повукао, ако дозволите. Мало сам уморан од дугог пута. Наставићемо сутра, ако желите. Одсео сам ту, у близини – показао је руком у неодређеном правцу и насмешио се. На десној руци имао је велики златни прстен и златно дугме на рукаву црне кошуље. И на пестену, и на дугмету био је исти онај знак као и на значки на реверу.

- Било ми је задовољство – рекао је Миле Ројал устајући да поздрави незнанца. – Знате где ћете нас наћи – додао је уз благи наклон главом.

И незнанац се наклонио мало, свима нама заједно, и отишао према вратима, да узме своју кабаницу. Корачао је достојанствено и некако отмено иако је помало храмао при ходу. Или ми се само учинило.

Ми смо, наравно, остали још мало, да се *договоримо*. Миле Ројал је чекао мој *извештај*, мада ништа посебно нисам имао да му кажем. Приметио сам једино да незнанац подиже мало горњу усну кад има лоше карте. Блефира. Или ми се и то само учинило. И то је било све.

Миле Ројал ме слушао пажљиво и замишљено.

- Овај је опасан – промрмљао је као за себе. Онда је устао и удаљио се без поздрава. То никада раније није чинио.

Сутрадан окупили смо се знатно раније него обично. Онако, спонтано. И нисмо играли карте. Нисмо чек ни разговарали као раније. Чекали смо незнанца да дође и да га „одеремо“.

Појавио се тачно у *одређено* време, исто као и јуче. Пришао је столу готово неприметно се смешећи и рекао:

- С вашим допуштењем, господо – и сео на једину празну столицу која га је чекала. Био је у белом оделу са црном кошуљом и белом краватом и оном истом значком на реверу. И вечерас је носио црне наочари.

- Ко дели? – рекао је хладним гласом и опет мало привукао столицу.

- Ви – рекао је Миле Ројал одсечно. – Вечерас ћете прво ви.

Странац није рекао ништа. Узео је шпил карата не проверавајући ништа, промешао га неколико пута вештим покретима прстију и ставио испред мене, да пресечем. Подигао сам само прве неколике карте и ставио поред остатка шпила. Интуиција ми је говорила да тако треба. Ни сада не знам зашто.

Он је мало оклевао глумећи изненађење, онда је оних неколико карата ставио на дно шпила и почео да дели, вешто и сигурно, али полако, успорено.

Прву партију добо сам ја, следеће две Аца Пуб, а све остале Миле Ројал. Негде пред зору незнанац је устао и рекао:

- Мораћу да вас напустим, господо. Имам вечерас неке обавезе. Видећемо се ускоро... – Онда је једноставно отишао. И овог пута ми се учинило да помало храмље.

- Овај је заиста опасан – прекинуо је тишину Миле Ројал. Не знам зашто, био је веома блед. Није ни покупио новац који је био на столу. Само је одмахнуо руком и оставио нас.

И трећег дана све је било исто, само што је падала јака киша. Странац се опет појавио у исто време. Прво је одложио свој црни кишобран, затим окачио своју кишну кабиницу и упутио се полако према нама. Носио је црно одело са црвеном кошуљом и црном краватом.

- Господо – рекао је кратко и сео на „своју“ столицу. Те вечери није носио наочаре иако су му у оба ока били попуцали капилари. Овог пута ја сам се понудио да први поделим карте. Ставио сам испред странца два шпила, да изабере. Оба обележена, наравно, а затим опет вешту спакована.

Он је узео први, распаковао га, као, и неприметно се смешећи ставио испред мене. Завладала је гробна тишина.

Промешао сам карте неколико пута и пружио их странцу да пресеке. Он је пресекао тачно на пола не гледајући у њих, него право у мене, у моје очи, смешећи се цинично, као неко *ко зна*. О Боже! Очи су му биле црне, готово љубичасте а беоњаче необично сјајне, испресецане мрежом попуцалих капилара па су биле скоро сасвим црвене. А лице? Бело, свеже избријано, са видним ожиљцима од бритве. Док сам делио, руке су ми дрхтале, можда први пут у животу. Он се правио да не примећује.

Пошто су сви погледали своје карте, Миле Ројал је узео још две карте, Аца Треф три па једну а ја ниједну. Знао сам да имам кенту. На дну шпила остао је кец пик. Значи, нико није могао имати четири кеца.

Аца Треф је уложио милион, Миле Ројал је уложио два, Странац је подигао за још два. Сви су чекали на мене. Ја сам се дуго двоумио. Наравно, блефирао сам. А онда сам платио, и опет се двоумећи додао још милион. Аца Треф је одустао. Миле Ројал је платио и додао још милион, странац је из цуга додао још два. Ја сам се опет дуго премишљао и одустао. Миле Ројал је ставио све, свих пет милиона. Странац је платио и ставио на сто златну огрлицу са шест малих и једним великим дијамантом. Велики дијамант је сам за себе вредео читаво богатство. Миле Ројал је одједном пребледео. Крупне грашке зноја сливале су му се низ лице. То никада раније нисам видео.

- Ја улажем свиј хотел, имање... све... – рекао је промуклим гласом, блед као креч.

- Не треба мени ваш хотел – рекао је странац мирно, као да га ништа не интересује.

- Улажем имање, живот, све... – рекао је, заправо, прошапутао је Миле Ројал. Настао је тајац. Чуо се само звук кише напољу.

- Живот? - упита странац смешећи се.

- Живот! – потврди Миле Ројал.

- У реду – реће странац. – Покажите карте.

Миле Ројал је одахнуо. Застао је на тренутак, да удахне ваздух, а онда је тријумфално положио карте. Као што сам

и мислио, имао је *ројал*. Опет је напустио тајац, дуг као читава вечност. Сви смо немо гледали у странца а он испред себе, у скупљене карте у рукама. На лицу му је треперио неки чудни подругљиви осмех, чинило ми се; нека ружна гримаса. Оклевао је да покаже карте. Онда их је полако окренуо и положио на сто, али их није размакао. Урадио је то Аца Треф. Али не одмах. Прво је кренуо, па одустао. Као да се уплашио нечег. Сви смо чекали као скамењени.

Странац је онда пружио леву руку и лагано размакао карте. Имао је *флеш ројал*. Немогуће! Затим је полако устао, наклонио се мало свима и рекао:

- Ако дозволите. Доћи ћу сутра по новац – и удаљио се од стола. Узео је своју кабаницу, огрнуо је и изашао у ноћ. Али је заборавио, или намерно оставио свој кишобран. Сада сам био сигуран да је мало храмао на десну ногу. Ми смо седели као скамењени и зурили у врата иза којих је нестао. Још увек нисмо били свесни шта се догодило.

- Рекао сам вам да је опасан – прошапутао је Миле Ројал устајући. Лице му је још увек било бледо, али зачудо, некако ведро и растерећено, као да се коначно отарасио неког великог бремена, али му је испод левог ока подрхтавао живац. Отишао је у своју собу без поздрава. Није нам не махнуо руком.

Тек трећег дана појавио се у свом свечаном белом одећу са једним малим кофером у руци, поздравио се са нама и отишао некуда.

Никада више нисмо га видели, нити смо ишта чули о њему. Истина, много година касније, најмлађи син Кира Лише, клео се у све на свету да га је видео у Лас Вегасу, кад је ишао да види болесни тетку, како дели карте, као крупине, за једним столом. Чак му је, каже, једном намигнуо, али ми му, наравно, нисмо поверовали. Ко би толико година могао остати млад.

ПРЕД ИКОНОМ

Не питајте гдје и кад се десило. Мјеста су иста и вријеме је исто. И све је исто под капом небеском. И прича за коју мислимо да је наша, привид је и игра. Све је на Земљи магловито. Или је дато са посебним разлогом који нам се не открива. И тако, док ходимо, као да чудан сан живимо ношени осјећајем да нас једна звијезда кришом погледује. За том звијездом трагамо. Не би ме зачудило да је то Звијезда са Истока...

Имала је једног сина. Он сад није ту, једноставно, није ту. Нема обрис човјека, руке његове не грле, а ријечи су нијеме. Кораци његови се не чују, наслућује се само даљина и испрекидани ехо...

Иванушка мој, једино моје, соколе мој!

Однекуд као да се чује јецај и тупи бол! Чује се, иако ни гласа, ни трептаја. Само слутња, роптај загушен сузом. Чује се сан који неће да се смири. Чује се тишина. Чују се његове године кроз клатно часовника, календара који мајка прецртава рачунајући да ће скратити вријеме. Стално пре-напрегнута, опрезна, послушкујући да се неће којим случајем појавити, загрлити, ставити главу на раме, помиловати је по коси, донијети јој осмијех, онај његов, дражесни, невини, дјечији, момачки.

Пролазе слике, претурају се по глави, срцу. Живе, и све живље и живље, давне слике од оног првог дана, када је заплакао, када је подојен, повијен.

Гдје си, Иванушка мој?

Гдје си, јеси ли устао јутрос, јеси ли? Биљежиш ли, Иванушка мој? Биљежи све... Мама те жељна... Ништа не

прескачи, ни како си горе љубио дјевојку... Да, да, зна мама да горе нема љубави као што овдје на Земљи има, горе је свуда љубав, горе је љубав цвјетно поље, горе одјекује пјесма: Славите Господа, дјецо моја љубљена!

Али жао мами, жао мами, Иванушка, жао ми што можда на Земљи нијеси љубио, жао мами, жао, Иванушка, жао што нијеси грлио, миловао.

Чујеш ли, Господе?!

Чујеш ли, жао ми, жао ми?!

Зашто си то урадио? Зашто си га одвео? Зашто?

Реци! Мораш ми рећи!

Не можеш да ћутиш, не смијеш! Реци ми да ли је добро, да ли му је горе добро?

Реци, шта си се ућутао? Најлакше је тако... Јектала је грозничаво, бол је парао срце које се надимало очекујући сваког часа да пукне.

А Бог горе, ставио прст на браду. Није ни њему свеједно. Види Он да пуца срце које је створио као сасуд за лијепо. Али, ето тако, одвија се све по промисли, залијечиће Он ране.

Ех, лакше би било и човјеку и Богу кад би човјек могао и желио да схвати да је живот трен, дан, замагљени зрачак Сунца и да живот на Земљи није право живљење.

Овако човјеку као да преостаје само да полуди, а ни

Богу није свеједно, види да пате његова дјеца, страдају, разапињу се.

А као да је и Њему било свеједно што је гледао како му Сина пљују, газе, забијају му чавле, ругају му се, трновим вијенцем га крунишу... Као да је Њему било свеједно што између његовог Сина и разбојника, изабраше разбојника... Као да му је било свеједно гледати тужне очи Синовљево, крвавије од крвавог сунца, његове кржаве руке, препукло срце на голготском брду... Као да му је било свеједно што је и Син његов посумњао у свога Оца питајући се шта му ово Отац ради.

Као да му је било свеједно?!

И Њему је срце треперило, и Њему се душа у грло спуштала, и Он је једва чекао да пригрли Сина, да га утјешу, охрабри, оздрави, васкрсне...

Их, чега је ту још било, каквих све мисли!?

Као да је зачула ове мисли, Божија мајка се усправила и погледала тек олисталу гору и поља која су се будила кроз траву и цвијеће, небо које је било божанствено плаво.

И њене руке су држале чедо, зна она муку свијета. Али ћути, не вриједи плакати и једити се. Само што се понекад овесели, кад се небо отвори, хватајући искрице и брижљиво их смјештајући у везену мараму да јој грију срце, кад је студен и кад душа пуца, а кораци издају и кад све је црно и тмина кад зајаше за вратом...

Наша јунакиња је уздахнула: „Нећу, Иванушка мој, нећу плакати, неће мајка јецати, нећу осуђивати, нећу запомагати.“

„Нећу, Иванушка мој, радости моја, нећу, знам ја да Бог није свиреп, да зна шта ради. Али, недостајеш, радости, недостајеш, недостају, Твоје очи, недостају.“

„Знам, гледам их ја сваки дан, личе на небо!“

„Гледам их, али бих да их дохватим, да ти главу помилујем... Али неће мајка, неће, радости, знам ја да Бог није свиреп!“

„Није, није, иако боли, боли, боле јутра којима се не радујем, боле дани који су ми ноћи, боле ноћи које су ми несвитања, боли, боли, чујеш ли? Нећу!“

„Неће мајка, зна мајка да Бог није свиреп!“

Причала је тако са собом, са Богом, са Иванушком, причала, из дана у дан, из године у годину, па јој је лице попримило љубичасту боју, очи дубоку загаситост, тијело крхкост. Сва се претворила у прозирни обрис лишен плоти, страсти, обрис, гдје је глава била само привидно на трупу, а труп на ногама, а ноге већ одавно земљу нијесу додиривале, сва је била као да лебди... и лебди. Биће да се душа окрилатила хватајући се за конце који су причвршћени за Божији мали прст.

И тако више бесплотна, магловита, занесена, претурала је часе самања у некој чудесној игри боја преливајући се под јарким осјећајима бола у магличасту, зачаурену наду из које су излијетале птице.

Једино је главу носила поносито. Понекад као да је била и откинута, видно одвојена од тијела, али жива и у

неком чудном заносу. Као да је говорила неком нешто. Ријетки су могли чути шта.

Једног дана када сам је срео, видио сам на њеном лицу јутарњу росу, чудесну игру свјетлости која се претварала час у небо, час у глас.

Иванушка мој, Иванушка мој!

Жив си ти мајци!

Не бих рекао да су то биле ријечи, колико бјеличаста измаглица која није давала простор сумњи, чак сам и видио осмијех, видио Иванушку у мајчином загрљају, видио и заћутао.

Пољубио сам икону и као да сам видио раширене руке, руке које грле даљину и сан.

Чије ли су биле руке?!

Иванушка мој! Мајко!

Стајао сам у чуду. Видио сам оно што нијесам могао ни замислити. Свјетлост је чудесно обасјавала унутрашњост цркве уз комешање и мрмор ријечи које су се чуле, мада нијесам разабрао њихов садржај, осјетио сам свјетлост и на свом лицу и дах непознатог живота.

Чудан бијаше сјај, падао је косо под тежином, рекао бих, испружених руку које су биле спремне за загрљај.

Чији загрљај?!

Чији глас?!

Можда прољећа које није оцвјетало и загаситог пролома који је потмуло ударао у бесане ноћи.

Или је све био само сан и помисао која се свима учрптава на чело, док отежали кораци невољно иду незнано куд...

ЕСЕЈ

ЕСЕЈ

Душан КРЦУНОВИЋ:
Мизологија, II дио
Lingua ex machina, или језик из банкомата

Вук ВУКОВИЋ:
Човјек са робовским ликом

Душан КРЦУНОВИЋ

МИЗОЛОГИЈА, II ДИО

Lingua ex machina, или језик из банкомата

Историјски извори говоре да је *lingua montenegrina* успостављена по први пут у Црној Гори, у њеној вишевјековној, иначе српскојезичкој повијести, у вријеме италијанске окупације, али ријетко се говори, па и зна о томе да су за његову савремену „кодификацију“ заслужни, ништа мање него банкомати неких црногорских банака. Још прије његовог уставног озваничења као службеног језика, „црногорски језик“, алиас *lingua montenegrina*, искочио је са банкомата као језичка опција за подизање цркавице у приватној држави, прије три године свргнутог господара глади и подјела. Онај ко није знао да подиже новац са банкомата користећи опцију енглеског, њемачког, француског или италијанског језика, постепено је навикаван на употребу „црногорског језика“ као јединствене *Lingua ex machina* – „језика из строја“.

Парафраза ове чувене позоришне синтагме, у овом случају трагикомичне и понижавајуће, сасвим је на мјесту, јер кривотворитељи српског језика, у недостатку аргумената, посегли су за отпуштањем 28 гимназијских и средњошколских професора из Никшића и Херцег Новог који су се успротивили преименовању и прогону српског језика, слиједећи примјер 14 учитеља из Бјелопавлића који, ни по цијену страдања нису пристали на капитулацију српског језика и ћириличног писма, и то у вријеме када је капитулирала црногорска држава. Оба примјера су потврдила да је српски језик, језик слободних људи.

У недостатку аргумената, данашњи кривотворитељи имена српског језика посегли су за банкоматом (назовимо га, *argumentum ad bancomatum*) као примарним локусом понижавајућег озваничења „службеног“ језика. Тако је, у недостатку било каквог историјског, научног и логичког утемељења, банкомат постао и језикомат, справа из које је искакао дотад у Црној Гори непостојећи језик, ако изузмемо период фашистичке окупације у ком је, је по први пут, окупатор наметнуо језик под именом *lingua montenegrina*. Тек 2007. године – након референдума који је Црну Гору отцијепљену из заједничке државе са Србијом претворио у „здјелу за просјачење“ или *begging bowls*, како се у западном политичком дискурсу означавају такве творевине, и са изгласавањем новог црногорског устава *lingua montenegrina (ex machina)* постаје службени језик. Тако је аутократска власт показала (службене) зубе свим говорницима српског језика у његошевској Црној Гори, како оним давнашњим тако и данашњим, наметнувши притом и службено мишљење плахим и лакомим који немају своје мишљење. Био је то почетак најтеже од свих диктатура, диктатуре моралног релативизма у екстремној варијанти онога, *anything goes*, у којој „све може да прође“, па и то да државна награда за књижевност, „Његошева награда“ и награда „Мирослављево Јеванђеље“ – два кључна симбола историјског континуитета српског језика, културе и духовности – падну у шаке говорника језика из банкомата. Бестидно су примили престижне награде, вјерујући да су са оним што су добили, заправо узели скалп, баш као што је то прије њих урадио *generaloberst Stjepan Freiherr Sarkotić von Lovćen*, који је топовском канонадом узимао скалп Ловћену, рушећи завјетну цркву и гроб канонског пјесника српског језика. Титула *von Lovćen* чека своје нове титуларе да је заслужено понесу и поносно носе, без противљења српскојезичке већине у Црној Гори. То би могла бити једина тачка *consensus omnium*-а, прећутно постигнутог између мањинске заједнице говорника *lingua ex machina* (или, језика из банкомата) и већине говорника српског језика.

Будући да је српски језик једина сувисла, дакле историјски, културолошки и научно заснована опција, по-

пис становништва у Црној Гори, који се одржава у демократичнијем амбијенту од онога репресивног прије дванаест година, који нас је подсјетио и на онај из 1948, показаће да је језик из банкомата и кладионица у међувремену девалвирао, и да се алеаторне политичке игре са језиком, науком, образовањем и културом завршавају губитком. Тим прије што је српски језик и све што је на њему написано на простору данашње Црне Горе непотрошни колективни културни капитал. Или, хајдегеровски речено, српски језик је кућа нашег бића.

ЧОВЈЕК СА РОБОТСКИМ ЛИКОМ

Паралелно са глобалном политиком, одвија се и глобални рат, и како је постмодерна појам бескрајне интерпретације и фрагментације бивших система, исто се тако и рат масмедијски приказује/анализује, као што се фрагментарно дијели на: екорат, инфорат, биорат, и нуклеарну нетрепелљивост у чијој сјенци се смјестио, данас, врући мир. Технологија кроз коју све пролази, докопала се нивоа развоја који је на прагу самоуништења, потоње, финалне фазе. Елон Маск поручује како постоји опасност од могућности да нас вјештачка интелигенција побије, што више не спада у некакав научно-фантастични, откачени, футуристички сценариј. Једно, дакле, са сигурношћу можемо тврдити: АИ ће у потпуности промијенити људску улогу на земљи, и ако машина не тежи самопревазилажењу, човјек је то постигао створивши себи господара којим би да управља (лакановски речено), отјелотвореног у супермашини.

Проблем који се јавља кад је ријеч о сувише брзо-напредујућој технологији (заиста, она је неиспратива, као да долази из *бункеризоване будућности* коју је довршила), јесте наша некритична фасцинираност њеним издањима; то што нико не може предвијети на шта ће, напослетку, експеримент са АИ изаћи, логично је да буди страх, од насиља науке која прожима све, спорт као и секс, јер у случају првог, спорт је резултат медицинског напретка, као што је

секс порнографска режија и укидање илузије жеље која више, чак, ни не долази од Другог.

„Говор је увијек говор другог“ (Радоман Кордић), нама преостаје од-говор, у унапријед режираној интеракцији из које нестаје сваки спонтанитет; технологија је структурирала наше имагинарно, комуникација осиромашила језик и убиједила нас да живимо наше жеље, захваљајући капитализму који је конструкт конзумента сведеног на отуђени објекат.

Реалност Другог замијењена је вирuellношћу, у којој је све оно што хоћемо да будем, али без икаквог трага или континуитета; Други је конструкција нашег ђејфа, обествареност која може бити све као што није ништа. Општа релативизације релација, опустошени односи, пустиња присуства, непрестано настајање ухваћено у нестајању, флерт са фаталним. Коначно, али не мање важно: необавезујућа игра, крај етике као превасходно питања садржаног у – *ишша, заправо, треба да чиним?*

АИ се, као што знамо, ослобађа од, како се дефинише, застарелог и непрогресивног, анахроног, непотребно оптерећујућег питања, све што интересује науку јесте докле се доспјело са усавршавањем технологије, са њеним осамостаљењем, јер је она наше једино знање, као што је друго технологије – четбот и други, суверени стројеви.

Процват људских права доводи до питања права вјештачке интелигенције, не само у смислу њене злоупотребе, колико друкчијег одношења савременог хуманитета и онога чега се све додирује у ери постмодерних феномена; уколико, према Дериди, морамо писати филозофију и за животиње, једнако се то односи и на АИ, биотехнолошке, ужичене, роботе са људским ликом на које сâм човјек будућности треба да заличи. И са тим остварењем, укорачује се у царство науке, универзално уређење и бесмртну будућност.

Неограничено тијело, материјализована реалација између – мозга и монитора, рад на, дакле – *дигитално расшеловљеној биологији* из које ће бити прикупљене све информације и похрањене у технолошку меморију, програм, алгоритам, матрицу, мјесто новог сусрета, упаривања тијела и технологије, из које ће се добити материјал за досад најпроширенији/отворенији експеримент. – Напредна технологија, сијамско близанство биологије и технологије, свести и софтвера, „киберонтологија“ (Мишко Шуваковић)

Тијело као мјесто непрекидног политичког интервенисања, подједнако разрађено у лабораторији и логору (логор као остава лабораторије, гдје се угрубо спроводи посткапиталистичко бављење тијелом), заогрнуто идеологијом са хуманим ликом: „Неуралинк“ ће почети са пројектом импланти/чипови и уградња у мозак, управо у покушају да се лицима са инвалидитетом знатно олакша живот. Међутим, не можемо не примјетити да се ту отвара опасност од потпуног успостављања контроле која ће на нас дјеловати из даљине, будући да смо јој, увјек већ на располагању, функционишући као усигнаљени субјекти, конектовани импулси на метаверзуму, мјехуру који нас је улоговао/уловио.

„Информација као дигитална слика“ (Марк Хансен), *објелодањивање организма (мозак као медији)*, гигантски процес скенеризације, извлачење сваке информације из импулса, саобраћаја међу честицама, хватање атома. Дигитално, дакле, дистрибуира укупну информацију у виду слике која омогућује интервенцију и на минимикро плану који доноси сметње на макро мозаику, мозгу. Машинско у том смислу има од бесмртности која стално продужава смрт исцрпним интервенцијама, као што тијело траје захваљујући томе што је накалемљено на технолошко помагало, *аирејанијно сјање*.

Дигитализација залази у фазу која се да препознати као – *иоси-ијелесна*, у пројекту је важе само извући степен сазнања до којег је колективна свијест цивилизацијски доспјела, и тиме похранити технологију која се трансцендира, као у, иначе, не баш успјелом филму „Трансценденција“ (2014.) гдје имамо причу о дехуманизацији науке, о *виртуелној вјештацији тијела* које живи од мисли, и злу притајеном у људској, палој природи. Да – *трансцендирана технологија* остварује сан о неограничености тијела, његову виталност виртуелизује и васионски повезује, сједињује са свим постојећим, тако да се оно стапа са атмосфером дана, са саставом језера, са утицајем климе на одређени простор, итд. и томе сл. Сама у себи, са укупном информацијом, та технологија је попут лебдећег духа који иде куда хоће, баш као и у филму: свака мисао већ је мјесто на које се усредредила, као у сну, који се стално гради, прелази, бива неухватљив и неповезив, магловит, тренутан, нејасан, пребрз и непрегледан. Овдје бисмо добили: максималну брзину мисли и апсолутну прецизност, дакле, већ достигнуту архитектуру свег постојећег без изузетка.

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Горан КОМАР:

*Књижевни истраживања у селу Дићи
код Љица у Србији и његово тробље*

Ненад Р. КЕБАРА:

*„Слово о њолку Ијорову“ –
алфабетски руске књижевности
(у светлу прегледа на српски језик
М. П. Суреја)*

Горан Ж. КОМАР

КТИТОРСКИ НАТПИС У СЕЛУ ДИЋИ КОД ЉИГА У СРБИЈИ И ЊЕГОВО ГРОБЉЕ

Овај ћирилички натпис XIII вијека поменуо је аутор саопштења о некрополи и цркви у селу Дићи г. Жељко Жеж¹. Аутор је изнио оцјену да се натпис по својим „морфолошким и графичким карактеристикама везује за западну ("босанску") варијанту ћирилских рукописа, карактеристичну за рашки правопис XIII и XIV века"². Овдје је пружен само "превод" текста натписа на савремени српски језик. Наш циљ је да пружимо тачну транслитерацију натписа, као и упоредне анализе његових словних знакова, увјерени да је одређени дио његовог словног фондуса могао послужити као епиграфски образац млађим натписима, нарочито хумским настајалим током XIV и XV вијека (као што су то у осталом могли и споменици ове некрополе, при чему високу пажњу ваља посветити сандуцима са заобљеним хрбатовом). Такође, посебну пажњу настојали би посветити одређеним декоративним детаљима словних знакова који нас, вјерујем, могу упутити и омогућити нам поглед ка извијесним карактеристикама натписа и писама старијих од натписа у Дићима. Посебна пажња посвећена је облику дијела споменика у Дићима: оних са заобљеним хрбатовом – шљеменом.

Ужи локалитет гробља и цркве у Дићима се назива "Манастирине". Овдје су до Другог свијетског рата, на дан Св. Јована љетњег, ношени крсти. Црква је страдала у по-

---

¹ Жељко Жеж, *Резултати археолошких ископавања средњовековне цркве у селу Дићи код Љига*, Гласник Друштва конзерватора Србије бр. 17, Београд, 1993, 85-90 (с. 88).

² Ж. Жеж, *Резултати...*, 88.

жару. Била живописана и то од стране квалитетних сликара³.

Истраживач гробља у Дићима Жељко Жеж је поменуо 180 споменика из XIV – XVI вијека, од којих је 46 са украсима (пластички наглашено шљеме, крстови, египатски крст, небеско тијело, људске фигуре са округлом главом и слично⁴.

Касније, исти истраживач је објавио опширнији рад са планом гробља и цркве и детаљнијим подацима о надгробним споменицима, њиховом облику и декоративним симболима⁵. Занимљиво је задржавање на аналогијама са стећцима територије Србије, иако постоји литература која указује на форме стећака означене као „сандуци са заобљеним хрбатом“ на територији Херцеговине⁶. Јако је важно опажање аутора о континуитету сахрањивања у гробљу села Дићи: апсида цркве налегла на тумул из раног бронзаног доба, па су се на том мјесту „сустекла три хронолошка нивоа сакралне употребе простора“⁷. Грбови су формирану унутар црквене грађевине и ван ње у густом поретку. Унутар наоса су присутне подне гробне плоче у броју од шест комада. Око цркве се виђају аморфни биљези – без икакве обраде, али и велики, претежни број споменика са декорацијом коју карактерише „префињена апстракција уз максималну геометријску шематизацију“. Апстракција се огледа у употреби „праисконске симболике и симбола дугог трајања“. Аутор је пружио класификацију симболичких и орнаменталних система у Дићима. Казује да је доминантна употреба симбола централне линије, осе, симетрале. Пластично ребро које је овдје присутно, наводи на споменику у капели цркве у Славковици и околини Братунца. Усправна линија,

³ Ж. Жеж, *Резултати...*, 87.

⁴ Ж. Жеж, *Резултати...*, 89.

⁵ Ж. Жеж, *Некропола Дићи. Прилози познавању средњовековних најдубрих споменика*, Саопштења ХХХП, 2001, 136-145.

⁶ Горан Ж. Комар, *Тирлични најдубрици на стећцима*, Београд, 2018.

⁷ Ж. Жеж, *Некропола Дићи*, 137.

централна оса, axis mundi. Ту су, такође, шематизоване људске фигуре⁸.

Истраживањима у гробљима средњег вијека у Босни и Херцеговини дошао сам до сазнања да је велики број примјерака стећака типа сандука са заобљеним хрбатовима и/или назначеном централном линијом-хрбатовима, смјештен у портама православних манастира, манастиришта и цркава. Такав је случај са познатим ранохришћанским манастириштем у селу Житомислић крај Неретве, недалеко од задужбине Храбрена - Милорадовића манастира Житомислић, великој некрополи уз црквину на Гласинцу код Сокоца (сл. 5), некрополи на гробној гомили у Великој Гареву у Гацку (сл. 6), некрополи у Мокрој Гори (сл. 7) и великој некрополи у селу Луково код Никшића, уз ординарну православну цркву (сл. 8). Овдје указујем само на мали број примјера које сам евидентирао. Број оваквих споменика, који се вежу уз православне цркве и манастире, пуно је већи, па тако и само њихово присуство на оваквим редовито слојевитим локалитетима који сежу у праисторију положени на свој темељни супстрат – гробну гомилу, некрополе представљене стећцима (грчки гроб, мрамор), цркве и црквине, обиљеженим редовно млађим православним гробљима XVII - XX вијека, омогућавају постављање јасних аналогија цјелини сакралног комплекса у Дићима. Но, постоји једна значајна разлика која се огледа у димензијама споменика. Наиме, на простору Босне и Херцеговине, у питању су надгробни споменици типа сандука који представљају „узрасле“ форме – крупне сандуке и сљемењаке. Генерално, њихове димензије су веће. Суочавамо се са једном повољном околношћу када гледамо комплекс у Дићима. Његова најважнији споменик – надгробна плоча са натписом у наосу је датиран. Он је настао у првој половини XIII вијека, а то је период у коме настаје корпус најстаријих ћириличких писаних споменика. Можда није наодмет подсетити на чињеницу да је датовање високих сандука у Босни и Херцеговини и у одсуству археолошких истраживања било омогућено присуством натписа на њима. Свима је познато да је готово вршњак

---

⁸ Ж. Жеж, *Некропола Дићи*, 141-144.

плочи ктитора у Дићима, споменик калуђерице Марије жене попа Дабижива са Водиштака код Стоца јасно датиран у 1231. годину (у близини црквиште), споменик калуђерице Полихроније у Величанима код Требиња поменом краља Твртка (порта ординарне православне цркве), и тако даље. Надгробна плоча са Видоштака је по димензијама одређена типу стећака плоча и она је као готово савременик плочи монаха Николе припадала типу равних надгробних споменика карактеристичних за XII -XIII вијек. Таквог су облика и димензија надгробне плоче са натписима које су дотекле из XII и XIII вијека у области Требиња (Грдова и Прибилшина). Иако је споменик калуђерице Марије на Видоштаку усамљен примјер јасно датованог споменика XIII вијека у Хуму, ваља истаћи чињеницу да је двоје савременика припадало монаштву православне цркве.

На простору Херцеговине јавиће се гробне цркве са укопима ктитора и важних личности у поду унутар наоса под надгробним плочама, али као тековина XV вијека (црква на Влаховићима у Љубињу и црква у Петровићима код Никшића – Бањани, црквица код Горажда⁹). Тај је период обиљежен и сахрањивањем важних личности под стећке типа сандука унутар црквених грађевина (Шћепан поље и Заграђе у Пиви, Главатичево код Коњица), али свакако у млађим периодима које карактерише производња високих надгробних споменика, па и оних веома елегантних, витких форми, масовно заступљених у простору Стоца – Неума – Љубиња.

Моја скромна опажања и утисци из многобројних гробаља средњег вијека која сам обишао у просторима Босне и Херцеговине и Црне Горе, упућују на значајно веће присуство једноставнијих и стилизованих декоративних и симболичких представа на споменицима чија укупна ликовност настоји на доношењу хришћанског умјетничког исказа – дакле упадљива једноставност, а умјетничка, изразита мотивски разуђена ликовност, на споменицима који

---

⁹ Ова последња: Борис Радаковић, *Утицај православне цркве на израду стећака и развој епиграфских натписа на њима*, НОЕМА – часопис за друштвену и хуманистичку мисао, Бања Лука, 2017, 40-42.

испољавају интенцију представљања сцена свакодневног живота. У томе смјеру, гробље у Дићима XIV - XV вијека јесте изразито хришћанско – православно. Међу свим примјерцима са јасно наглашеном лучно изведеном централном осом-хрбатом из Босне и Хума/Херцеговине, нисам никада уочио присуство богатијих, мотивски разубјенијих ликовних представа. То су редовно споменици сведеног, минималног занатско-умјетничког израза који се концентрише на ту средишњу повијену линију-хрбат. А овај детаљ, заиста, симболички представља осу свијета. На надгробним споменицима у сјену православних црквених грађевина, ова средишња оса симболизује Творца. Аутор Жељко Жеж је посветио пуну пажњу појави симболичке представе централне линије на споменицима у Дићима. Јако вежно опажање о трансформацији осе у "изразиту манифестацију хришћанског православног крста, или у крајње апстрактну представу људске фигуре". Такође: "Од представе централне осе као прото-симбола развијају се и друге симболичне апликације"¹⁰. У вези са тумачењима стилизованих људских ликова на стећцима, па и надгробних споменика у Дићима који хране такве представе, желим изнијети увјерење да овакве представе углавном не представљају покушај изображавања ликова покојника – власника споменика, већ првенствено Христа. Гробне плоче из Дића („рибља леђа“ др Јелене Ерделјан) у њиховој доминацији у старом гробљу – илустрација симболичког представљања централне осе - хрбата са израстањем и надовезивањем вишезначних апликација на крајцима, могу носити идеју сликања развојности - вишеслојности оваквих гробишта од гомила са организованим укопима под плашт, до стећка и крста - цркве – хришћанског субституента гомили који носи име и/или израз вјере. Такве идеје наши преци нису могли бити лишени. Нарочиту пажњу, при том, привлаче фигуралне представе које су редовно доживљаване као ликови покојника. У томе смјеру може нам помоћи изразито уједначено, готово типско извођење оваквих ликова на средњовјековним споменицима у Босни и Хуму, а нарочито је илустративно њихово појављи-

---

¹⁰ Ж. Жеж, *Некројола Дићи*, 142.

вање на великим крсним споменицима XV вијека на подручју Невесиња (сл. 9). Овакве представе, увјерен сам, јесу у свом мотивском склопу идентичне представама Христа Старца у познатим ликовним композицијама православних цркава каква је на примјер позната фреска у цркви манастира Завала у Поповом пољу или у Великој Хочи на Космету.

На концу, важно је поменути подсјећање аутора Жељка Јежа на мишљење које је раније изнијела Нада Милетић и Јелена Ердељан како споменици типа плоча из сјеверозападне Србије могу представљати неку врсту "протостећка"¹¹. Ј. Ердељан остварила је детаљна истраживања средњовјековних гробаља рашке области, пруживши резултате изучавања типолошких, умјетничко-занатских и богословско-религиозних остварења тамошњих радионица¹². У вези са споменицима са заобљеним хрбатом који припадају плочама, Ј. Ердељан их означава као "рибља леђа"¹³ што је сасвим адекватан опис.

Истраживачу старих надгробних споменика у Босни и Херцеговини свакако је падало у очи и присуство великих, правилног облика надгробних биљега, обично везаних за гробне гомиле као темељни супстрат вишеслојних комплексних сакралних цјелина које се организују у веома дугим историјским распонима од бронзаног доба до наших дана. Управо овакве, несумњиво умјетне формације, Горан Комар је означио као "прастећак" Колико је нама познато, то је први пут да се у литератури указује на присуство и карактер оваквог типа гробног биљега на просторима Херцеговине¹⁴. За његово проналажење заслужна су упорна истраживања у предјелима око познатих гробаља средњег вијека на теренима источне Херцеговине (сл. 10 и 11).

¹¹ Ж. Јеж, *Некројола Дићи*, 145.

¹² Јелена Ердељан, *Средњовековни надгробни споменици у области Раса*, Београд, 1996.

¹³ Ј. Ердељан, *Средњовековни надгробни...*, 46.

¹⁴ Горан Комар, *Повијест о Вишњем Јерусалиму*, Требиње, 2019/2020, 98; Г. Комар, *Тирилични најпјисни на сћећцима*, Београд, 2018.

Натписом и гробљем у Дићима бавила се Настасија З. Перић, навјестивши и палеографску анализу. Пружено је, ипак, само језичко испитивање¹⁵.

Натпис у Дићима

† вѣ л(е)то· шест и т(н)	У љето шест и
соуцино· и ос(а)цистио	хиљаду и осамсто
и· ѣ· и ѣ· а вѣ дни· крааа· зроша	и тридесет и пето, у доба краља Уроша
дѣца· цаѣ· вѣ· ѣ· днь· на взнесе	мјесеца маја у осми дан, на Вознесеније
ни· гѣ на спас(о)вѣ· днь· прѣстави	Господње, на Спасов дан, престави
се· рабѣ· бѣжн· монахъ Никола· а	се слуга Божји монах Никола, а
зободѣ цирьскидѣ· челин	звани у свијету челник
кѣ· бадрагѣ· ктиторѣ сѣго	Вугдраг ктитор светог
дѣста сего· и си кацень поста	мјеста овог. И овај камен постави
вн раба бѣжнѣ· аниа· а зоб(о)дѣ	слуга Божја Ана, а звана
ѣ· цирьскидѣ· госп(о)жда бад	у свијету госпођа
анслава· б(о)гѣ· же нашецѣ	Владислава. Богу нашем
са(а)ба вѣ вѣки· ацинь.	слава у вијекове, амин.

Велику важност за компаративне анализе натписа у Дићима има појава украсних кукица на словним знаковима. Ова појава је карактеристична за рани период ћириличких писаних споменика (и записи и натписи), када се тај период одређује међама од најранијих до половине XIII вијека. Украсне кукице и украсни кукичasti завршеци су уочљиви на словима Б, Г, У и Јат. Са својих правописних одлика, овај натпис већ спада у ред еманципованих, писмених, али томе аспекту свакако доприноси и ова појава. Када се посматра слово Јат, онда се може видјети да су ови кратки, изворно клинасти или кукичasti продужеци постављани

¹⁵ Настасија З. Перић, *Кишијорски-надгробни највише челника Вуграја из XIV века у цркви свейої Јована Крсїишеља у Дићима*, Годишњак – Филолошки факултет у Београду. Катедра за српску књижевност са јужнословенским језицима, година 15, 2019/20, 213-224.

«качењем» на хоризонталну гредицу (ред IV) или пак на њезиним завршецима (ред V).

Балкански ћирилички натписи су похрањени у највећем броју на надгробним споменицима. Не припадају сви споменици који хране такве натписе типу гробног споменика познатом по арбитрерно одређеном термину "стећак". На пр, најранији писани споменици оплемењени ћириличким словом на српском етничком и културном простору, представљају само гробне плоче, каткад и необрађене, са исполираном искључиво зоном у којој ће се усијећи натпис (Грд у Требињу у завршници XII вијека). Наша је оцјена да су натписи и записи који припадају најранијем периоду изведени тако сигурно да свакако стоје на самом врху великог бријега чији значајни дио лежи испод видљивог хоризонта. Том фондусу припада и натпис православне монахиње Марије, у свијету супруге попа Дабижива, на лок. Видоштак код Стоца. Њезин муж и она сама, свакако су служили су доба великог хумског кнеза Андрије Мирославовог. Јасна је читава линија хумских и босанских православних свештеника која сеже од тих времена до наших дана. Она гради аксиомску културолошку и црквену карактеристику тог простора, отпорну на државно-политичке мијене.

Умјетност стећка нипошто није ограничена на Босну и Хум. Међутим, ако посматрамо само фондус надгробних споменика са ћириличким натписима који не припадају типу крупних касносредњовјековних надгробних споменика – стећака, онда у тој нешто суженој визури, уочавамо високу графијску уједначеност писмена и њихову високу еманципованост: често извијесну ноту и карактеристику свечанијег израза који би био примјерен истакнутим дјеловима владарских повеља. Они су усјечени на плоче и гробне билеге различитих облика. Доста их је на тлу немањихке Србије и у простору Хумске земље. Н тај преважни стратум доћи ће надградња у произвођењу писаних споменика на стећцима – грчким гребницама од конца XIV до почетка XVI вијека најдаље. Немамо намјеру овдје ни покушати разматрати питање које се често поставља: питање исходишта ћириличких писаних споменика на српском простору и трасирања утицаја ћириличног писма у средњем вијеку. На-

ше је мишљење да је писмо ових споменика подједнако развијено на свим подручјима које настањује тај народ, а да је своју графијску разлисталост која јесте очигледна, диктирао индивидуални манир писара – клесара, као и утицаји вјероватно присутних школа везаних за црквена средишта. Такво опажање управо подупире тезу да је православна црква снажно, као црквена организација, присутна у цјелини тога простора у периоду приспијевања најстаријих сачуваних и до данас пронађених епитафа и ктиторских натписа.

У вези са поменутиим мишљењима о карактеру гробних плоча из одређених дјелова Србије у којима се препознаје "протостећак", сасвим је на темељу наших многобројних теренских увида на просторима Херцеговине извијесно да се древни гробни биљези јако озбиљних димензија могу видјети и тамо. Везани су каткада за гробне гомиле, а споменици типа сандука са заобљених хрбатом припадају најстаријем слоју у оквиру индустрије стећка (сл. 10 и 11).

Сл. 1. Најстарији у Дићима. Фоџо: Марко Хубер.

Сл. 2. Сандук са заобљеним хрбајом у сјајаром гробљу села Дићи. Фошо: М. Хубер.

Сл. 3. Фиџурална предсјава на надгробној илочи.

Сл. 4. Предсјава крина на једној од илочи. Фошо: М. Хубер.

Сл. 5. Знамениша некројола Гласинац (. рквина) у близини Сокоца у Босни. Између великог броја сјоменика Средњеје вијека, махом шћиша сандука, у централном дијелу некројоле лежи и овај сјоменик са заобљеним хрбајом (шћиш изокренуше барке са кобилицом). Недавно су се у шћамшћи шћјавили најшћиси о шћисусшћиву оваквих сшћећака у Србији (Дићи код Љиша) са новинарским насловом „Прешћече сшћећака ошћкривене у Дићима“. У сваком случају, ова некројола, као и неке некројоле околине Никшића, шћо моме ушћиску, сшћада у најшћиарије које сам видио на шћосшћорима које сам обилазио.

Сл. 6. Ниски сљемењак са заобљеним хрбајом на некројоли Црквина (зајадна сшћрана шћробне шћомиле) у ошћсеу Велике Гареве у Гацку.

Сл. 7. Некројола у Мокрој Гори (Србија). Ниски сљемењаџи се налазе у сџарим некројолама Србије и у зајадним дјеловима земље и у дубини земље. Тако: Село Дићи код Љија, Љуљаџ (Дежева) код Новој Пазара... Ове некројоле нису јомињане у обимној синџези Ш. Бешлајића, Сџећџи..., 1971.

Сл. 8. Сљемењаџ са заобљеним хрбајом у јробљу у Лукову код Никшића. Некројоле никшићке обласџи су сџаре и често чувају врло рејрезенџајџивне сјоменике: Ријечани на јлајоу код школе, Брођанаџ у јорџи цркве Св. Ајосџола Луке, Велимље у јорџи Саборне цркве Св. Арханјела Михаила, Враћеновићи у Ојујиној рудини – јлавна некројола и Кленак – јлавна некројола.

Сл. 9. Тийска иредсїава Хрисїа на крсним сїоменицима Невесиња. Овдје: Кифино село.

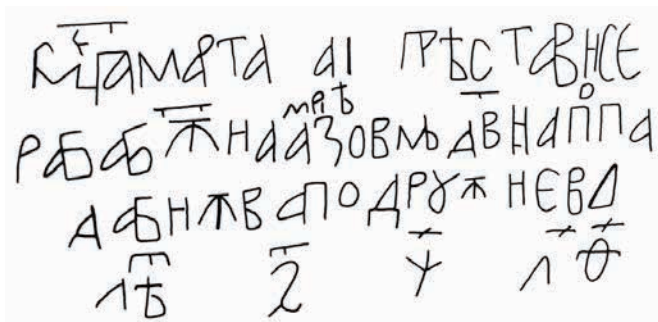
Сл. 10. Гробна томила у нейосредној близини куће Јаковића у Рудинама код Билеће (Вољице-Корића). У иїјемџу томиле лежи усађен билеї (1,10 м) који означава гроб иредсїављен сїицїеном доїремљеном из околине која има форму нейравилної сандука. Неиїшо круїнији комади кречњака леже усађени у земљу у иериферном виїенцу идоуїирући и обезбјеђујући консїрукцију.

Сл. 11. Двије веома велике ѓлочe на локалитету Ђоина Долина у селу Њеїановићи-Билећа (у близини кућа Милошевића и Роїана). Данашићи сїариији мјешиїани ѓамїе вријеме када је десна сїајала усїравно, а о лијевој казују да је уїионула. Одмах до ѓлоча се уздиже класична ѓробна їомила, а шакође и ѓробница ѓравоуїаоної облика, сасїављена од круїниїих шесаника и једне веће ѓрубо обрађене ѓлочe. У близини се налази ѓробница звана Бабин Греб. Моја ѓредїосїавка је да ове ѓлочe ѓредсїављају веома древне ѓробне биљеїе везане за ѓробну їомилу.

НАТПИС МОНАХИЊЕ МАРИЈЕ КОД СТОЦА

Ѓца марта аї прѓставн се рава б(о)жна м(а)рїѓ зовомљ
д(н)внца ппа дабнж(н)ва подрѓжнєє ва лѓ(о) ѓ ѓ ѓ ѓ ѓ.

Моје издање најшїиса монахиње Марије са Видошїака из 1231. їодине (2016).

НАТПИС У ПОДУ ЦРКВЕ СВ. СЕРГИЈА И ВАКХА НА
ПОДИМА КОД ХЕРЦЕГ НОВОГ

СНГРОВ, МЛ
ЛЧСОВЪ

Свештеник Саво Накићеновић писао је у дјелу "Бока" како „у цркви има двије гробнице, које су смјештене у пјевницама. Под њима народ вели, је упопан краљ Драгутин и жена му Драгија¹⁶. Занимљиво да нико од истраживача до сада није прегледао површине ових плоча и уочио натпис. Учинили смо то прије неколико година. На плочи лијево, постоји јасан ћирилични натпис старим писмом и доста ситним словима који гласи:

сн гроб(ь)мнл(а)тковъ†. Дакле: *Ово је гроб Миланов*. Ово име није баш често код Срба у средњем вијеку, али се јавља, на пр, током XIV вијека на подручју Требиња. Помиње се Милош Добреновић као човјек *Milatici Vochnich*¹⁷. Натпис у пођанској цркви је доста оштећен усљед гажења плоче у ранијим периодима, а ваља узети у обзир и обнове од којих је једна велика усљедила у XX вијеку (даровницом краља А. Карађорђевића и краљице Драге).

¹⁶ Саво Накићеновић, *Бока*, 1913, издање ЦИД, Подгорица, 1999, 313.

¹⁷ Михаило Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд, 1967, 80.

¹⁸ Милан Ђурђевић, Новопронађени средњовјековни натпис са локалитета *Манасиришије у Горњим Кијевицама*, Гласник Удружења музејских радника Републике Српске бр. 4., Бијељина, 2006.

НАТПИС У МАНАСТИРИШТУ У Г. КИЈЕВЦИМА ПОД КОЗАРОМ

Фотографију је обезбједио г. Горан Ивановић на чему топло захваљујем. Као што је из рада Милана Ђурђевића¹⁸ познато, овдје је откопана манастирска црква знатних димензија. У одговарајућем раду са потпуном тачношћу су разријешена прва три реда натписа. Овдје, на темељу снимка, нудим могуће рјешење преостала два реда. Њиме се отвара могућност да је поп, дјелујући у доба Светог краља Стефана Уроша II Милутина, назначио мјеста свог претходног дугогодишњег службовања.

НАТПИС У МАНАСТИРИШТУ У Г. КИЈЕВЦИМА ПОД КОЗАРОМ

† азъ: ломницѣнъ: попъ: (пн)

сахъ: по рож(де)ствѣ: х(ста:)

на :Ѹ: лѣъ: н ꙗ: н ѡ: лѣо

а по тогарѣхъ: ѡ: н ѡ: лѣ(о: н)

а побнѣхъ: на: ѡ: (.) л(ѣъ:)

Фотографију је обезбједио г. Горан Ивановић на чему топло захваљујем. Као што је из рада Милана Ђурђевића¹⁸ познато, овдје је откопана манастирска црква знатних димензија. У одговарајућем раду са потпуном тачношћу су разријешена прва три реда натписа. Овдје, на темељу снимка, нудим могуће рјешење преостала два реда. Њиме се отвара могућност да је поп, дјелујући у доба Светог краља Стефана Уроша II Милутина, назначио мјеста свог претходног дугогодишњег службовања.

---

¹⁸ Милан Ђурђевић, *Новооткривени средњовјековни натписи са локалитета Манастириште у Горњим Кијевцима*, Гласник Удружења музејских радника Републике Српске бр. 4., Бијељина, 2006.

Ненад Р. КЕБАРА

„СЛОВО О ПОЛКУ ИГОРОВУ“ –
АЛФАТЕКСТ РУСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
(У СВЕТЛУ ПРЕПЕВА НА СРПСКИ ЈЕЗИК
М. П. СУРЕПА)

Апстракт: „Слово о полку Игорову“, упркос његовом касном открићу, представља алфатекст руске књижевности. У раду ову хипотезу онтолошки проверавамо на преводу „Слова“ и коментарима српскога преводиоца Милорада Панића Сурепа, стављеним у контекст историјске поетике Д. С. Лихачова, бацајући светло књижевне анализе на одређене поетичке елементе, средства и поступке у књижевном свету овога дела древне руске књижевности, као и на повезаност митопоетског садржаја са књижевноизражајним слојем овог споменика. Ако је „Слово“ примарни књижевни споменик руске културе, онда то мора да буде осетно и у коректном преводу на други – тј. српски, језик будући да је у њему конфигурисана жива духовна стварност руског *культурној шексџа*.

Кључне речи: књижевни свет, многобоштво-хришћанство, Бојан, мит, туђи говор, парадигматски тип културе

О „Слову о полку Игорову“ настала је, вероватно, најзамашнија научна литература. Као репрезентно мишљење науке, у случају Панић-Суреповог превода, у двојезичном (заједно са оригиналом) издању, мора се узети оно које је дато у „Поетици старе руске књижевности“ (Лихачов 1972), а незаобилазна су и објашњења која је уз свој препев на српски језик у Историјату рукописа и рада на проучавању и превођењу „Слова о полку Игорову“ и у Коментарима дао М. Панић-Суреп. (Панић-Суреп 1979: 7–26, 93–109) Преводац сугерише на, за његов превод важан, научни аутори-

тет Лихачова, пре свега на књигу „Слово о полку Игореве' — памятник XII века“ (1962), и то тек у другом издању будући да му за прво српско издање (1957) није могла бити позната. (Панић-Суреп 1979: 11) Аутор препева је у Предговору сублимирао главне тенденције свога времена у тумачењима „Слова“. Ми не оцењујемо исправност тих тумачења са филолошког и историјског аспекта, држимо се онтолошких разлога света остварене целине. У основном разумевању да нешто јесте, а потом и како јесте: ако полазимо од најопштијих принципа сагласности између човека и света, од темељне идеје супротности између празнине и материје, у крајњој линији – супротности између живота и смрти, процена ће на крају да зависе од тога како тачно конкретна ситуација изгледа, како се открива, каква је њена „поетика“. Отуда проиходи важно правило – онтолошки засићени елементи текста посматрају се у њиховој укупности и истовремености, па тек онда у низу и у међусобној корелацији. (Карасев 2009: 9-11)

Опречности о природи текста „Слова“, о усменој наспрам писане књижевности, тј. о фолклорној или књишкој, о изворима разнолике структуре прознога и поетскога, нису превасходна тема овога рада, шта више супротно – интересује нас како та атипичност обликују књижевни свет културне супрематичности. Наши задаци нису палеографски, ни текстолошки, ни историјско-лингвистички, у главној ствари ни књижевно-историјски иако се претпостављају општи погледи на стилске епохе, жанрове и књижевне и културне токове. Стога овај споменик старе руске књижевности не опредељујемо књижевно-историјским категоричким тврдњама, у вези са већим или мањим присуством елемената одређених жанрова, него га оквирно сматрамо јединственим епо(со)м. На примеру Панић-Суреповог препева на српски језик, разматрамо како делује као уверљива књижевна стварност, те у ком погледу овај споменик древне руске књижевности одређује руски *културни текст* упркос неколиким вековима необавештености о постојању рукописа. Претпостављамо првобитни утицај на реминисценције у сродним делима и невидљиво зрачење „Слова“ на дух времена.

Континуитет и свременост

Тешко је установити највећу важност неког текста за поједине књижевности, у томе не претеже ни његова архаичност, ни особеност књижевног поступка, ни естетска довршеност и савршеност, али у целини нису ни без утицаја. У традицијама које су имале неkontинуиран и програмски неосмишљен развој литературе, што је у доброј мери и разумљиво за епохе које претходе XVIII веку у руској књижевности, избор на само један текст или само једну врсту текстова подразумева неки најдубљи именоватељ који важи за укупно стваралаштво те књижевности. То је недвосмислено нешто особито за ту књижевну традицију, смештено у самом бићу као покретач и идејни конструкт етичког као естетског који оставља могућност самосвојног развоја. Несумњиво је да је основа хришћанског бића, како западног тако и источног, смештена у Библији, и да је она Платонов *вечни свей идеја* који покреће и на одређени начин обликује књижевну активност, иако се у знатној мери различито манифестује на Западу и на Истоку. У погледу старости, односно, првотности, руска књижевна традиција бележи разна дела у својој дубокој старини, и што је занимљиво, она не стоје у неком уређеном низу који би могао да буде карактеристичан за текстове исте епохе. (Лихачов 1972: 24) И у осталим делима ранофеудалног доба је, у већој или мањој мери, евидентан развој облика од противречних жанровских особина, мера присуства једнога или другог одређена је степеном индивидуализације стила писаца. (Лихачев 1989: 145)

Лихачов сматра да је инокосност дела старе руске књижевности, такође, везана за време настанка, на различите блиске и многоструке начине, особито по унутрашњем свету који запоседа простор књижевног дела, по идејама које су карактеристичне за то нарочито доба, па и поред тога у развоју и књижевној традицији имају посебно и издвојено место. Он, притом, прихвата једно објективизовано мишљење да се то десило из разлога што целовитог и континуираног развоја књижевности у Русији тога времена није ни могло да буде. Потчињеност књижевности у светлу

континуитета који намеће књижевна историја је апстрахована представа о историји жанрова, форми и стилских епоха. Писац „Поетике старе руске књижевности“ прихвата претпоставку о непостојаности структуре старе руске књижевности током целог медијалног доба, имајући у виду представу књижевноисторијских проучавања, која са своје тачке гледишта, после много векова у условима неједнаких културних околности, настоје да утврде путеве развоја. Дела старе руске књижевности настајала су у различитим центрима, у којима су идеје добијале аутентично језичко рухо, али је њихово прво порекло у једном бићу, које је формирано на искуству сверуског народног живота, након што је у духовној равни сублимирано у истородну митску свест. То се лако уочава и на први поглед када се направи низ жанровских атрибута самосвојних дела старе руске књижевности: *слово*, *ѿохвала*, *ѿоученије*, *мољеније*, *ѿашерик* исл. Очигледно је да сва ова дела прве половине старе руске књижевности по својој унутрашњој природи припадају истој књижевној свести, а да њихова поцепаност на плану облика и поступака са ове историјске тачке не може увек поуздано да се објасни.

Поставља се разложно питање, у сагледавању књижевних утицаја, којом дијахронијом треба да се руководимо – временима настанка двају или више књижевних споменика или редоследом њиховог новог откривања?! (Топоров 2004: 408) Утицај првонасталих рукописа, непознат у дугом временском пероду, није нужно морао да буде непознат у реалном добу старине, самим тим што је књижевни текст имао и друге функције у културној средини свога настанка, те је његово „расипање“ могло да се манифестује на друге начине и на друге садржаје. „Слово“ је дакле могло „невидљиво“ да делује на књижевну и културну свест у периоду затурености његове рукописне варијанте. Новија психолингвистичка истраживања препознају ту надређену позицију овога споменика у руској духовној стварности на сва четири нивоа: прецедентној ситуацији (ПС), прецедентном тексту (ПТ), прецедентном имену (ПИ), прецедентном исказу (ПИС). (Рудинская 2012: 51)

Лихачов осветљава и две блиске дистинктивне могућности у проучавању старости и међусобних односа књижевних дела чија древност је за нас главни разлог њихове замрачености; једна је свест о старини појединих наслова а друга смењивост стилских формација, односно, припадност различитим епохама: „Ми натурамо наше историјско схватање развоја стила кад тумачимо 'стару реч' као да је написана на стари начин, 'застарела'.“ (Лихачов 1972: 28) И управо скреће пажњу на пример (од петог до дванаестог стиха) из „Слова о полку Игорову“ у којем се говори о стилу певања:

*Та ѿу ѿесму ѿеваѿи ѿреба
ко садашње шѿо се ѿоју,
не у духу Бојанову.
Би вешѿи Бојан –*

*ал' кад коѿа ѿај хоћаше оѿеваѿи,
мислима се разѿрава ѿо дрвећу,
ѿо ѿољима мрки вуче,
сури орле ѿод облаке!*

(Панић-Суреп 1979: 31)

Диверсификација епоха

Аутор српског превода који је у Историјату, иза превода „Слова“, за оно време, сажето дао основни увид о мишљењима и контраверзама које су пратиле овај књижевни споменик, у Коментарима објашњава и присуство песника Бојана у овим стиховима на почетку „Слова“. Његово песништво ограничава, на основу критеријума опевањих јунака, до XII века, тј. пре настанка „Слова“, уистину га сматрајући, такође, добрим песником, но застарелим у односу на песничку вештину у времену које је дошло након њега. Ништа од тог старог песничтва поменутог Бојана није сачувано, али је наше мишљење да се у цитираним стиховима уопште не ради о проблему песничке вештине него о духовном преокрету који се десио потпуним преласком из многобоштва у хришћанство, тако да дилема да ли име Бојан припада древном руском песнику или је заједничка именица за барда усменог песничтва, са нашег стајалишта ништа не опредељује. (Дмиѿриев 1995: 147-153)

Састављач „Слова“ и не говори о недостатку песничког умећа код Бојана, већ напротив – он га истиче, очигледно је да тај песник више није присутан у реалности, а да јесте, може бити да би његова вештина била прилагодљива новом начину певања. Он каже: „не у духу Бојанову“, чиме истиче унутарње својство тог још старијег ствараоца или типа стварања, а онда вегетабилном и зооморфном симболиком његовог певања оцртава какав је тај некадашњи дух био. Несумњиво је да се иза такве симболике налази дух паганства и да је антитетичност паганство–хришћанство основно начело на којем се унутрашњи свет дела гради, симболи Бојановог песништва („мислима се разиграва по дрвећу,/по пољима мрки вуче,/ сури орле под облаке!/⁴) нову стварност не испуњавају духовним садржајем. Симболика незнабоштва ће се појавити у „Слову“ у вези са Бојановим песништвом и у стиховима од педесет седмог до шездесет трећег:

*О, Бојане, славуј-їевче сїарих гана,
да ойїваши їи їај їоход
скакуїо би, о славују, їо дрвећу умишљену,
їод облаке лїїо умом
свијајући обе їоле славе истїе,
сїазама би Тројановим їонио се
їреко їоља, їреко їора.*

(Панић-Суреп 1979: 35)

Симболички поредак Бојановог песништва осим поновљеног вегетабилног и зоморфног са почетка, овде је и номинизован очигледношћу духовних путева („стазама би Тројановим гонио се/ преко поља, преко гора./⁴). Панић-Суреп, у Коментарима, сматра да је помињање имена Тројана и даље научна дилема да ли се ради о успомени на тројански рат или о неком божанству словенске митологије. У напомени уз стихове од сто деведесет шестог до сто деведесет осмог наводи Лихачовљево мњење да се ту „евоцирају три до тада најзначајније епохе руске историје: време многобоштва (Тројаново), доба покрштавања (Јарослављево) и доба међусобних кнежевских борби (Ољегово).“ (Панић-Суреп 1979: 101) Тројаново име је стављено у јасан многобожачки контекст, и то напоредо са познатим владарима

руске земље, односно њених делова, баш како и јесте у свести предписмовног човека – не одвајајући бога и цара. (Frejdenberg 1987: 49) Дилеме о Тројану у „Слову“ подељене су на групе по њиховим типовима. (Соколова 1995: 131-137) У погледу нашег митопоетског прилаза нису нужни источници имена Тројан, јер се у оквирима овога рада име овог паганског божанства (или чак историјске појаве у древној Русији) открива на другостепеном нивоу језика књижевног дела, као носилац стилскога израза. Обликованост религијског и/или историјског садржаја у симболе стилскојезичког слоја „Слова“ настала је у додиру књишког текста и усменог стваралаштва, у двогубости њиховог јединства, тако што, спочетка преовлађујуће, књишко идући крају епа све више уступа примат својствима фолклорнога израза. (Лихачев 1995: 176-178) Цитирани стихови о Бојану, као и наредни пример, налази се у иницијалном положају овог књижевнога споменика, и претпостављају виши ниво ауторске стилизације од израза спонтане стварности народаног стваралаштва. Готово је уобичајено, тј. није реткост, да преостаци ранијих периода на симболичком нивоу, и то именовано, настављају да трају и након свршетка временā у којима су настали и обликовани. Аутор „Слова“ још експресивније, од шездесет трећег до седамдесет шестог – својеврсном амплификацијом стихова од петог до дванаестог стиха, двоји дух младог руског хришћанства према духу многобоштва указивањем да песник старог не би могао да пева у новонасталом заносу, постављајући реторичко питање, у којем је дискретно присутан и дух ругалаштва ранофеудалног усменог стваралаштва према једном од значајнијих паганских божанстава – Велесу:

*Тај би ђешић моро њесму
зајевати о Ијору:
„Не занесе бура њољем
Соколове –
већ њо јатиа чавки беже
води Дону великоме.“
Ил' би можда вешић Бојан
њо унуче Велесово,
ошњочео:*

“Ржу коњи иза Суле –
звони слава у Кијеву;
шрубe шрубe Новіородом –
сїеї се диже у Пушівљу!”

(Панић-Суреп 1979: 35)

Непосредно-интуитивна свест не познаје антагонистичку промену духовних суштина, то се исто односи и на смену стилских епоха до просветитељства, једнако и општа природа мита се никада не мења заменом, укидањем парадигми него преображајем. Стваралац „Слова“ је уз свако помињање песника старог доба додавао и његову песничку вештину, чиме је истицао уметничку несумњивост, али му је притом одрицао улогу учесника у преображају рускога духа. Многобожачки дух није укинут него је подигнут на духовној лествици, све што је могло да се обуче у хришћанско рухо, опстало је у бићу претворено у нову духовну стварност, стога песник осим признавања вештине Бојану и Ходина, слободно преузима и афирмише и поједине мисли које су настале у њиховој поезији, за које данашњи читалац не би уопште ни знао, као што ни наука није могла без резерви да да одговор о постојању песника Ходине. (Соколова 1995: 185-187) Премда историјским присуством нејасан, Ходина има осетну књижевну функцију, заједно Бојан са њим, као песник Свјатослава, представља епоху – без њега би био инокосна појава. Истовремено је Ходина и први члан компарације за Бојанову песничку вештину. Није сасвим исправно то време називати *двоверјем*, као што се среће у научним радовима, већ може само да се говори о процесу одуховљења хришћанством. (Сендерович 2002: 110) Вера је, у конкретном погледу, увек једна и цела – у нешто се верује или не, ту не може да буде стварне дихотомије.

Некад Бојан и Ходина,
песмошворци Свјатослава
а љубимци старої доба јарославскої,
кнез Ољеїа – реч су рекли:

„Тешко їлави без їлеїију,
јао шелу без їлаве му“ –
Руској земљи без Їїора.

(Панић-Суреп 1979: 89)

Књижевне слике почетка и краја овог духовног споменика у континуалном погледу истиче у први план иманентну особину руске културе – саборност. Свеопштим весељем у финалу „Слова“ прославља се цео православни свет. Отклон кнеза Игора од почетне многобожачке позиције на духовној лествици вредности важнији је од војничког пораза и достојан стабла у метафизици *културноја шексиа*. Световни дочек живог кнеза, у Игоровом слављеном повратку, другоразредан је према васкрсењу Игоровог пука у свету у којем за Бога, нема мртвих. Саобразна представа саборне кривице и саборног спасења кулминира и у уметничком свету Достојевског. Финале „Браће Карамазова“ је слика свечовечанског братства, које, попут Аљошиног виђења Кане Галилејске, испољава православни архетип тријумфалног пасхалног васкрсења, који се одликује идејом благодатне основе саборног јединства, превладавања физичке смрти индивидуе. Бахтинов концепт полифоније је онтолошки повезан са идејом православне саборности. (Николјукин 2001.: 1005-1006)

Завршетак „Слова“ и у Панић-Суреповом преводу кулминира у славословљу осетним беседничким стилу књижевне традиције средњег века, где се слава једнако узноси руским кнежевима новог доба, али и онима који се простиру ка почецима преображаја. У тим стиховима нема перспективе пораженога будући да је подвиг остварен на највишем нивоу бивства, спонтаним одуховљењем духовнога садржаја:

*Певајући сѣарим кнезовима,
заіеваѣи ваља и младима:*

*„Слава Игору Свјатославићу,
и буј-ѣуру Всеволоду,
Владимиру Игоричу!“*

*Здроаво да сѣе кнежеви с дружином,
Борци ѣроѣив вражје војске
за хриѣћансѣиво!*

Кнезовима и дружини

с л а в а!

Амин. (Панић-Суреп 1979: 91)

Симболичност похода

Уобичајено је да се главни сиже књижевног дела симболички представи као путовање, при чему се између почетне и завршне тачке тог пута дешавају трансформације помоћу радњи које ликови извршавају својом вољом или као задатке, тако да се посматрањем почетка и краја, без онога између, добију две готово сасвим противречне слике. Промене које су многобожачку претварале у хришћанску религију дешавале су се углавном нагло на спољашњем друштвеном плану, али у човековом бићу оне су трајале вековима, па се још увек нису смириле. Мењање свести се у објективној стварности дешавала у веома дугом времену, почетне и крајње тачке тих трансформација није могуће сагледати у једном људском веку, ни у већем броју где би се реално могло срести више генерација које би размениле непосредно искуство. Неразумевања, и у научној пракси, древних темеља човековог света врло често исходе из склоности савременог човека рационализацији, што је човеку ранијих епоха било страно.

Књижевност има ту способност сажимања или проширења времена, селекцијом, истицањем или усмеравањем сижејних токова, па се у једном књижевном делу или на малом простору те крајности промена могу довести у директну везу, као да су следиле једна за другом, или испрметано, или обрнутим редом. Симболично се те контраверзе на половима дијалектичних токова могу представити и у једном јунаку који је носилац суштинских порука. Чињеница да су носиоци кључних идеја књижевног дела важни представници средине, плод је интуитивног мишљења, јер у рационално-апстрактној свести то би могао да буде и когод случајан, неко ко се задесио на месту збивања. У наивној свести нема случајних протагониста у важним пословима, значај света који улази у књижевни поступак протеже се извана на књижевност, да би отуда, у међувремену одуховљен, деловао уверљиво на свет споља. И сажимање дугих историјских процеса, њихова дијалектика и значај карактера, аутор „Слова“ постигао је у кратком делу текста, разуме се, и због даровитости, међутим, и због оформљене метафизике народног живота:

*Кнез Всеславе људма суди
 и прадове кнезовима додељива,
 а сам ноћу ко вук њрка:
 из Кијева Тмуџорокњу доџрчава до њейлова,
 великоме боџу Хорсу вучји џуше џреџрчава.
 У Полоцку, у Софији свеџој цркви,
 док јуџрење њему рано звона звоне,
 он звоњаву у Кијеву друџу слуша.
 Ал' иако бисџира душа у храброме би му џелу,
 од невоље честџо сџрада.
 Веџиџи Бојан уман џрџџев
 Већ огавно њему сложи:
 „Ни лукави,
 ниџи чио,
 џа ни сама џџиџа да си
 не избеже суду божџем.“
 (Панић-Суреп 1979: 75)*

Панић-Суреп у напоменама даје објашњење које је непотребно и књижевно сасвим нефункционално, покушавајући да разјасни реалне могућности Всеслављевог пута од Полоцка до Кијева. Он каже да би Всеслав заноћио у Полоцку а ујутро већ био у Кијеву, те да му становници Полоцка звоне звонима будући необавештени да је отишао, мисле да је још увек ту, а исто то чине и у Кијеву јер га тако свечано дочекују. Овако разумевање нема никакву књижевну функцију у „Слову“, стога се ни тим, као ни новијим тумачењима порекла тог садржаја не бавимо у нашем раду. Цео тај цитат из „Слова“ дат је у јасним митологемама и симболима (*вук, њейлови, Хорс, вучје џреџрчавање џушева, свеџа црква, звона, јуџрење, џџиџа, суд божџи*) које су окренуте у само једном смеру – да представе комплексни и дуги пут смене многобоштва хришћанством и то је постигнуто у једној песничкој слици. За везивно ткиво између употребљене симболике паганства и хришћанства искоришћен је сувопарни фактицитет – друштвени, историјски, географски, етички и др. У вези са симболизацијом у овоме спеву, Лихачов изводи закључак да су зооморфна упоређења лица изведена „према функцији.“ (Лихачов 1972: 212)

Симболичко учешће појава из природе и реалног света у животу човека у древним временима има једнако важно значење као и функција истих, чак се и њихово физичко и идеално биће не посматрају одвојено него су сливени, а преко реалне улоге свакога од њих објективизује се и симболика. Књижевна слика пута Всеслављевог, претходно наведена, сва је од таквих детаља у којима функционално и метафизичко творе интегралну слику подигнуту на ниво духовне објективности.

Са онтолошког стајалишта, као поетичко средство у књижевној функцији, за нашу анализу је најзанимљивији део, иначе верно преведен на српски језик, који се у „Слову“ помиње у неизмењеном облику два пута:

Руска Земљо, њи сва остїа за хумкама!

Панић-Суреп 1979: 39, 45)

Панић-Суреп га објашњава геоморфолошким чињеницама, наводећи да је ово место у спеву иначе било неразјашњено, али да је сада све јасно. Он каже да је граница међу половачком степом и Руском Земљом била наглашена брежуљцима или природним побрежјем или хумкама гробница још из старијег времена, из праисторије и Велике сеобе народа. (Панић-Суреп 1979: 100) Таквих места је на Игоровом ратном походу било више, након њиховог проласка тек је наступала велика опасност од половачких напада. Примера где се духовни и земаљске међе народа простиру до граница гробаља има и у српској реалности и у књижевности. Преводилац „Слова“ даје тумачење ових стихова у складу са природним обележјем и војном опасношћу, што не мора да буде искључено, али на биће књижевног догађаја има занемарљив утицај. Заправо је веома важна слика војног похода после које овај стих поентира, он изгледа овако:

Їгор к Дону војску води.

Несрећу му слукїе ѡїице

са дубова

їрозу вуци їризивају

јаруїама;

кликот орли звери зову на лешеве,

шїекћу лије на шїїшїове на црвене.

(Панић-Суреп 1979: 39)

Потом следи сто двадесет трећи стих у којем сцена кулминира стихом о Руској земљи иза хумки; у истоветном облику се понавља у сто седамдесетом стиху, којем претходи ратна слика пре боја, а наставља се након поновљеног стиха тренуцима најаве ратног ужаса пред саму битку, у којој суделује и природа. Ако овај стих посматрамо у миљеу првог његовог навођења у спеву, онда то уопште не мора да искључује научно објашњење о геоморфној ситуацији на терену и о наслеђу материјалне споменичке културе између Донца и Оскола, то може и да буде најнепосреднији план који је основа представности књижевног света. Не оповргавамо нити афирмишемо ни другачије погледе на порекло значења, али су за нашу анализу неделатна. Символика митског и фолклорног супстрата, употребљена у строфаиди која претходи, књижевним средствима објективизује један нови духовни план. Јасно се каже у понављаном стиху *осїа за хумкама*, а не „под“ или „у хумкама“, што недвосмислено упућује на то да се Руска Земља протеже до хумки али не и преко, односно да је њено постојање обележено границом која се на плану физичких појава примећује постојањем вечних људских обитавалишта. Довођењем овог стиха, на плану композиције, у позицију поенте строфаиде која је испуњена фолклорним и митским остатком веровања, које бисмо овде могли да изводимо о *несрећи* и *слуїињи* повезанима са појавом *їїиїца* као предзнака војног похода, затим митски презасићених значења за *губове* (храстове), *вукове*, *јаруїе*, *орлове*, *зверове*, *лисице*, за шта нема потребе јер су општепозната у литератури, граници која је означена постојањем хумки даје нови, метафизички значај. Трансформацијом обичног описног појма у сублимни симбол у којем су уопштена многа значења непосредног искуства која је традиција примарно већ обликовала у језику, добија се један универзални *лексички їојам*. (Петковић 2002: 6–7)

Обликовање лексичког појма не дешава се искључиво на плану селекције језичког материјала него и његове конструкције, коју овде запажамо у синтаксичко-стилској нијанси употребе *слободної уїравної їовора*. Састављач „Слова“ је могао, у неутралном облику, да опише закључном

реченицом спремање Игорове војске – у трећем лицу (нпр: Руска Земља сва остаде за хумкама), али није, он се директно обратио. Сугестивно обраћање Руској Земљи истиче њен надстварни карактер, али оставља простор за разумевање да ово и нису речи примарно потекле од аутора, већ је то јединствени исказ сваког Руса у одсудном часу, па и песника, који је преузет од самога Игора Свјатославића. Митска димензија је овде превладала целим исказом, у њој се не двоји оно што је небеско и земаљско, оно што су *gryūi* и *ja – mi* је увек сједињено у апсолутном. Да је то тако, потврђује и Михаил Бахтин тврдећи да у „Слову о полку Игорову“ нема ниједног примера употребе *индиректној* *јовора* насупротив великом присуству *јуђеја јовора*, јер се туђи говор „svuda uvodi u vidu kompaktne, neprozirne mase, koja je veoma slabo ili nije nimalo individualizovana.“ (Bahtin 1980: 133)

Трансфер различитих типова говора где управни говор учесника радње прелази у ауторску реч и обрнуто, као средство поетике, запажен је у научној литератури која открива ту еквиваленцију у „златном слову“ Свјатослава. У магловитој граници краја и почетка једнога и другога типа говора истиче се превасходни значај композиционог јединства дела, као и жанровске флуидности беседништва и плача, стога нам запажање И. П. Јерјомина о „бесплодности“ проналажења строгих композиционих граница „златнога слова“, са аспекта целовитости оствареног књижевног света изгледа прихватљиво. (Творогов 1995: 228) Руска Земља из двократног, претходно истакнутог, сверуског сугестивног исказа добиће своје кључне репетиције у сну и у беседи Свјатослава који јој представља пролегомену, али долази из дубљега слоја личности. Овим свет „Слова“ постаје још комплекснијим, а његова онтологија неодвојива од поетике којом је остварена.

Апсолут мита у културној/књижевној парадигми

Када говор није нимало или је слабо индивидуализован, он је апсолутизован, значење свих исказа и целине текста простире се на укупни митски простор чијом симболиком је попуњен. А он је попуњен не само симболиком која

се односи на главне протагонисте похода, него и укупним окружењем, природом, и што је уочљиво, пуним учешћем састављача пева. Брзина којом главни ликови савлађују пространство у овом књижевном делу представља нешто што се сматра уобичајеним, без препрека које су реалне у објектној стварности. Песник преноси њихова дејства са лакоћом са једне на другу удаљену тачку Руске Земље, он се налази издигнут над њом и све види и све може, сопственим емоцијама учествује у догађајима и расплетима, *духовним очима и погледом обухвата огромна просторанства*. Својство митског света, свеопште везе међу најудаљенијим појавама, дословно је проведено у конструисању књижевног света „Слова“, што је Лихачов и пописао описујући тај свет као *најједноставнији од свих светова*, у којем рзање коња преко Суле најављује славу победе у Кијеву, у којем на команду труба у Новгороду Северском, подижу се стегови у Путивљу, са постројеном војском за поход. Песма девојака са Дунава допире чак до Кијева. Звоњава црквених звона простире се, као ваздух неометена, у бескрај, слично томе и песник лагано тка своју причу и премешта је са једног на друго место. Време и простор су као сједињена плазма која се, такнута на једном крају, мрешка готово у исти час и на другом, удаљеном, отуда истовремени испраћај из Кијева и дочек у Полоцку. И најситније појединости, као звук узенгије, из Тмуторакања може да се чује у Черњигову. Између јунака, животиња и птица постоји динамичка сагласност. Једнако брзо јуре, скачу, лете, какогод савлађују непрегледна пространства. Људи имају фантастично реалне особине крећући се, за њих, несвојственом брзином, наднаравно летећи као на облаку или попут орлова. (Лихачов 1972: 420)

Овај приказ према студији Лихачова, у ствари, је веран сажетак нерашчлањености света „Слова“, која је директно ослоњена на митску представу свејединства бића, предмета и појава у реалности. Апсолутна повезаност заснована је на унутрашњој вези, где се све у свету посматра симултано, спојено изнутра неком духовном силом, али и на спољашњем елементу који је књижевне природе – на изузетној *хиперболизацији*. Лихачов овде, чак два пута, а и

на другим местима ове студије, у заградама истиче невероватност описа према реалном стању ствари, али за аутора „Слова“, као и за савременике опеваних збивања, то је била уобичајени начин конкретизације реалног догађаја. Хипербола је постојала у свакодневном говору макар колико и у књижевном поступку; на концу највећа од њих је она по којој се појаве на једном крају манифестно оглашавају на другом, удаљеном, крају земље. Као и свака друга фигура древног песништва, и хипербола је остварена на некој врсти паралелизма између човека и природе, јунака и ствари, блискога и удаљенога, неба и земље, што сасвим укида реалну пропорцију, а ствара симетрију која постоји и у синтакси ове фигуре, чиме омогућује стално присуство чудеснога. Постојање паралелизма, односно, његова синтаксичка природа, није обавезно новостворена фигуративност у књижевном тексту, паралелизам може бити почетна особина мита. (Мелетинский 1994: 50)

Поред вишекратног плача, жанровски карактеристичног облика за усмену књижевност, и иманентне хиперболе света, све је углавном дато у колориту фолклорних слика и епитета, као и у персонификацији сила природе. Засићеност „Слова“ фолклорним садржајем у функцији је уметничког уопштавања историјске стварности: текст претендују на уметничку аутентичност света књижевног дела а не на дословну поузданост чињеница. (Лихачев 2017: 7) За аутора, пагански богови, као симболи природе, средства су творења целовитости уметничког поретка. Елементи анимизма и паганизма овде постају други пут – након митске сублимације, одуховљени у уметничкој целини. Иако се паганска божанства помињу неколика пута (Велес, Дажбог, Стрибог, Хорс), аутор је несумњиво хришћански песник – Игор, након повратка из заточеништва, одлази у цркву Богородице Пирогошке. (Кожевникова 1987: 388):

*Иде Игор Боричевом
к светој Мајци Пирогошкој.
Земље срећне, традови весели.*

(Панић-Суреп 1979: 91)

То показује да књижевни свет „Слова“ својом целином функционише као јединствени симболички простор.

Он, по Лихачову, делује веома једноставно и лако, мање личи на испосредовану лакоћу скаске, а сасвим је близак простору обележеном на икони; све је груписано у целине, симболично до крајности, означено њиховим заједничким функцијама. И што је важно, то је за човека епохе у којој је настало ово дело био урођени начин разумевања света и присуства у њему. У савременој књижевности тако изразите неупоредивости књижевног према материјално-физичком свету називамо фантастичним, међутим, за човека из времена настанка „Слова“, тако и за његовог аутора, ту ништа није било фантастично јер они нису били склони рационализованој представи света, цео земаљски свет је у њиховим очима био монументални симбол онога што је на небу.

На моделу света који је установљен у алфатексту руске књижевности, пројектован је и тип руске културе; по Лотману, „парадигматске“ а не „синтагматске“ природе. Синтагматски тип, у овом случају мање интересантан, постављен је у редоследу елемената одређеног модела света, у којем је важна временска линеарност у којој се нижу. Под парадигматским типом се подразумева модел света где је његова слика сачињена као одређена свевремена (вечна) парадигма, елементи света су у разним нивоима и односе се према главном моделу као његове инваријантне могућности. Сви нивои према установљеном елементарном имају однос размере, а према суседнима се понашају као одређена значења, што ствара однос изоморфних равни једнога истога света које су постављене као хијерархијска парадигматска структура, при чему се најупадљивије догађају њихове квантитативне варијације. „Зато се однос неког појма према одговарајућем семантичком елементу другог нивоа најбоље изражава бројем. *Управо парадигматска структура културе постоји маже да се број, као елемент културе, изговори у њен универзални симбол.*“ (Лотман 1982: 143) Уместо временског својства које је принцип синтагматског типа, парадигматском је својствена просторност.

Однос размере који је постављен у „Слову“ изражен је у војном походу Руса на Половце, скитачки народ, који је у временима пре Игоровог похода био са њим у савезништву. Ојачавши, они су постали неумерени и у освајању

руских територија, чиме су угрозили власт руских кнежева. У главни окидач мотиватора уплићу се два аспекта оваквог похода, један је тај што је Игор непосредно пре тога био у савезништву са Половцима, а други је што је изостао из бојева који су нетом били уследили на њих. То је имало неблагонаклон став код Свјатослава и других руских предводника, те је код Игора створило потребу за компензацијом новим подвигом, не могавши да сачека планирани напад свих руских снага који је требало да отпочне неколико месеци касније, што одговара и подударној реплици из друге руске историјске и књижевне ситуације: „пусти... где ће нам Бог показати пут“ (Есаулов 1994: 56) То је главна семантичка раван модела света парадигматског типа: Игоров поход је постављен у бројчани однос изоморфности према сверуском војном походу на Половце. Семантика се открива и у њиховој размери јер је Свјатослав носилац обележја првороднога, односно, у различитом степену једнога истога у њиховој суседности, и у количнику одступања према елементарном у моделу света. По хијерархији елементи изоморфности се настављају надоле, Игор је у једноме походу имао две одвојене битке, прву је изразито тријумфално добио, и на томе је могло и да се заврши у очекивању великог руског похода, али је опијен победом одмах затим предузео и други бој, у којем је савладан, чиме је састављач „Слова“ даље хијератизовао нивое модела света овог спева. Да је Игор сачекао планирани општеруски поход на Половце, свет дела би доспео у временску континуираност, тј. у синтагматски тип културе. Међутим, свет „Слова“ је уређен унутрашњом парадигмом по којој део неусловљено предузима оно што је циљ целине. Даља хијератизација нивоа наставља учешћем у походу два брата – Игора и Всеволода, који носе особена семантичка својства, али и заједно стоје према изостајању, истовремено и припадању, свим осталим Свјатославићима.

Закључак о целовитости

Између настанка Слова (XII век) и његовог поновног откривања (XVIII век) смењивале су се стилске епохе и књижевни укуси, те се у том периоду не може ни говорити

о непосредном примату овог спева на токове руске књижевности. Његово откриће десило се у великом таласу проналажења већег броја старих рукописа који су се углавном бавили историјским темама – не улазимо ни у његову историјску аутентичност; до тада је руска књижевност била претежно обузета мотивима и темама класицизма, са преовлађујућом тематиком из митографије античког наслеђа. То се сматрало високим стилем у књижевности, док је присуство фолклорних елемената било знак другоразредног књижевног укуса, чиме су могле да доспеју само у оквире „неозбиљне“ књижевности. Упркос томе што „Слово“, по својим главним особинама, макар делом припада, и у таквој подели, књижевности високога стила, у њему је непресушни извор народног искуства, фолклорно наслеђе и његова сублимација у аутентичном миту. Најзначајније је што овај спев поставља у основу васколике руске књижевности, јесте то што је у њему судбина руског народа смештена између две крајње тачке, између пораза и победе, како на плану материјално-физичког опстанка, тако и у објективизацији духовног опредељења, које уједињује воља као израз покрета народа. И што је веома битно за сагледавање „Слова“ као алфатекста руске књижевности, створено је у времену када је књижевни свет у њему био објективан поглед на реални свет, а појавило се поново у јавности када је и у свакодневници и у књижевности напуштено такво посматрање реалних, па и књижевних чињеница, након просветитељске рационализације света. Кратко време било му је потребно да се установи као надтекст руске књижевности, чак је и млади Пушкин у својим првим делима био ослоњен на класицистичку књижевну традицију, која несумњиво изворно није настала у руском духу, али је мало затим постало пролегоменом магистралног тока руске књижевне традиције – од Пушкина до Достојевског, непрекинуто и у епохама након, у песницима XX века. (Никољокин 2001: 295) Не превасходи „Слово“ само као књижевно-уметничка вредност, него и својом јединственом амбиваленцијом различитих жанровских источника систематски уређује руску науку о књижевности, термин „билине“ је први пут уведен у научну

терминологију 1840. године на основу садржаја овога епа. (Исто: 105)

О добу настанка „Слова“ не може се говорити као о времену јединства руских кнежева и области којима су владали, присутни су процеси фрагментација земље, но књижевност тада има општеруски карактер, са религиозним и политичким идејама. Врхунац вербалне уметности Кијевске Русије је „Слово о полку Игоровом“ – страствени позив на јединство Руса пред опасношћу Половаца. „Слово“ је најбољи пример неутрализације жанра, јер је истовремено и усмено и књишко, и епско и лирско, у најизразитијим композиционима елементима проведен је парадокс поступка до микроструктуре – плач Јарославин има опну књижевне традиције а фолклорни карактер тужбалице, док се прослава Игоровог повратка дешава у оквирима карневала наглашеним беседничким тоном аутентичне књижевне традиције раног феудализма. Главна сижејна линија смене две духовне епохе, најјасније истакнута у митопоетском садржају књижевног израза, преображењске је а не антагонистичке природе. Све те, условно речено, антитетичне позиције у општем књижевном искуству, у овом руском епу функцио-нишу сливено и јединствено, што га смешта у круг великих европских епова („Песма о Роланду“, „Песма о Сиду“...). (Кожевникова 1987: 339)

Валенција утицаја „Слова“ је у остварености његовог књижевног света у митској, историјској и естетској равни, чиме веродостојно делује као парадигма, принцип и структура у руској књижевности. На тој целовитости разних нивоа бића створен је духовни интегритет који Шелинг сматра необично важним и назива га *идејом целовитости*; суштина бића јесте целовитост и догађајност, што се потврђује и главним руским епом, који се у преображеним идејама обнавља у делима најзначајнијих руских писаца каснијих епоха. (Зубко 2008: 299–300)

ИЗВОР:

Панић-Суреп 1979: Панић-Суреп, М. [преводиоца] „Слово о полку Игорову“, Београд: БИГЗ

БИБЛИОГРАФИЈА:

Лихачов 1972: А. С. Лихачов, „Поетика старе руске књижевности“, Београд: СКЗ

Лотман 1982: Јуриј М. Лотман, „Семантика броја и тип културе“, Београд: *Видици* бр. 1–2, с. 141–144.

Петковић 2002: Новица Петковић, „Поезија и критика“, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства

Bahtin 1980: Mihail Bahtin, „Marksizam i filozofija jezika“, Beograd: NOLIT

Frejdenberg 1987: Olga Mihajlovna Frejdenberg, „Mit i antička književnost“, Beograd: Prosveta

Дмитријев 1995: Л. А. Дмитријев, „Боян“ [у]: „Енциклопедия 'Слова о полку Игореве““, в 5 т, СПб.: Дмитрий Буланин, т. 1, с. 147-153

Есаулов 1994: И. А. Есаулов, „Категория соборности в русской литературе (к постановке проблемы)“, М.: Российский государственный гуманитарный университет, с. 32-60.

Карасев 2009: Леонид Владимирович Карасев, „Флейта Гамлета, очерк онтологической поэтики“, М.: Знак

Кожевникова 1987: В. М. Кожевникова [гл. редактор], „Литературный энциклопедический словарь“, под общ. ред. П. А. Николаева. Редкол.: Л. Г. Андреев, Н. И. Балашов, А. Г. Бочаров и др, М.: Сов. энциклопедия, с. 388.

Зубко 2008: Г. В. Зубко, „Миф: взгляд на Мироздание“, М.: Университетская книга

Лихачев 1989: Д. С. Лихачев, „О филологии“, предисл. Л. А. Дмитриева, М.: Высш. шк.

Лихачев 1995: *Лихачев Д. С.*, „Жанр 'Слова““ [у]: „Энциклопедия 'Слова о полку Игореве““, в 5 т, СПб.: Дмитрий Буланин, т. 2, 176-178.

Лихачев 2017: Д. С. Лихачев, „Литература – реальность – литература“, М.: Издательство АСТ

Мелетинский 1994: Е. М. Мелетинский, С. Ю. Неключдов, С. Е. Новик „Статус слова и понятие жанра в фольклоре“ [у]: „Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания“, М.: Наследие, с. 39–104.

Николюкин 2001: А. Н. Николюкин, главный редактор и составитель, „Литературная энциклопедия терминов и понятий“, М.: НПК Интелвак, п[араграф]. 1005-1006.

Рудинская 2012: А. А. Рудинская, „Прецедентность 'Слова о полку Игореве'“, Новосибирск: Язык и культура, н. 2, с. 50-55.

Сендерович 2002: С. Я. Сендерович, „Георгий Победоносец в русской культуре, Страницы истории“, Второе издание, переработанное, М.: АГРАФ, с. 103-147.

Соколова 1995: Соколова Л. В. „Троян в 'Слове'“ [и] „Ходына“ [у]: „Энциклопедия 'Слова о полку Игореве'“, в 5 т, СПб.: Дмитрий Буланин, т. 5. с. 131-137, 185-187.

Творогов 1995: О. В. Творогов, „Злато слово“ [у]: „Энциклопедия 'Слова о полку Игореве'“, в 5 т, СПб.: Дмитрий Буланин, т. 2, с. 227-229.

Топоров 2004: В. Н. Топоров, „Исследования по этимологии и семантике“, т. I: „Теория инекоторые частные ее приложения“, М.: Языки славянской культуры.

Резюме

Ненад Р. Кебара
 „СЛОВО О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ“ –
 АЛЬФА ТЕКСТ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
 (В СВЕТЕ ПЕРЕВОДА М. П. СУРЕПА НА
 СЕРБСКИЙ ЯЗЫК)

Несмотря на его позднее открытие, „Слово о полку Игореве“ представляет собой альфа текст русской литературы. В данной работе мы онтологически проверяем эту гипотезу на основе перевода „Слова“ и комментариев сербского переводчика Милорада Панича Сурепа, помещенных в контекст исторической поэтики Д. С. Лихачева, проливающих свет на литературоведческий анализ отдельных поэтических элементов, средств и приемов в литературном мире этой части древнерусской литературы, а также на связь мифопоэтического содержания с литературно-выразительным слоем этого памятника. Если „Слово“ является первичным литературным памятником русской культуры, то оно должно быть заметно при правильном переводе на другой – т.е. сербский язык, поскольку в нем конфигурируется живая духовная реальность русского *культурнојо шексиа*.

Ключевые слова: литературный мир, политеизм-христианство, Боян, миф, чужая речь, парадигматический тип культуры

КРИТИКА

КРИТИКА

Братислав Р. МИЛАНОВИЋ:

Реч као немерљиво блајо

Бранко СТОЈАНОВИЋ:

Својом, иронађеном сјајазом

Драга БОЈОВИЋ:

„Пућ у ваиру“ Сјасоја Бајовића

Јелена ГАЗДИЋ:

*Црнојорска идентитетска зајонејка
или хроника срјско-црнојорске вријолавице*

Раде Р. ЛАЛОВИЋ:

О срјским књижевним темама у Црној Гори

Братислав Р. МИЛАНОВИЋ

РЕЧ КАО НЕМЕРЉИВО БЛАГО

(Андрија Радуловић: *Ошкуй*, Књижевно друштво
Њеџиш, Никшић, 2023)

Има у савременој поезији, не само нашој, песника који се баве драмом егзистенције, своје или света у којем обитавају и који им нуди обиље свакојаких тема а које они свесрдно прихватају и обрађују их у једном наративном, распричаном поступку трудећи се да домаше и најудаљеније ознаке у којима ће прочитати смисао или бесмисао постојања и потом их пренети читаоцу. Наративност је постала одлика савремене поезије. Отуда се у савременом песништву поново појављују романи у стиховима који су били обележје романтизма. Околности у којима живимо нису, међутим нимало романтичне и слика света коју нам савремена поезија нуди је пре инферална, гротескна, обеспокојавајућа. Савремене песме, биле оне краће или дуже не нуде никакву катарзу. Пре звуче као опомена да смо пред катаклизмом коју је тешко избећи. Или је тако бар већини случајева.

На другој страни постоје песници који су у стању, да са мало речи докуче суштину и повежу разлоге постојања и стварања, и да читаоцу, а и себи, назначе основне животне вредности или бесмисао појединих појава. Или бар настоје да то чине. У својој суштини, поезија је пре читање него описивање живота, а песници то читање истовремено пишу и нуде га другима као да читају наглас.

Андрија Радуловић спада у такве песнике и тако је чинио до сада, сем што је ову *Ошкуй* књигу, присиљен тешким околностима, најпре дуго срицао у себи и тек после је понудио другима.

Шта је песничка књига *Ошкуй*?

Књига *Ойкуй* је дуго, понекад болно преиспитивање песника притиснутог короном који лежи под звоном са деведесет литара кисеоника између живота и смрти. То преиспитивање има своје тамне тренутке и просветљења.

Књига поезије *Ойкуй* састоји се од добро уклопљених целина: *Пјесма*, *Грчки бунар*, *Гујуйка*, *Оћегала* и *Мјесец у њрозору*.

У свим овим круговима песама Андрија Радуловић се бави на различите начине, словима, речима, песмом, поезијом, песницима и њиховим судбинама, значајем и домашјима.

На самом почетку књиге лирски субјект, оно ЈА које говори а које може бити Андрија Радуловић, али може бити и песма, испиљује се као из каквог јајета, из једног од симбола савременог доба папирологије, из кофера у којем су несумњиве значајке једног бирократског света: пресуде, отпусне листе, тапије, али и стари рукописи који су похрањени да сачекају свог радозналост читаоца који ће их једном пронаћи... Ти симболи закона и књижевног стварања биће права заштита једном бићу које се тек закорачује у свет... У том свету песма и лирски субјект биће усресређени на реч која јесте суштина света, која јесте основа света, која јесте основа свега и изван које не постоји ништа: ни ствари ни појмови. Зато песник трага за речима као што рашљар трага за животном водом. У Радуловићевој песми *Рашљар* у тој драгоцениј води огледају се слова, елементи писма и исписаних речи.

Није у овој поезији песник само рашљар. Његова појавност се мења: он је и црно јагње са звездом на челу, што сугерише његову издвојеност из општости (песма *Црно јагње*). Он је и заробљеник недефинисаних сила који у песми *Ойкуй* мора да се откупи *изуједаном реченицом*, која је у исто време *свешћеница* и *љуџа шрава* и *јолубица*. Тек онда ће све потећи, онда ће све кренути својим током.

У другом циклусу који носи назив *Грчки бунар* Андрија Радуловић отвара низ дијалога са песницима који су му по разним основама блиски.

У песми *Школовање* наводи низ песника у чија је дела са радозналошћу урањао и изучавао песничке вештине.

Занимљиво је да се на самом почетку тог школовања, драгоценог у сваком смислу, налазе два српска песника, Његош са својим *Горским вијенцем* и Момчило Настасијевић, а затим Радуловић даје референце за песнике чија поезија припада различитим језицима: Рилкеа, Хелдерлина, Борхеса, Бодлера, Рембоа, Васка Попу, Бродског, Ахматову, Ружевича, Кавафија и Збигњева Херберта.

На различите начине је он од поменутих песника добијао различита сазнања, али оно што је са мајчиним млеком добио као архетипско, као наслеђе, ниједној од поменутих школа није добио. Сви се они ослањају на јединствено наслеђе, оно античко, грчко, али из грчког бунара као несумњива вредност у Радуловићево песничко Ја, гледају Хомерове очи. Но песнички Радуловићев субјект је и даље у дилеми да ли све најзначајније, пресудне ствари, највеће мудрости сазнају из књига великих песника и мислилаца: Сократа, Хераклита, Александра, Аристотела или из свакодневног живота : *или су сузе оне мајке/ Пред иконом/ Што је сина зјубила/ На мору/ Ошворила враиша/ Како ваља/ У истинској Поезији*, како наводи у песми *Писмо Констанијину Кавафију*.

Радуловић држи да је поезија један од конституената свега постојећег. Свеprisутност поезије у свету у којем смо толика је да су стихови заборављених песника свуда око нас, исказује Радуловић у *Слеђеној њјесми: Стихови/ заборављених њјесника/ Увиру као мјесечина// Одавно населили облаке/ Дубоке винограде/ Невидљиве замке// А живљи / Од борова и цврчака/ Из дворшшша/ Што њјевају/ Као да зима/ Никада неће сшшћи/ Да следи/ Њихову њјесму/ Да смрзне/ Кршла*.

Значајан је овај Радуловићев бревијар песника, са којима је његов песнички сензибилитет у дослуху, од самог Хомера па до оних заборављених чији стихови, међутим лебде у ваздуху који удишемо, јер говори о његовој уверности у моћ уметности којом се бави и о којој говори као о соли живота. У њој се меша узвишено са обичним, па тако и то обично, у таквом контексту, добија одређену меру несвакидашњости, и носи у себи трагове вишезначности и симболике коју му удахњује Радуловићев лирски порив.

У циклусу *Гуџуџка* Андрија Радуловић је понајвише на трагу наше народне поезије и народног наслеђа уопште. На то нас упућују изванредне песме *Бадњак* и *Хлеб*.

У овој групи песама истиче се песма *Гуџуџка*. Она има занимљиву историју и ваља је овде истаћи, јер се око ње формирала читава књига којом се бавимо. Иако није много популаран у тумачењу поезије, биографски метод ће нам у разоткривању значења ове песме помоћи. Наиме, док је лежао у болници на Крушевцу у Подгорици, болестан од короне, Радуловић је приметио да је на симс његовог прозора слетела гугутка. Иста онаква гугутка која је слетела на симс прозора исте болнице када га је мајка рађала царским резом прије пола столећа. Птица је стигла оба пута у одсудном тренутку, када се лирски субјект налазио на средокраћи између живота и смрти. Да ли је то била гугутка, симбол живота, или кукавица-симбол смрти, лирски субјект тврди да он то не може да зна. И нико то не може да зна сем Христа који је једини упућен да ли је појава птице сан или песма. У том тренутку Песник испољава снажну потребу да се одржи у животу, и према казивању изван ове књиге, тада почиње да пише *Оџкуџ* лежећи још испод звона за кисеоник.

Такве трансформације из реалног у фикцијско, Андрија Радуловић има у готово свакој песми ове књиге, па и у њена два последња циклуса.

Књига *Оџкуџ* држи на снажној моћи преображаја изванпоетског материјала у фикцијску текстуалност и на снажној метафорици давно осведоченој у ранијим Андријиним књигама.

Андрија Радуловић је осведочени лирик са истанчаним осећајем за изнијансирана значења језика. Зато је његов песнички исказ и у овој књизи *Оџкуџ*, сажет, без испразних језичких бравура. Са мало употребљеног језичког материјала он казује много. У његовим песмама, као у каквој ораховој љусци сажети су прошлост и садашњост, слојеви цивилизацијског наслеђа и савремена егзистенцијална драма, човекова трагика али и сведочења о врхунским дOMETИМА његових стваралачких моћи. То је у исто време језик мелодичан а шкрт, који је у стању да узрази теготан живот си-

ромаха али и пуне поштовања слике у којима још живе већ помињани Хомер, Гете, Његош, Кавафи, Буковски, Попа...Има у Радуловићевим песмама простора за Скадарска окна, и за брест Петровића, и микросвет са којим се његов лирски субјект сусреће, и за фантастичне призоре у којима у мастило спушта сидро, као у какво бесконачно море...У море једног другачијег и комплекснијег живота...Све је то у овој поезији могуће захваљујући Речи у коју Андрија Радуловић има неограничено поверење и према којој се односи штедљиво као према немерљивом благу.

Ријеч Братислава Р. Милановића изговорена на промоцији Радуловићеве књиге поезије Откуп у Народној библиотеци града Београда, 7. јуна 2023. године

Бранко СТОЈАНОВИЋ

КРИТИКА

СВОЈОМ, ПРОНАЂЕНОМ СТАЗОМ

(Ранко Крстајић, *Господар среће*, Српска књижевна задруга, Београд, 2023)

Општије одлике. – На реч *господар* можемо пригодно асоцирати, колико год писци чије књиге имају ту (тематску) реч у наслову међу собом биле – по времену настанка, поетикама/филозофијама уметности и свему осталом – разлике: Оскар Давичо (1909–1989): *Господар заборав* (роман, 1980), Петар Сарић (1937–2023): *Сушра* стиже господар I–II (1982), Џ. Р. Р. Толкин (1892–1973): *Господар њрсиенова* (I–III), Ранко Крстајић (1952): *Господар среће* (2023). Више је таквих и њима сродних дела из историје светске, па тиме и „српске” књижевности, али и ово ће нас, као непретенциозна најава, увести у тему фантастике која је најближа Крстајићу.¹

За нас, језички, придев од именице *фантастичка* – гласи *фантастички*, и у том облику га махом употребљавамо у овоме осврту. Друго би било (мада у речницима које смо консултовали пише друкчије) – фантастични (фантастичан, фантастична, фантастично; у *Школском речнику савременог српскохрватског/хрватског српског језика* Мирјане Јоцић и Вере Васић, (А–Љ, Нови Сад, 1988, стр. 317), облик фантастичан објашњавају речима: *измишљен, невероватан, необичан, чудан*. И нормативни речници махом изједначавају ова два (облика) придева. Матичин *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1976, стр. 657, придевски (облик) *фантастички* изједначава са *фантастичан*. У једнотомном *Речнику српског језика* (2007, стр. 1432) лик *фантастички* се изједначава са: *фантастичан*. (Према

¹Више о подели фантастике у одредницама *Фантастично* и *Фантастичка* – у: *Речник књижевних термина*, ур. Драгиша Живковић, Романов, Бања Лука, ²2001, стр. 213–216.

томе, остаје нам да закључимо да су и један и други лик су нормативно 'исправни'.) У *Нормативној граматичкој српској језика* Предрага Пипера (1950–2021) и Ивана Клајна (1937–2021), (Матица српска, Нови Сад, 2013, стр. 237, у параграфу 528), читамо: „Придеви страног порекла чији суфикс потиче од грчког *-ikos* односно од латинског *-alis* или *-ivus* задржавају страни суфикс, али му додају *-(а)н*, чиме се добијају сложени суфикси *-ич(а)н* (идиличан, драстичан, симболичан, *фанџасџичан* (истакао БС), хроничан).”

О Крстајићевој прози поодавно сам (Никшић – Београд 1993–1996) написао есеј „Као ваздушаста сан од пене”² и – са другим критичарима и есејистима – афирмисао његов књижевни таленат и изразите прозне могућности – уврстивши га (текст) у књигу *Уз њућу вајру дланови* (Београд, 1998, стр. 93–111).

За Крстајића се у књижевности прочуло када је, 1984, објавио *Случај јосџодина Асимова*, дакле, исте године када је и Милорад Павић објавио *Хазарски речник: Роман-лексикон у 100.000 речи*.

И данас, у новом веку, мењајући се колико мисли да је потребно, Крстајић, у суштини, остаје исти. Писац се издваја предметом, техникама приповедања и књижевним стилем, и пише све боље и зрелије, мада је већину тога, у мањој мери, разуме се, демонстрирао и у *првој прозној књизи*. Сликара и писаца Ранко Крстајић, који је објавио и два издања *Анџолоџије свџске фанџасџичке* (*Досиџеј*, 1989, прво, и *Монџ*, 2000, друго, допуњено издање, оба у Београду), и сџм пише сличну прозу. Прво издање Антологије има 380 страница, штампано је на Б-5 формату и обухвата више од 45 писаца ове идејностилске оријентације – у распону од Лија Гонџуа (767–848, Кина) до Славомира Мрожека, завршавајући се са Јапанцем Кензабуром Оем, рођеним 1935.

---

²Видети: *Књижевна криџика*, Београд, 1996, XXVII, зима–пролеће, стр. 137–150.

Тек када прочитамо приче из *Анџолоџије*, можда ће мо успети да схватимо између каквих се прозних великана Крстајић пробијао до речи о себи. Прво се ваља *ишражиии* (учећи), па онда – ако је икако могуће – *иронаћи* свој пут. А Крстајић га је пронашао. *Привидно лако*, а он зна колико иза тога „лако” стоји година учења и труда.

Фантастикâ има колико и писаца који, у неко од разликовних и значењских поља, исписују своју прозу. Ранко Крстајић, истина, и данас пише *своју*, пронађену врсту фантастике, која – ни у заранцима ауторове списатељске каријере – није била опонашајућа. Као један од врхунаца најбоље фантастичке *умейничке ипрозе* суверено стоји „Алеф” Хорхе Луиса Борхеса (1899–1986). (Није све почело са Борхесом јер су му претходили митови, епови, бајке, и остали облици овог књижевног усмерења а међу ауторима и многи други, светски и наши, писци.)

Ако су други остали „Борхесова деца” – останимо у пољу савремене књижевности као оријентиру – Крстајић није. Нити његова књижевност, иако је можда и делимично и наста(ја)ла на том трагу. Не помиње он случајно Кортасара. А и кад га не помиње, лако се препознају кортасаровски (према: Кортасар) детаљи, при којима је тешко разлучити зашто је нешто једноставно и, истовремено, и сложено.

На трагу магичног реализма латиноамеричке прозе и познатих имена те „школе”³, која су се доказала, али и иживела, ама јој је Крстајић, мада не једини, али аутентично, подарио српски печат а да при томе не склизне у фолклорни (над)реализам, већ је успео да то буде проза која нас, уз све друго, увек може да понесе. Крстајић се, од многих типова фантастике, определио (јер му је највише „лежао”) за онај тип у којем је, уз остале, подразумевајуће чиниоце, остала важна (ако не и најважнија) и *књижевна аймосфера*.

³Видети и *Лексикон хиспаноамеричке књижевности* (1993) Љиљане Павловић Самуровић (1935–2006).

Књизи *Господар среће* поговор је („Или ми се само учинило”⁴) написао Драган Лакићевић. Упутно и инспиративно, као много шта што овај аутор пише.

Крстајићева књига има 17 наслова⁵, од којих су неки троделни: „Скица за портрет Новице Тадића” („Ноктурно”, „Алегро” и „Елегија”) и чиста поезија (у прози). (Не заборавимо, Крстајић је у књижевност и ушао збирком песама „Крилата чежња цвета” [1974], коју аутор (или издавач) у познијим белешкама о писцу – не знам зашто? – и не помиње.

(Књига је посвећена сенима пишчевог брата Слава.)

Али пре него што покушамо да саопштимо оно основно у неким ’причама’ *Господара среће*, још неколико напомена.

1. И у овој, као и у неким ранијим књигама, Крстајић варира омиљене му приповедне мотиве двојника, мансарди, кафан(и)ца, сна, огледала... Наиме, кад смо већ код огледала, поред удвајања онога што је испред њих (пред њима), огледала имају ту особину да се – како би, у једном есеју, написао Бранко Миљковић – у њима „појављује невидљиво”⁶.

2. Да је Крстајић и писац колико и сликар, види се не само по томе што он у *Господару* помиње неке сликаре (Салвадора Далија, на пример, мада он није једини), али и

---

⁴ Наслов Лакићевићевог текста је, у ствари, парафраза Крстајићеве реченице „Последња партија покера”. Та реченица гласи: „Или ми се *и* *и* само учинило”, стр. 30. Изостављене су курзивом истакнуте речи (*и* *и*).

⁵ О томе да ли је књижевни текст приповетка или новела – а бисмо додали и *новелешу* („Белег”, „Сан једног ветеринара” и „На крају пута”), полетно је, и онајлепше/онајбоље, писао Михајло Пантић, у студији (докторској дисертацији) *Модернистичко иршоведање* (Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999). Видети друго поглавље: „Српска и хрватска приповетка/новела 1918–1930.

⁶ Акценат (краткоузлазни) на слогу ИД, или – коме је драже – на самогласнику *и*, обележавамо великим словом.

по упечатљивим приповедним сликама⁷ (ентеријера, кућа, кафана, двојника, музеја, капија...). При томе се, живо исцртана, јавља и она приповедно-сликарска (двојна) перспектива. Док по неким предметима, као по старој виолини, видимо и осећамо прашину ноћи или времена. Код Дучића је сретамо у песми „Повратак”, коју је толико волео А. Г. Матош (1873–1914), и у стиховима:

*А кад сџари клавир дирне руком лаком,
Биће звуци црни: чиниће се сваком
Као да њрах ноћи њага њо салону*

3. Три приповетке, од 17 њих, у наслову имају реч (придев) *јоследња*: (1) „Последња соната”, (2) „Последња партија покера”, (3) „Последња свирала”, док друге две имају број један у генитиву: (а) „Прича једног риболовца” и (б) „Сан једног ватрогасца”. У „Причи једног риболовца” искуснији читалац може да наслути ње(зи)н завршетак/крај, јер многе риболовачке приче типолошки почивају на сличном механизму. Или је таква њихова поента.

Са приповеткама Ристе Трифковића (1924–1992) Крстајића повезују и необична имена ликова или надимака: Миливоје Новосел („Последња партија покера” – Марко Новосел звани Миле *Ројал*, а ту је и *Киро Лиша*), Марко Видан (песник из приче „Последња соната”); помало је, за *наше људе и крајеве, сџрански звучи* и Вера Маринети из „Последње партије покера”; Гаро Јаредић (из „Белега”), док су ликови Филипа Радојева и Томаша Мирашева пишчев „дуг завичајном обичају” да се, уз име неког лика. помиње и име његовог оца (у нашем примеру, Радоје и Мираш); Едо М. Из „Последње свирале” (приповетка се могла и звати

⁷ Ево само дела једног параграфа из којег се види да је Р. Крстајић и добар у опису, тј. да је добар сликар: „Био је то омален мршав човек, средњих година, кратке седе браде, високог набораног чела и дуге проседе косе коју је везао пантљиком танком црвеном гумицом. Обрве су му биле густе и црне као угљен а испод њих жмиркала су два ситна ока, као жеравице. Носио је прљаво замашћено одело сиве боје, два броја веће, тегет кошуљу и жуту, прилично прљаву кравату...” („Лице дана”, стр. 105).

„Последња Едова свирала”). Има и Зингарела у истоименој прози („Зингарела”). Други начин типизације (видљив из авиона) јесте када се лик зове Мара *Уседелица* („Прича једног риболовца”) или Мара *Змијарка* („Шарка”); помиње се и „старо имање Козловских”; ту су и куца Еми, итд.

Крстајић је искусан писац, па су и његови дијалози (али и остали облици саопштавања) промишљени, функционални и обично кратки.

Сада бих могао, ако је то потребно, да напишем које ми се приче/приповетке/новеле/новелете допадају и због чега. Одустајем јер ми се допада читава Крстајићева књига *Господар среће*. А остало ће ионако урадити сваки читалац књиге, јер се, због њих, и пише.

Драга БОЈОВИЋ

„ПУТ У ВАТРУ“ СПАСОЈА БАЈОВИЋА ИЛИ
ОД ПИВСКИХ ДОЛА ДО БОГА

(Спасоје Бајовић: *Пути у ватру*, Књижевна заједница
"Владимир Мијушковић", 2022)

Имала сам у животу прилика да нешто напишем и изговорим о књигама које сам прочитала, и никада ми није било толико тешко као када сам чула и прочитала то о чему и како Спасоје Бајовић пише у књизи *Пути у ватру*. Можда није за поређење, али сам се нашла у сличној ситуацији у којој се нашао пјесник који је убрао три љешника из Дола. Кад сам „убрала“ неке почетне пјесме, премрла сам од бола, и несвјесно дуго бјегала од тога, немајући снаге да погледам у очи стиховима. Бојала сам се да останем са стиховима. Читала сам их у аутобусу, за кафанским столом, носила у торби... А онда, када сам први пут ишчитала рукопис ове књиге, свјесна да је то нешто што је „морање“ изнутра, записала сам: Ово се не може прочитати (наглашавам **прочитати**), а остати жив! Заиста је требало неколика пута да „умрем“ да бих нешто прочитала, а камоли написала о рукопису. Заиста је у праву Софија Симовић кад каже да овој књизи не треба рецензија, њој је потребан истински, читалачки сусрет са њом. Шта ли је онда, питам се, требало пјеснику Спасоју Бајовићу, Пивљанину са Безуја, да створи ове стихове?! Требало је да се роди такав дјечак-пјесник који је убрао „три љешника“ са „забрањене“ свете земље и да деценијама носи душевну агонију и размишља како да своју муку преточи у стихове као искупљење, како да откине један камен са срца, преточивши стихове у вјечно сјећање на страдалнике, у споменик трима љешницима, како је сам записао у сегменту *Аутиобиографија*.

Има таквих тема пред којима ријечи нестају „људско спознање запира“, а ова тема, као и *Велика*, *Јасеновац*, *Пасје Гробље*, *Пребиловци* и многе друге не да се човјеку рационално објаснити, макар не на нивоу суштине и сми-

сла. Ако је то тако, а јесте, онда је домен ирационалног, метафизичког једини простор који може пружити поетско-имагинарну слику, поетему, икону страдања и дио значења њиховог. Зато су Бајовићеви стихови **Пута у ватру** на првом мјесту *свеишћени сѣихови*. А шта то значи? Мислим да најбољи одговор можемо наћи у коментарима Жарка Видовића Миљковићевој Похвали биљу: *“Та биљна смиреност човекова, ѿа ѿајна (имаинарна, машћовна, ѿо јесте у вери даѿа) обнова ѿрвобѿне физис-ѿприроде у човеку, ѿо одсуствѿ силе и чина у човеку је услов и за ѿјавау сѿонѿаностѿи (смирене ѿѿушћеностѿи и ѿреѿушћеностѿи) у којој настѿаје ѿеѿѿско дело (музичко дело), свеишћена ѿоезија и, ѿоврх свеѿа, Лиѿѿурѿија! само у ѿој смиреностѿи може човек — како ѿо и Плаѿѿон (у диалоѿу Ион) каже о ѿеснику — да буде орѿан божанскоѿ, небескоѿ ѿвора“*. Ово је свештена поезија и поетски парастос жртвама и вјечном људском, витешком достојанству и парастос онима који одбијају освету...

Бајовића препознајем(о) као пјесника завичаја, који опјева завичај емоцијама које га сврставају у оне пјеснике који су ужи завичај преобразили у васељенски. Овом збирком поезије он се виноу ка Небу.

Неко је рекао да је поезија љековита, поготово ако је проживљена. Пошто је Бајовићев **Пут у ватру** свештена поезија, а знамо шта то све значи, она мора бити љековита. За сваки свети лик помен, икона, поетска визија. Можда ово помјера границе самог свештеног чина помињања на литургији, али само утолико што је имало времена и надахнућа за придавање стиха, као новог квалитета. И то стиха злата вриједног!

Не, Бајовић нема у стиховима облике за вријеме прошло, или их је веома мало, већ за садашње и времена доживљености, тачније проживљености, аорист, близак садашњости и имперфекат библијског карактера. Он је (са)учесник драме, пјесник који посматра крвави пир у својој Пиви, све до нивоа безизлаза. *(На коју сѿѿрану /Госѿод да окрене? /коме сад даљина да рашири руке, /кад дјеци Сунца не дају да расѿу... И коме још да се обраѿи ѿоезија?!)* Ови стихови говоре о томе колико је ова тема универзална тема

невиног људског страдања, пјесникова људска и поетска судбина.

И одаје помен ликовима светим: Јаглики, Милуну, Сунцознанцу..., све јасно и чисто, именом и презименом. Он им посвећује стихове (нпр. *Петру Бајовићу...*), или им пише писмо у стиховима (за Јаглику Аџић...), или даје име и презиме незнаном човјеку и јунаку путем поетске новостворенице *Сунцознанац* (иначе је ријеч Сунце, не случајно најчешће помињана ријеч у књизи), – Сунцознанцу са оне друге, непријатељске стране, који спасава смрти невине људе, итд. Јаглика Аџић, дјевојче у сјају, скаче у ватру и отуда је Бајовићев *Пут у ватру* пут свих ликова, ликова који из „пепела“ васкрсавају. На том путу Бајовић се ломи, сатире, трага за разлозима, испитује неправду..., путем слика које ужасавају, од којих може потећи ријека суза, али и од којих се може скаменити од бола, али и доживјети прочишћење. Пут његових ликова је пут Исуса Христа, а пјесник је разапет састрадалник између стварности злочина и стварности ријечи о њему.

Овдје се треба присјетити Блаженог спомена Митрополита Амфилохија који је често у својим бесједама помињао, са великим разлозима, Јаглику Аџић, слава јој и милост. Тај њен пут у ватру је оно стање које би се могло са становишта психоанализе назвати (не)свјесно, а генијално, витешко лудило тренутка. Отуда у нашем народу и израз: *У ватру би скочио*.

У Бајовићевиим стиховима професионални истраживачи, лексиколози, могу наћи микротопонимију, лексику религијског карактера, лексику сеоцког покућства, одјеће, обуће, лексику квалификације људског карактера, изгледа и бројне метафоре, поетске иновације, поетеме, итд. Имају посла и фоностилистичари, стилистичари и семантичари због риме, звучања, значења..., па и с те стране рукопис представља богат материјал за различите србистичке теме.

Посебну ноту овој збирци дају изузетне сликовне илустрације, у хармонији са стиховима, са много значења и смисла.

Јелена ГАЗДИЋ

ЦРНОГОРСКА ИДЕНТИТЕТСКА
ЗАГОНЕТКА ИЛИ ХРОНИКА
СРПСКО-ЦРНОГОРСКЕ ВРТОГЛАВИЦЕ
(Веселин Матовић, *Црногорска идентитетска
загонетка*, Бања Лука, 2023)

Књига *Црногорска идентитетска загонетка*, која је изашла 2023. године у издању Центра за српске студије из Бањалуке, посвећена је идентитету Црне Горе и њеним лутањима у посљедњих 30 година. Чине је текстови које је аутор писао од 2016. до децембра 2021. и објављивао у часопису *Слово*, у *Печаћу*, *Српским новинама* и *Српском прегледу*. Веселин Матовић аналитички, питко, стилски дотјерано и дубоко залази у срж бројних социолошких, историјских, социолингвистичких проблема и проблема народне психологије модерне Црне Горе, представљајући *Школу Лукавоја*, што је иначе био првобитно замишљени наслов књиге. У тој српско-црногорској вртоглавици Матовић покушава наћи рјешење црногорске идентитетске загонетке. Аутор се враћа у прошлост (нарочито се осврћући на период владавине Петровића и комунистичког и неокомунистичког режима) и врши компарацију са садашњошћу да би евидентирао узрок црногорске идентитетске кризе и раслојавања на Србе и Црногорце. Подсјећа нас да је *државна идеја Црногораца била ствара српска држава – Душаново царство, а Црногорство се, поред регионалне идентификације, разумјело, јонајрије као самосвојан вредносни систем, етос, („чојство и јунаштво“), заснован на косовском завјешћу, на жртви и подвигу, а не као етничка или национална одредница.*

Нажалост, поод ушцајем различитих политичко-идеолошких амбиција (сиљашњих и унуирашњих), поком

20. и у првим деценијама 21. вијека, ти међусобно комплементарни нивои намећуће се као два антиподна национална концепција: етнички (етничка или историјска нација) и политички (политичка нација, једнако држава), а затим и као критеријуми за национално раслојавање – на Србе и Црногорце, чиме ће се остворити вишедеценијска идентитетска драма.

У тој идентитетској драми аутор расплет очекује од нове власти која би требало да створи услове за равноправан дијалог сувројствљених идентитетских концепција, који би довео до споразума о промјени Устава, без чега пада у воду свака рачуница о помирењу у Црној Гори.

Будући да су у центру Матовићевог интересовања српски језик и ћирилица као кључни, а угрожени, идентитетски елементи нашег народа, он и у том дијелу нуди могуће превазилажење проблема у виду доношења закона о службеној употреби језика и писма. Према његовом мишљењу, на тај начин би се ријешило питање понижавајуће стигмуса имена српског језика и ћирилице у образовном систему и државној администрацији у Црној Гори.

Матовић као вјешт хроничар времена у коме живи(мо) са дозом хумора и ироније описује и аналитички анализира конкретне ствари и друштвене догађаје и тако оставља поуздан материјал за нека будућа историографска изучавања. Између осталог, указује на хипокризију јавности и медија приликом покушаја протурања необавезног Црногорског буквара у црногорске школе. Аутор не дозвољава да заборавимо ћутање исте те јавности још од 2011. године када је као обавезан уџбеник у школама уведена *Чира слова и иласова* са поднасловом *Црногорски језик за први разред основних школа*. Садржајем се *Црногорски буквар* и наведени уџбеник ни у колико не разликују, али је један прећутан, а други је изазвао бурне реакције због 32 слова азбуке?! Матовић нас опомиње да не заборавимо ни тренутак када је тзв. црногорски језик, након десет узалудних покушаја Националне библиотеке Ђурђе Црнојевић и молби упућених Вашингтонској библиотеци, коначно 13. 12. 2017. добио међународни код од стране Уједињеног савјетодавног комитета за стандардизацију при Ваш. библ. Међутим, аутор

наглашава да образложење Комитета Вашингтонске библиотеке никада није објављено, нити је власт ЦГ открила јавности које је то додатне информације доставила Вашингтону и убиједила Комитет да постоје „значајне лингвистичке разлике између српског и црногорског“ . Једина чињеница јесте да су црногорски језикословци упали, како аутор каже, у парадокс правде, тј. да прва књига штампана са кодом цнр, или прва књига на тзв. црногорском језику не може бити старија од 2018. године.

Ауторови закључци и аналитички ставови нису произвољни, већ засновани на документованој грађи, па тако, рецимо, о статусу имена српског језика у образовном систему Црне Горе и латинизацији истог тог система говори на основу података наведених у наставним програмима за предмет *Црногорски-српски, босански, хрватски језик и књижевност*, како за основну школу, тако и за средње стручне школе. Једно од поглавља посвећено је и деградационој образовања и професије *просвјетној радника*, чији је и сам назив у раскораку с основним значењем: просвећивањем (освећивањем), просвјетљавањем човјека Духом Светијем, а потврда тога је и догађај из 2017. када је откривено да су црногорски наставни програми преписани са хрватског курикулума. Том приликом Радоје Нововић, начелник Одсјека за истраживање и развој образовног система у Заводу за школство, изјавио је да је „непобитна чињеница да смо се унутар сопственог методолошког оквира ослањали на хрватски курикулум“,

А да се црногорско друштво удаљило од Духа Светог доказ је и објављивање *Рјечника црногорској народној и књижевној језика* у издању ЦАНУ или, како га Матовић назива, *црногорској рјечника српској језика*, с обзиром на то да је урађен на основу *корпуса српске књижевности* и на основу *стандарда и правописа српској језика*. Хронику нашег времена Матовић заокружује текстовима о Вуку Караџићу, Његошу (тј. рушењу Његошеве капеле на Ловћену), персонима нон грата, због пријетњи црногорском самоосвјешћењу од тзв. великосрпске идеологије. А Црна Гора се неће самоосвијестити *све док камење владициној храма буде лежало у жбуњу на Ивановим коријима*, све то вријеме у

блаиу и сраму лежаће и Црна Гора, немирне савјести, зарајући и расињући саму себе у свом „малајском лудилу“.

У том нашем „малајском лудилу“ окружени смо бројним аналитичарима (не)подобним власти или опозицији, а текстови Веселина Матовића су право освјежење због своје објективности и рационалног критичког става.

Раде Р. ЛАЛОВИЋ

О СРПСКИМ КЊИЖЕВНИМ ТЕМАМА У ЦРНОЈ ГОРИ

(Будимир Алексић, *Оледи о српској књижевности и култури*, Удружење књижевника Црне Горе, Подгорица, 2023)

Пред нама је недавно објављена књига Будимира Алексића *Оледи о српској књижевности и култури*. Издавач ове по много чему значајне књиге је Удружење књижевника Црне Горе, Подгорица, 2023. године. Алексићева књига садржи двадесет стручних радова, предговор Александра Ћуковића, основне податке о текстовима (гдје су објављени и на којим научним скуповима су саопштени), биљешку о аутору и азбучни регистар личних имена која се у књизи јављају.

Како Алексић у својим радовима разматра српске књижевне теме заступљене код српских писаца из Црне Горе дужни смо истаћи да аутор именицу Црногорац не употребљава у етничком смислу, као ни присвојни придјев црногорски. Црногорац овдје има значење становника Црне Горе без обзира ком народу припада, а црногорски је присвојни придјев који упућује на нешто што је на извјестан начин изведено из синтагме Црна Гора. Да је ово појмовно прецизирање тачно у контексту у коме се овдје крећемо показује и већина наслова у овој књизи. Ево које нам текстове дарује Алексић у књизи *Оледи о српској књижевности и култури*: „Народне пјесме о Првом српском устанку и *Оледало сроско*“; „Свети Сава у пјесмама српских књижевника из Црне Горе“; „Карактер и менталитет Црногораца у Лалићевој тетралогiji (*Рајна срећа, Зајочници, Докле јора зазелени и Гледајући доље на друмове*)“; „Његош и Ловћен као пјесничка инспирација Момира Војводића“; „О стваралаштву и поријеклу Ива Војновића“; „Српски књижевници са Косова и Метохије прогнани 1941. Године“;

„Петар I Петровић – епископски појесник и идеолог српског интегрализма“; „Питање поријекла и етничке припадности Вуковог пјевача Тешана Подруговића“; „Српски књижевници о значају и улози гусала у српском народу“; „Тема превјеравања у књижевном дјелу Сима Матавуља“; „*Слово о ѿлку Игорову* у истраживањима др Ивана Шајковића и Милорада Панића Сурепа“; „Вук Стефановић Караџић и Српска православна црква“; „Лазо М. Костић о српском језику и српским писцима“; „Први српски *Буквар* инока Саве и мјесто његовог настанка“; „Српска књижевност о Подгоричкој скупштини и уједињењу Црне Горе и Србије 1918. Године“; „Библијски мотиви у српској усменој епизици“; „Христолошко освјетљење његошевог дјела (радови о Његошу митрополита Амфилохија)“; „Ободска штампарија“; „Допринос Радмила Маројевића обнови србистике“ и „Романескна трилогија Чеда Вуковића за дјецу – преплет чудесног, фантастичног и научнофантастичног“.

Иако су сви наведени текстови бриљантне расправе и луцидни аналитички погледи ми ћемо у овом кратком осврту скренути пажњу само на неке од њих који су нам се на основу субјективног утиска учинили карактеристичним за тему из наслова ове књиге. То су текстови: *Свети Сава у ѿјесмама српских књижевника из Црне Горе*; *Српски књижевници о значају и улози гусала у српском народу*; *Српска књижевност о Подгоричкој скупштини и уједињењу Црне Горе и Србије 1918. године* и *Допринос Радмила Маројевића обнови србистике*.

У раду *Свети Сава у ѿјесмама српских књижевника из Црне Горе* Алексић разматрање ове теме започиње освртом на најстарије забиљежене стихове о Светом Сави настале још половином 16. вијека, а ријеч је о једном тропару, о једном кондаку Светом Сави и о једној завршној вечерњој стихири с насловом *Слава Светом Сави*. Ови први стихови посвећени Светом Сави забиљежени су у *Празничном минеју* Божицара Вуковића Подгоричанина из 1538. године.

Будимир Алексић посебну пажњу посвећује односу владара из светородне лозе Петровића према Светом Сави гдје сазнајемо да су и владика Данило, и владика Василије

изражавали пјеснички однос према *Симеону Свјатоме Немањи*, али и помињу *Житије Свјатог Саве*. Тако се ствара континуитет у коме се јављају и пјесме краља Николе о Светом Сави.

До 1918. године, односно до уједињења у Краљевину СХС, у Црној Гори о Светом Сави су пјевали: анонимни РМ, а затим П. Поповић, Стеван П. Бешевић и Мило Јововић. Између два свјетска рата аутори из Црне Горе су написали само двије пјесме о Светом Сави. Први аутор је контроверзни конвертит и потоњи српски непријатељ Савић Марковић Штедимлија са пјесмом *Свети Сава мири браћу*, а други је Трифун Ђукић са пјесмом инспирисаном једном братоножићком легендом под насловом *Уклеџа ријека*.

У периоду од 1945. године па до краја осамдесетих и почетка деведесетих година 20. вијека једини зрео пјесник из Црне Горе који пјева о Светом Сави је бунтовник и слободар Момир Војводић. Он је у том периоду написао 27 пјесама о Светом Сави. Осим његових пјесама постоје само још двије пјесме о Светом Сави, а аутори су им јеромонах Георгије Мирковић и мало познати пјесник Рајко Оровић. Највећи број пјесама о Светом Сави које су и умјетнички најквалитетније, написали су аутори из Црне Горе од почетка деведесетих година двадесетог вијека до данас, а то су: Зоран Костић, Милан Комненић, Матија Бећковић, Милорад Предојевић, Вук Милатовић, Љубомир Матовић, Богољуб Велимировић, Благоје Рогач, Трипко Драганић, Славко Живковић, Новица Ђурић, Благоје Баковић и Аћим Вишњић.

Детаљним освртом на ову поезију Будимир Алексић нам показује да је Свети Сава био снажна инспирација код српских пјесника из Црне Горе од прве половине 16. вијека па све до данас.

Посебну пажњу скрећемо читаоцима ове књиге на рад *Српски књижевници о значају и улози јусала у српском народу*. Та тема је веома значајна за цјелокупно сагледавање српске културне и историјске парадигме па онда и није случајно да се Алексић бави овом темом и њено разумијевање употпуњује и из угла српских писаца који су гулама посвећивали дужну пажњу. Он започиње расправу о гула-

ма као инструменту и њиховој улози у српској култури наводећи и ставове најзначајнијих српских интелектуалаца као што су Љубомир Зуковић, Перо Слијепчевић или нпр. Марко Мурат о том питању.

Романтичарски српски писци Лаза Костић, Јован Јовановић Змај, Бранко Радичевић, Војислав Илић и, свакако, Његош у својој поезији гуслама дају посебно мјесто, а то је нарочито изражено нпр. у *Горском вијенцу*.

И српски пјесници 20. вијека мотив гусала држе у привилегованом положају. О њима и пјевају, и пишу, и размишљају и Дучић, и Шантић, и Андрић, и Црњански, а онда и Винавер и Исидора Секулић.

Значајну поетску и сваку другу пажњу гуслама посвећују и српски пјесници исламског вјерозакона Омербег Сулејманпашевић, Авдо Карабеговић и Осман Ћикић, а онда и пјесници с краја 20. и с почетка 21. вијека – Бећковић, Војводић, Комненић, Вуксановић, Капор, Ного и други.

Будимир Алексић у овом раду с правом посебан омаж даје Радовану Бећировићу Требјешком и његовим пјесмама о гуслама, а посебно најјезгровитијој испјеваној на ову тему, а то је *Академија гусала*.

Да су велике историјске теме често и значајне књижевне теме Будимир Алексић нам показује у раду *Српска књижевност о Подгоричкој скупиштини и уједињењу Црне Горе и Србије*. Овакву тему могу препознати и системски пратити њено присуство и у поезији, и у прози само добри познаваоци књижевности, а Алексић нам о томе говори врло успјешно и аналитички квалитетно.

Однос српских писаца из Црне Горе према Подгоричкој скупштини овдје се прати од прве епске пјесме на ову тему Радована Бећировића Требјешког *Подгоричка скупиштина* настале непосредно након њеног одржавања, па све до романа Лабуда Драгића *Кукавичја њилаг* 2016. године, или до савремене епске пјесме Рада Остојића *Посветиња Уједињењу Црне Горе и Србије* 2018. године.

Аутор прилази овој теми врло пажљиво анализирајући њено присуство у прози Михаила Лалића пратећи лик Пеја Грујовића као личног пишчевог наратора и свједока у разним

приликама у којима се говори о Подгоричкој скупштини, не само у роману *Рајна срећа* него и у другим дјелима.

Тема Подгоричка скупштина је присутна и у дјелима Милована Ђиласа, Григорија Божовића, Перивоја Поповића, Лабуда Драгића и многих других којима је у овом раду посвећена одговарајућа пажња.

На крају рада скреће се читаоцима пажња да је слика Подгоричке скупштине у данашњој медијској пропаганди у Црној Гори извитоперена и да је она у наведеним књижевним свједочењима далеко реалније приказана.

Када је ријеч о културној и историјској парадигми једног народа онда се та парадигма најлакше може сагледати из чињенице колико је код тог народа развијена национална филологија у најширем смислу схваћена. А сама ријеч *филологија* значи љубав према ономе што је написано, љубав према ријечима, према језику у који је стала сва материјална, културна и духовна историја једног народа или групе сродних народа. Е баш из те перспективе Будимир Алексић врло пажљиво сагледава значај Радмила Маројевића у процесу развоја српске националне филологије, односно србистике што се јасно види из рада *Дојринос Радмила Маројевића обнови србистике*.

Због чега је у наслову овог рада посебно наглашена ријеч *обнова*?

Србистика као национална филологија је морала бити обновљена баш почетком турбулентних деведесетих година двадесетог вијека када се на антисрпској парадигми створена југословенска држава почела да распада. То је био тренутак када је, након скоро сто година од несрећног напуштања србоцентричне политике и културе, и након окретања ка сербокroatистици, започела дискусија о враћању себи, а онда и о обнови националне филологије. У том контексту Алексић одлично уочава да је Радмил Маројевић био први српски лингвиста који је тај тренутак осјетио још крајем осамдесетих година када су настали његови радови обједињени 1991. године у књизи *Тирилица на раскрићу векова: Огледи о српској етничкој и културној самосвесности*.

Та борба за обнову србистике је добила снагу средином деведесетих година двадесетог вијека када након неко-

лико научних скупова настаје *Покрећ за обнову србистике* и када је покренут часопис *Србистика / Serbica* чији је уредник био Петар Милосављевић. Око тог часописа су се окупили углавном млади српски универзитетски професори са катедри за проучавање српског језика који су непосредно после тога осмислили и објавили програмски текст *Слово о српском језику*. Та група професора, а о томе Алексић у овом тексту систематично говори, покреће и часопис *Српски језик* који врло брзо стиче међународни углед.

У свим тим турбулентним процесима значајно мјесто несумњиво припада Радмилу Маројевићу јер је имао кључну улогу који не само да је стручним и научним радом утемељивао србистику, него је и имао историјску улогу у првом формирању катедре за србистику на београдском Филолошком факултету.

Будимир Алексић овим радом врло прецизно и објективно представља ту мукотрпну борбу за обнову србистике у чијем центру је несумњиво био и Радмило Маројевић, али и Петар Милосављевић и Милош Ковачевић.

Уз напомену да су и сви остали радови у овој несумњиво врло значајној књизи врло вриједни и надасве инструктивни за све оне које интересује српска књижевност и култура, ми ћемо се овдје зауставити у појединачном представљању текстова остављајући задовољство читаоцима да сами ишчитавајући исте откривају детаље које може вјешто сложити само аналитичар какав је Будимир Алексић.

У МАКАЗАМА

У МАКАЗАМА

Драгољуб ПЕТРОВИЋ:
Закон за заштитиу недовршених жена

Нико Р. ВУЧИНИЋ:
*Отворено писмо
груїу Бранку Бањевићу – надрикрїишчару*

Драгољуб ПЕТРОВИЋ

ЗАКОН ЗА ЗАШТИТУ НЕДОВРШЕНИХ ЖЕНА

Вазда сам мислио да су жене боља половина људске врсте. И тај суд заснивао на простој чињеници: жена може све што и мушкарац, али мушкарац не може све што може жена. И на томе је, коначно, заснован и Највиши Природни Поредак. И тај је Поредак сваковрсно уписан у људску генетску матрицу.

Па и у језик. Тиме, рецимо, што је у језику **створена** реч за сваки појам који је носиоцу језика био неопходан и око онога што у реалности није постојало језик се није много „узнемиравао. Нека то притврди једна банална ситница: будући да **рађати** може једино **жена**, природно је да једино она може бити **трудница** и **породиља** и да се сва таква стања и својства не могу везати за мушкарца.

И то, опет – природно, важи за сваку **жен(к)у** будући да једино оне могу бити **трудне**, **стелне**, **с(у)прасне**, **(су)ждребне**, **скозне**, **сјагње(не)**, **скотне**, **смацне**.

И да се једино оне могу **порађати**, **телити**, **прасити**, **ждребити**...

И то се увек знало и то никад никоме није требало објашњавати: жена је држала три стуба куће (рађала, одгајала децу и „[о]држа[ва]ла кућу“ и отуд народна изрека да „кућа не стоји на земљи него на жени“), а мушкарцу је „било дато да кућу храни и брани“.

Данас је тешко рећи колико је таква „подела „надлежности“ била правична“, али је неспорно да је на таквим основама уобличен и номинациони однос између „мушких“ и „женских“ носилаца својстава и занимања“: док је **жена** била ‘трудница’ и ‘породиља’, **муж** је био ‘ловац’ и ‘војник’ и те се „надлежности“ нису могле мешати ни у реалности ни у језику.

И зато у српском језику још нема ни женског **војника** и **ловца** нити мушке **труднице** и **породиље**; ти су односи успостављени давно, кад се почео успостављати српски језик, и брушени миленијима, заједно са брушењем језика који их је носио. И никад ником није пало на ум да у томе нешто мења и „поправља“.

Први су се тога „досетили“ бивши фрустрирани Срби и бивше фрустриране Српкиње: они први били су Хрвати – који више нису хтели да буду Срби (па су почели „ковати“ речи по којима би се од Срба разликовали), а оне друге биле су Српкиње – које више нису хтеле да буду жене (па кренуле у „исте ковачнице“ – да отуд међу ногама изнесу оно што им је „на почетној деоби“ било ускраћено).

Оне прве предводили су Вилсон, Черчил, Броз, Павелић (и неки други који се од њих нису разликовали) и они су Србе скратили за, макар, три и по милиона (бољих) глава; ове друге истурили су наследници оних претходних с циљем да доврше оно што су сами пропустили. И овластили Чомићку и Зорану да (уз помоћ Трилатерале и Билдербершког клуба) дефинитивно осрамоте и српски језик и његове носиоце.

И њихову Скупштину. Која је, по муњевитој процедури, 20. маја 2021. године, донела закон који прописује да мора постојати и **женски војник** и **мушка трудница** и, ако се то не буде поштовало, Гордана и Зорана овлашћене су да од сваког непослушника наплаћују казну од 50 хиљада до два милиона динара. (И при том ће њихови „фаворити и штићеници“ имати и попуст и привилегију: кад почну да рађају и да Србима поправљају наталитет, они ће стећи и право на ордене, али и на расподелу зараде од онога што су **Оне Две** од непослушника наплатиле, тј. „зарадиле“). И оне су „испословале“ још мноштво таквих појединости од који ћу овде поменути тек покоју изразитију.

- Оне су, наредиле да у православној цркви (као и у англиканској и протестантској – ако сам добро обавештен) свештеничка звања морају носити и жене и ја морам признати да не знам како су оне окрстиле сву ту „женску свештеничку хијерархију“, али „рече ми један чоек“ да су се сагласиле за **ђаконицу**, **попицу**, **епископу** и **бискупицу**, при

чему неки њихови „номинациони модели“ могу изазвати и покоју недоумицу. Оне, рецимо, одређују да се „женски епископ“ именује као **епископа** и не зна се да ли је то учињено намерно да би се успоставила разлика према **бискупици** у оним другим црквама, али се ни за **попицу** ни за **бискупицу** (а могла би им им се, можда, прикључити и **епископица**) не зна како се изговарају (није им означен акценат) па ни то да ли се у њима ради о **изведеницама** или **сложеницама** и од решења тих недоумица зависиће и неке друге њихове „интерпретационе могућности“; уз све то, оне наређују да „женски“ **апостол** мора бити **апостолка** без обзира на то што неке ретке свете жене већ два миленијума слове једино као **апостоли**.

- Оне су, даље, наредиле да се и у војничкој терминологији успоставе „женске творбене мустре“ па смо добили **војникињу**, али и **десетарку**, и **мајорку**, и **генералку**, и **адмиралку**, и **артиљерку**, и **топовњачу**, и многе варијације – **вишецевки** (колико су могућности језичке творбе неограничене, ја тек сад почињем схватати један лексички детаљ који сам забележио пре много деценија слушајући жестоку свађу двеју својих комшиница: једна је од њих, да ту реч „преведем на нехомофобичан и недискриминаторан језик“, била означена као **тровагинка**, а ја морам признати да су ми Гордана и Зорана сад помогле да схватим да је њено право значење **троцевка**).

- Оне наређују да женски **режисер** треба да буде **режисерка**, а не објашњавају зашто не би могла бити и **режисеруља**; задовољне су што је модел и „мушко“ и „женско“ звање, а шерети додају да би тај „женски“ можда био елгантнији као модла.

- Оне изједначују **академца** и **академика** па се не зна да ли то чине по статусу у војној школи или у највишој научној институцији, али по логици да је **академкиња** жена ‘академик’ треба разумети да **академика** треба преименовати у **академка** (или макар у **академца**).

- Њима се много допада „творбени образац“ – **шкиња** (**политиколошкиња**, **астролошкиња**), а не објашњавају зашто неће да буду, рецимо, **политикологуље** или **астрологуше** ако им се допада да буду **побегуље** или **намигуше**.

▪ Оне тврде да је и латински језик хомофобичан јер у њему **нема** „professor-а женског рода“ па не знају да ли да се радују кад добију („мушко“) звање **profesor emeritus** или да плачу што то није ***profestrix eme-rita** па се једнако успешно ругају и латинском језику потписујући се скраћено (и са скраћеном памећу) као „**prof. emerita**“.

И тако даље – до апсурда.

Закон који све то прописује припремиле су неке недовршене жене, а за њега гласали – недовршени посланици. Ни једни ни други нису знали ни шта раде ни да је све што су чинили било уперено против српскога језика.

И против памети. Која је, рецимо, формулисала „измудрицу – да језик може бити „хомофобичан и дискриминаторан –. Тако нешто може рећи само неко ко о језику не зна ништа и коме језик служи једино за брбљање. Да је друкчије, такви његови носиоци знали би да језик **неће** да буде ни храбар ни страшљив, он једино **хоће** да именује својство, појам, да то уради по својим правилима и својим механизмима не осврћући се на то како ће гордане и зоране на његову творевину реаговати.

Језик, дакле, не може бити „хомофобичан“, али по својој суштини јесте темељито – „дискриминаторан“. На то упућују многе просте појединости, а ја овде издвајам само једну: за доброг, честитог, часног човека постоји сасвим мало речи (понекад је довољна и само једна – човек), али за „оне друге“ представнике људске врсте може се наћи много десетина речи. И разлози за успостављање таквих односа врло су прости: утемељени људи утемељени су на прави начин, а они други остали су неутемељени, тј. недовршени, на различите начине и језик је у том смислу „дискриминаторан“ јер врло прецизно идентификује обележја сваке такве „недовршености“ појединачно. Поменимо и за то тек покоју „илустрацију“.

Рецимо: жена **даје**, **рађа**, **(из)носи живот** и њој није „дато“ да **живот убија** и само здрава, нормална жена може бити **песникиња**, а само недовршена – **војникиња**; само здрава, нормална жена може „родит шеснес комада“, а само несрећна и недовршена – извршити шеснаест абортуса; она прва може бити **академик**, а оној другој много је и **ака-**

демкиња; она прва сасвим се угодно осећа као **офталмолог**, **социолог**, **филолог** док онима другим много више пристаје **намигуша** и/ли **побегуља**; првој сасвим лепо пристаје звање **professor emeritus**, а она која хоће да је **prof. emerita** само потврђује да није заслужила ни оно прво звање а камоли ово друго.

И тако смо стигли до суштине проблема о коме говоримо и ја морам признати да не знам шта је то родна равноправност (тј. како се могу изједначити **шароња** и **шаруља**), нити како она може бити угрожена, нити како се од такве опасности могу спасавати они који се пред њом осећају угроженима. Знам, међутим, да је у речницима српскога језика записано да су **пол** и **род** синоними, а да нека нова памет „прописује“ да се оно прво носи „међу ногама“, а оно друго „у глави“ и да се таква схватања „разрађују“ тамо где је, половином прошлог века, најављено да ће омладина бити уништавана и да ће то претходити уништењу модерне цивилизације, да су у тим пројектима највиша места резервисана за свакоруко недовршене примерке људске врсте (какви су, рецимо, носиоци Бајденове „ЛГБТНЗ-демократије“, али и онај наш женски сој (да се даље само на њему задржимо) који је схватио да му је много исплативије да се нађе међу феминисткињама, трилатералкама, билдербергушама и сличним трофрталкама него међу **женама** и да, са тих нових позиција, подупиру разарање свих оних вредности на којима су засновани српска историја, традиција, култура, етос.

И у свему томе могао би се осмотрити још покоји аспект проблема о којима говоримо, а ја бирам један који ми је, морам признати, најмање јасан: ако оних „Бајденових демократа“ има тек **1-3 процента** људске популације, не знам колико се наших „феминисткиња и оних других“ заварило против српскога језика и кренуло у његово ружење, али и без увида у те односе, ја сам ипак склон да верујем да ни њих нема (много) више него оних првих и сад закључујем да су Закон о коме говоримо припремиле такве жене, а усвојила га парламентарна већина која се од њих не разликује. Говорим тако искључиво са становишта сопственог искуства: током много деценија свога дугог живота никад

нисам срео жену која би се осећала „угроженом“ због тога што се уз њено име није нашао „женски идентификатор“ занимања или професионалне позиције, сретао сам многе које су такве „идентификаторе“ енергично одбијале, а сасвим су ретке биле оне за које сам накнадно сазнавао да без такве ознаке нису могле ни спавати. Та ме појединост наводи на закључак да су се и поменуте министарке и Скупштина наругале и **нормалним** Српкињама, и српском језику, и елементарној памети, а то потврдила и једна озбиљна адвокатска канцеларија захтевом да највиша судска инстанца потврди да је закон „неприменљив и неуставан“ и да се обустави његова примена или у целини или макар у неким деловима.

Ја мислим да тај закон треба повући у целини јер обавезује Србе и на насиље над језиком. И на удар на Највиши Природни Поредак. И на то да ће морати имати и трећу ногу. По узору, вероватно, на ону моју давнашњу – **троцевку**.*

* Писмо упућено председнику Србије, с молбом да „опозове Закон о коме овде говорим; тај је закон припремила (и изгласала) она памет коју су Срби, док их је било, водили на краткој узици јер им је то било лакше него ићи да је траже кад се изгуби. Објављено на:

<https://iskra.co/reagovanja/molba-da-opozovete-zakon-pismo-cuvenog-srpskog-lingviste-profesora-dragoljuba-petrovica-predsedniku-srbije/>

<https://ravnopravnost.gov.rs/rs/483-21-misljenje-povodom-prituzbe-udruzenja-aa-protiv-dragoljuba-petrovica-zbog-diskriminacije-na-osnovu-pola-roda/>

<https://izmedjusnajave.rs/?s>

Нико Р. ВУЧИНИЋ

ОТВОРЕНО ПИСМО

друџу Бранку Бањевићу – надрикријичару

Бањевићу горди лаве,
 Ти си канда жељан славе.
 Испади ме твоји чуде,
 Да вријеђаш тако људе.
 Шта ти за то повод дава,
 И откуд ти таква права?
 Ради једне чињенице,
 Што си рођен у Пјешивце,
 Лично ми је зато криво,
 Кад сам чита твоје штиво
 У „Никшићким новинама“ –
 О, анђели били с вама!
 Гдје баш ову тему наче,
 И то са мнош, мој рођаче.
 Ја то сматрам за увреду,
 То ми шкоди и угледу.
 Те пјесничке анализе,
 Ствар су твоје личне кризе,
 То уочит` није мука,
 То је чиста пакост духа,
 Да напишеш те лудости,
 Професоре књижевности.
 Отиш` о си прешироко,
 А критичко твоје око,
 У гледању много циља –
 Ти гријешеш за сто миља –
 Ти због једног твога шефа,
 Ил` по мигу неког шефа,
 Истрча` се и излеће,
 Ма вјерујем други неће,
 Људска права тако газит`,
 Но ће ипак мало пазит`.
 Модернизам данас клеча,
 Можда ради десетерца,

Њему треба витамина,
 Свјежи ваздух и планина,
 Стари треба да угине,
 Ти да растеш, млади сине.
 Ма син неће како ваља,
 Но нагрди и окаља,
 Дивно име оца свога.
 И похули на свакога –
 Скаче, трчи, некуд жури,
 Копрца се у култури.
 Бањевиху, зар ти нема
 На избору бољих тема,
 Па да себе мобилишеш
 И о нечем друго пишеш?
 Други мотив, друго поље,
 Било би ти ипак боље,
 Љепше па и практичније
 Јер ти ово добро није.
 Обзире си људске преша`,
 Појмове си измијеша`.
 Па из тога гледам правца,
 Само личиш на скакавца,
 Који хара зрела жита –
 Ти си, Бранко, поманита.
 Псовачкијем пишеш стилем,
 Критичар си поста` силом.
 Умјетнички гдје је смиса`,
 Види, болан, шта написа`.
 Изрази су дрски, груби,
 Теби млади шкрипе зуби,
 Јер ти фали умна снага,
 Ти постаде Смаил-ага,
 Који кида, руши, сјече,
 И бит` мора што он рече.
 Барјактаре модернизма,
 Папуча је твоја чизма –
 Бат корака не чује се
 А ти мислиш земља тресе.

Презелен си за културу –
Бог убио и ту уру,
Што те баци на ту стазу,
Баналан си у изразу,
Као да је средње доба.
А књижевна твоја роба,
Већ наредног гине дана –
И рађање и сахрана,
О једноме трошку оде,
Зашто мутиш бистре воде.
Пусти воду нека тече,
Нека народ своје рече,
Без диктата и вапаја,
Јер `тијем се не осваја.
Ти законске тражиш мјере,
А тако ми турске вјере,
Не знам с какве околности.
Дај, остави те глупости,
Бањевићу из Папрати,
Основно си треба` знати,
Да се неко тим вријеђа.
Ти си хтио с туђих леђа,
Да се винеш под облаке.
Ти крсташке дижеш хајке,
О забрани десетерца,
Ка` да пишеш са Мјесеца,
А не видиш родну груду.
Што скакућеш узалуду?
Дај, остави полемику,
Узми српску граматику,
Увјери се, имаш рашта,
Јер ти млада лута машта.
Шта ће онда чињет` ђаци,
Са језиком, куку мајци,
Када виде професоре,
Како пишу и говоре.
Да је у гроб знати Вуку,
Одсјека` би десну руку,

Од љутине, до рамена.
 Славни Његош са Ловћена,
 Кад би тако нешто чуо,
 У гроб би се окренуо.
 Јер овакве умјетности,
 Теорија књижевности,
 До сад нигдје не објави,
 У есеју и расправи.
 Булатовић у „Побједи“
 Турске паре не вриједи.
 Он је тебе инспириса`.
 Његова се види миса`,
 Гдје код тебе провијава.
 А зар наша лична права,
 Може Божо или Бранко,
 Одузети, не, никако!
 Божова је сабља тупа,
 Он у празно њоме лупа,
 А краћа је и од ножа.
 Човјеку се жежи кожа,
 Од те ваше писаније.
 Ви би и ток историје,
 Преправили због стихова,
 Да поема ваша нова,
 Мало боље затрепери.
 То најбоље народ мјери,
 Он ће своју ријеч рећи,
 А вријеме мора тећи
 Својим током, неумитно –
 То је важно, то је битно.
 Оно добро све измјери.
 Сви су људски карактери,
 Подвргнути томе суду,
 Па и наши нека буду.
 На крају бих питат` мора`,
 Три никшићка професора
 - Рад чега се ви плашите,
 Да одговор објавите,

На културној вашој страни,
Шта вам смета, ко вам брани,
На странице вашег листа
Па да вам је савјест чиста?
Размислите о одлуци,
Па нијесмо ни ми Турци,
Искрај свеца Мухамеда,
Како вама то изгледа.
Не бјежите са мегдана,
Нек` се друга чује страна!
Неправда ме ова боли,
То се зову монополи.
Ви немате на то право,
Нит` вам га је закон дао.
Три дана ме намучисте,
И на крају одлучисте,
Да не дате простор нама,
У „Никшићким новинама“,
Да мишљење своје дамо,
Или предлог један само.
Питање је отворено,
Ви реците јел` поштено?
Ја вас питам и поново,
Јел` слобода штампе ово?!
Обични сте ви смртници,
Ја вам кажем све тројици.
Па и да се удружите,
Опет ништа не чините.
Јер кад човјек нешто ствара,
Треба за то имат` дара.
Ако не знам снијет` јаје,
Али бар знам, мућак шта је.
Немој тако, друже Бранко,
Схватат` ствари наопако.
Извуци се из тог соса,
Незахвалан то је посā`.
Јавно ти се мњење чуди,
Ред је да се то учини,

Ил` предстоји борба дуга,
 Вучинића, вјеруј друга.
 Ви ћете ме, знам, схватити.
 Ја ћу писмо умножити,
 По цијелој Црној Гори,
 Здраво, драги професори!

Никшић, 10. 11. 1962.

Напомена уредника

ВУЧИНИЋЕВ РАТ ЗА ОДБРАНУ ДЕСЕТЕРЦА

Шездесетих година прошлог вијека, у Никшићу се покренула необична књижевна полемика између групе професора књижевности и народног пјесника Ника Р. Вучинића. Осјењени духом „модернизма“, „жељни славе“ и пуни школских знања, али, показаће се, скромних стваралачких потенцијала, професори су се окомили на гусле и гусларе, посебно на популарне народне пјеснике и њихову поезију, писану тзв. римованим десетерцем. Тражили су чак да се она забрани, јер, како један између њих устврди – „у нашем новом друштву глупостима нема мјеста“!

Иако је то могао бити и неки далеки одјек сукоба између модерниста и традиционалиста, који се педесетих година водио у београдским часописима, највише у *Делу* и *Савременику*, рат никшићких „модерниста“ са пјесником Ником Вучинићем, покренули су, ипак, нижи разлози, које Вучинић лако уочава и прецизно дефинише, управо стихом који је предмет њиховог напада. Рецимо, у одговору на текст „Поетски тумори“, Б. Бањевића, објављен у Никшићким новинама (1961), рећи ће: „Те пјесничке анализе,/Ствар су твоје личне кризе, / То је чиста пакост духа“. И даље: „Ти због једног твога ћефа,/Ил по мигу неког шефа,/Истрча се и излеће“. Ваља имати у виду да су се књиге (углавном самоиздати) тадашњих епских („неуких“) пјесника тражиле и продавале, за овдашњу средину у знатним тиражима, а на почетничке књиге њихових („високоучених“) критичара, нико није обраћао пажњу, не само у великим културним центрима (Београду, на примјер), него ни у овдашњој про-

винцији. У ствари, радило се о фрустрацији, дијела већ увелико однарођене црногорске интелигенције, коју је, Павле Зорић, у полемици са Милорадом Стојовићем (1967), дијагностицирао, као „немоћ конјуктуре“. Из тога ће се, двадесетак година касније, изродити помодарски културно-етички образац, тзв. нове, „грађанске“ и „европске“ Црне Горе, који се промовисао под слоганом „Не можемо с гулама у Европу“. И који ће, напokon, истјерати из овдашњих школа и ону нашу велику народну епiku. Иако је, право рећи, било разлога за критику тзв. десетерачке (римоване) поезије (писане често и по поруцбини или зарад удовољавања нездравим племенско-братственичким представама, амбицијама и сујетама), иза ригорозног напада три никшићка професора на десетерац, „калуп за нашу осјећајност“ (како рече Иво Андрић), најмање су стајали књижевно-естетски разлози, а то ће се објелоданити ка-снијим њиховим дјеловањем. Сви су они, од *барјактиара модернизма*, како их је Вучинић именованао, убрзо постали барјактари „монтенегризма“.

Без обзира на све њене слабости (а било их је у изобиљу), та, тзв. „нова епска (десетерачка) поезија“, у поређењу с класичном народном епиком, није заостајала ништа више него њихова („умјетничка“), упоређена са поезијом наших и европских (модерних) пјесника тога времена. Њена популарност у народу није била ствар народног необразовања, него је то била својеврсна носталгија која је избијала из архетипских дубина његових, јер – како је запазио пјесник Р. П. Ного – десетерац је „код уграђен у наш архетип“. Уосталом, та поезија је, каква-таква, изњедрила (баш у том времену) и нека значајна поетска остварења, али се показала и као поуздан чувар изворног народног духа, у недоба, када је, од стране разарајуће, тзв. монтенегринске културно-политичке доктрине, све аутентично, темељно, слободарско, све што је у Црној Гори иколико личило на традиционалне моделе понашања и вредновања, изложено презиру, као ретроградно, митоманско и анахроно. И, ако би се она могла именовати „духовно инвалидном“ „примитивном“, „неписменом“, „поетским тумором“, „ситном губом“ и „некултурном појавом“ којој „треба стати на пут“, како су је именовали Бранко Бањевић и његово друштво (Радоје М.

Радојевић, Слободан Вујачић, новинар Миодраг Тодоровић, као и књижевници Божо Булатовић и Јеврем Брковић), дакле – „група људи“, која је, по Вучинићевом суду, „покушала била силом/ да завлада својим стилем“, ни њихов, како он иронично каже – „стил“, није била богзна каква самосвојна поетика која би указивала на нове стваралачке путеве, још мање „модернизам“ у књижевно-историјском значењу тог појма. Чудно је да овим књижевним зналцима и чистунцима нијесу сметали стихови попут оних: „Друже Тито, наше росно цвјеће/ цио народа за тобом се креће“, или: „Друже Тито, љубичице бјела/ тебе воли омладина цјела“? Зашто им они нијесу били „духовно инвалидни“ и „поетски тумори“, када су и они римовани десетерци? Шта је с њиховим римама, и зашто не затражише да се и они забране „ради менталне хигијене“? Јесу ли и они сметали „радним људима да се истински образују“?

Све нам то говори да се оvdје радило, прије свега, о таштини неколико учених људи (додуше, и са извјесним књижевним даром), али чија се интелектуална профилација обликовала у комунистичким идеолошким калуцима, па је то и одређивало и њихове књижевно-критичке резоне, тако да се њихов „модернизам“, сводио на комунистичку доктрину која је тражила раскид са прошлошћу, посебно оном коју су памтиле и чувале гусле и епска народна поезија. На томе је почивала њихова поетска концепција, а Вучинић је то овако видио:

„Модернизам данас клеца,
 Можда ради десетерца,
 Њему треба витамина,
 Свјежи ваздух и планина,
 Стари треба да угине,
 Ти да растеш, млади сине.
 Ма син неће како ваља,
 Но нагрди и окаља,
 Дивно име оца свога.
 И похули на свакога –
 Скаче, трчи, некуд жури,
 Копрца се у култури.“

(Ошворено писмо Бранку Бањевићу, 1962)

Полемика је била потпуно неравноправна: Вучинић сам, а њих – „чета ванбрачније критичара“, која: „нон-стоп ради, не одмара“, и на њега „сипа блато“, али је инокосни и „нешколовани“ Вучинић, ипак, изашао из те битке као морални и свеукупни побједник. Очито, професори нијесу ни слутили колика је полемичка кондиција римованог десетерца (и осмерца, наравно), и шта њиме може да учини на полемичком пољу даровит пјесник попут Ника Вучинића.

Професори су имали на располагању овдашњу штампу: „Никшићке новине“ и „Побједу“, па и београдску „Политику“, а Вучинић – само никшићке кафане. Његове стиховане полемике, тј. „Отворена писма“ надобудним професорима, који су били и уредници у поменутиим гласилима (или су имали знатан утицај на њихову уређивачку политику), наравно, нијесу могла бити објављена. Међутим, била су веома брзо прихваћена у народу, преписивала су се и ширила, од руке до руке, и достигала неупоредиво веће и „тираже“ и „цитатност“ од штампаних текстова његових опонената. Народ је напросто ликовео због тога како се један изворан, непатворен таленат игра с надувеном ученошћу, и како је приземљује и, бритком досјетком, своди на праву мјеру. Не само што су духовити и што погађају у „срце ствари“, него су бројни Вучинићеви стихови из те полемике актуелни и данас. Народ их и данас памти и позива се на њих, као на својину. Они који су сада, наводно, затечени стањем у нашој просвјети, могли би, с времена на вријеме, прочитати, рецимо, ове његове стихове:

„Шта ће онда чињет` ђаци,
Са језиком, куку мајци,
Када виде професоре,
Како пишу и говоре.“

Бранећи десетерац од ондашњих (а и данашњих) ненавидника, Вучинић ће и ово записати, пророчки:

„Десетерац не умире
Нити стоји у оквире
Прошних доба и столећа.
Његова је снага већа
Што год иде с друштвом више
Дух снажније мобилише

Но иједан други правац.
Он би био саморанац
Да се током не обнавља....“

(*Миограју Тодоровићу- новинару, 1962*)

Колико је овдје Вучинић био у праву, показаће велика поезија Матије Бећковића („Будућност је остатак прошлости/ и биће је докле прошлост траје“), али и она Радована Бећковића, Момира Војводића, Комнена Бећковића... (И десетерцем су написане многе глупости, као и било којим друго стихом, али је десетерцем достигло оно највише у нашој поезији.)

Вучинић је имао тешку животну и, посебно пјесничку, судбину. Својим критичарима и *надрикријичарима, самозваним и дежурним, и клеветницима, без мјере и укуса, на пријетњу да ће га предати суду, овако ће одговорити:*

Ја сам суђен и раније
У вријеме Италије
У стравичне дане рата,
Кад су права сили дата.
Лежа` крвав у ћелије
Гдје камена мемла бије.
У ланце сам везан тешке,
Правио сам исте „грешке“.
Ово није прича празна,
Због чега је смртна казна
Мени била једног дана,
У пресуди прочитана
- Због стихова и пјесама!“
Данас, ево, сметам вама,
Вјероватно умјетнички,
Њима тада политички“.

(*Јеврему Брковићу, дежурном кријичару, 1969*)

Колико је Нико био поштован међу својим суграђанима најбоље нам говоре ријечи једног Никшићанина који је рекао да не би жалио одмах умријети када би знао да ће његовој сахрани присуствовати онолико људи колико их је било на сахрани Ника Вучинића.

Мир праху његовом.

У СПОМЕН

У СПОМЕН

Петар САРИЋ:

*Опасно је бити Србин –
(писмо Добрици Ђосоћу)*

Мићо ЦВИЈЕТИЋ:

Косовско одређење Пејра Сарића

Милутин МИЋОВИЋ:

Пејар Сарић (1937 -2023)

Рајко Петров НОГО:

УТЕХА ЊЕГОШЕВА

може ли „истраја предака“

наудити Њејошу

Веселин МАТОВИЋ:

*Подвиј оца Лазара
у манастиру Зајрађе*

Петар САРИЋ

Добрици Ћосићу, књижевнику Београ

ОПАСНО ЈЕ БИТИ СРБИН

Пошшовани Добрице,

Кад се одлучимо, или будемо приморани, да некоме пишемо, важно је због чега смо се одлучили, или били приморани; важно је и о чему пишемо; није без значаја ни место на ком смо се, пишући, задесили; ни време које се угодило; али, буде, да ништа мање није важно – коме пишемо. Сваког дана овде се догоди нешто без чега би писмо било непотпуно, и без чега је, ако му већ нема краја, најбоље одустати од писања.

(Косовска несрећа забарикадирала се у свој замак, на којем постоје само улази.)

Али, охрабрен једном Вашом изјавом – да се, у писању онога који је присуствовао догађању, или је у њему учествовао, нема шта проверавати – одлучио сам да Вам пишем. Свестан сам да се обраћам човеку који је о Косову написао више од других, и тачније од других, који је наслутио и оно што ће се тек догодити, и предлагао решења која су тада готово сви сматрали за јерес, укључујући и оне који би, та иста решења, данас славодобитно прихватили. Трудити се да се нешто више задржим на почецима албанске побуне на Косову – онако како сам, те почетке, видео и доживео...

Било је то давне 1964. године, у Призрену. Био сам професор Гимназије „Јованка Радивојевић - Кица“. У Призрен сам, по одслужењу војске, стигао право из касарне (из Вишеграда). Наоружан плановима амбициозног гимназијског професора, предавао сам српскохрватски језик и југословенску књижевност у српским, албанским и турским одељењима. У албанским и турским одељењима, која су (не само због неправилног изговора српских речи) била у много чему друкчија, било ми је јако занимљиво. Та деца стварно су ме волела.

Само који месец по мом доласку, десило се оно што ме сасвим збунило: у близини гимназије освануле су пароле исписане крупним црвеним словима на албанском језику: „Ово је Албанија!“, „Живео Енвер Хоџа!“ Био сам затечен: на састанку Наставничког већа констатовано је да су те пароле исписали наши ученици, албанске националности! За мене је то било као да се срушила Каљаја (тврђава изнад града). Међутим, многи интелектуалци, Призренци, с којима сам разговарао, нису били изненађени. Колега Петко Трифуновић, професор латинског језика (завршио богословију, и није био комуниста), саветујући ме очински, рекао је: „Вама то, колега, није довољно јасно вероватно зато што сте живели, и одрасли, у средини у којој разлика између стварног живота и онога што се о њему говори и пише није тако велика као овде. Разумете ли: чим у неком граду, или насељу, наиђете на пароле о братству и јединству, то вам је јасан знак да тамо живе различите националности, и да ту од братства и јединства има мало, или нимало..." Видећи да мени, и даље, нешто није јасно, професор је додао, без намере да ме увреди: „Ви, као да долазите из неког другог света..."

Било је то довољно да, међу својим ученицима (у албанским одељењима), почнем да тражим тог непријатеља. Нисам га нашао: ни код једног од њих, према мени, није било никакве промене.

Тек ћу доцније разумети да су та деца, према мени, имала симпатије зато што су и она, као професор Трифуновић, знала оно што ја нисам знао; али и зато што сам из Црне Горе. Што, веровали су, нисам Србин!

Тако је почело, у Призрену...

Коју годину касније – док сам био професор Гимназије „Боро и Рамиз" у Ораховцу – десио се овакав случај. Настава је одржаванау старој згради изнад чијих су врата стајале две табле са натписом Гимназија „Боро и Рамиз" – Ораховац. На првој табли натпис је био на српском, ћирилицом, а на другој на албанском језику. Годину дана по мом доласку подигнута је нова зграда гимназије. Изнад улазних врата постављене су нове табле с истим натписом, само је онај на српском, који је остао на првој табли, био исписан –

латиницом. Отишао сам директору школе, Хасану Шаркију, и рекао да би натпис на српском, као и досад, морао бити ћирилицом. „О томе сам, као професор српскохрватског језика, дужан да вас обавестим“, рекао сам директору. Сутрадан постављена је табла са ћириличним натписом, али она више није била на првој табли: и ону на албанском морали су да скидају да би је поставили на место где је, од настанка школе, стајала она на српском.

Време, које је наилазило, никог није штедело. Ређала су се дешавања; и мисли, теже од њих. Речи професора Трифуновића, свуда су ме пратиле. Већ у Ораховцу постало ми је јасно да, ако хоћу да обезбедим неку привилегију, које су у изобиљу прећутно нуђене, није потребан нарочити труд: довољно је да се изјасниш да си Хрват, Црногорац, Македонац..., или бар да избегнеш да кажеш да си Србин. Опасност од те речи, изгледа, и кад би сав српски народ одавде нестао, не би прошла... То је, за мене, било довољно да, понекад и нападно, истичем да сам, као и моји преци, Србин из Црне Горе.

Пролазиле су године, све дуже једна од друге...

Приштина. Више не радим у просвети. Најпре сам секретар књижевног часописа „Стремљења“, затим уредник у Издавачкој делатности НИП „Јединство“; касније, у Издавачкој кући „Григорије Божовић“.

У Ђаковици се одржавао Митинг поезије, централна песничка манифестација на Косову и Метохији, која је била под високим покровитељством Фадила Хоџе. Био је он и писац. Организатор митинга било је Друштво књижевника Косова, односно албански писци. Године 1973, био сам и ја учесник митинга. Одмах сам приметιο да су из Црне Горе позвани песници који су, у свакој прилици, истицали да су црногорски писци, што је, већ тада, имало да значи, да нису српски.

На митингу, десило се и ово. Уз покровитеља, били су присутни највиши руководиоци Косова и Метохије (реч Метохија још званично није била укинута). После митинга покровитељ је приредио свечану вечеру. Међу угледним званицама био је, по рангу, и други човек косовскометохијске власти. Он је јавно, често и неприкладно, истицао своје

црногорско порекло. И он је био пи- сац. Говорио је, пого- тово кад би мало више попио, прегласно: „Ја сам Црно- го- рац!" А друштво би му, углавном Албанци, аплаудирало. Политичарима, Србима, ни трезним ни пијаним, није пада- ло на памет да истичу своју националну припадност. Тај Црногорац седео је за одабраним столом у друштву албан- ских политичара нижег ранга и песника из Црне Горе. Де- сило се тако да сам морао проћи у близини њиховог стола, да бих дошао до свог. Тада је Црногорац, већ припит, устао и позвао ме: „Сарићу!" Стао сам, пометен: обратио ми се као старом познанику?! Не чекајући да се огласим, наставио је: „Слушао сам те пажљиво. Ти си одличан пјесник!" За- стао је, а онда, нагло промењеним гласом, упитао: „Но, би- јаше ли оно екавски?" Још не разумевајући његове намере, некако сам се призвао и, након кратке паузе, одговорио, на- глашавајући екавски изговор: „Бејаше!" Он, не штедећи ме, и даље само пита: „Како то, па ти си из Црне Горе?!" И на- ставља, не допуштајући да ја шта кажем, што је мени, збу- њеном и пониженом, одговарало: „Ја сам Црногорац! Ја сам Црногорац!" Од њега ми нису били ништа лакши они који су седели за његовим столом и – са усаглашеним осмесима, у којим је било подједнако вређања за мене и дивљења за говорника – буљили у мене. Једино што ми је тада било ја- сно јесте да одатле, тако осрамоћен, не могу отићи. Настала је мучна тишина; мој са- говорник још је стајао, и чекао мој одговор. Морао сам, без оклевања, нешто да кажем. Колико је год све то трајало, трајало је дуго. А онда, одједном, као да ми је неко, од речи до речи, шапнуо, било ми је јасно шта треба да кажем. Најпре, питам: „Добро, мислите ли ви да сте већи Црногорац од Његоша?" Одговорио је како је мо- рао, и како је мени требало: „Е, то нијесам. Од Његоша ни- ко није већи!" Мој одговор: „Е, ни ја нисам већи Србин од Његоша!" И, не стигавши да још једном осмотрим саговор- ника и оне који су седели за његовим столом, уздигнуте руке, поздравио сам их, окренуо се и отишао...

Сваким даном, све отвореније, показује се да на Ко- сово није добродошао онај који се, на било који начин, ка- зује за Србина. Та реч, у било каквом облику, и значењу, све је ређе у употреби. А кад смо ми српски писци озвани-

чени, као ПИСЦИ КОЈИ СТВАРАЈУ НА СРПСКОХРВАТ-СКОМ ЈЕЗИКУ, било ми је јасно да се та реч прогони са Косова и Метохије!

На састанку у Редакцији НИП „Јединство“, коме је, у име Покрајинског комитета Савеза комуниста Косова, присуствовала Дрита Доброши, покушано је да се промени назив „Песничких сусрета Лазар Вучковић“ које је, као једну од најстаријих и најзначајнијих песничких манифестација у ондашњој Југославији, организовало „Јединство“. Зваће се, предложено је, „Књижевни сусрети Јединство“. Лазар Вучковић није било могуће превести на албански, Јединство јесте. Осим тога, Вучковићево име постало је вишеструко неподобно. Писци који су састанку присуствовали (Радослав Златановић, Даринка Јеврић, Слободан Костић и Петар Сарић), енергично су се успротивили, запретивши да ће напустити и Друштво књижевника Косова и Савез комуниста. И име Сусрета је остало.

Било је то време кад се осећало да је то што се спрема озбиљно и крупно, али међусобни односи Срба и Албанаца још су се, на сцени, некако држали.

И баш тада, у време кад су Албанци уживали сва национална и друга права, и кад су косовски Срби већ били грађани другог реда, десиле су се демонстрације Албанаца у Приштини, са основном паролом: Косово Република! Тог поподнева враћао сам се, с братом Николом и нашим породицама, из Црне Горе. Били смо близу Приштине, подно Газиместана, кад смо чули, и угледали, борбене авионе у ниском лету. Радовали смо се, јер смо мислили да је то војна вежба која је Србима доносила какво такво охрабрење, а Албанцима – онима који су се спремали за нове погроме – упозорење и опомену. Кад смо, о заласку сунца, ушли у Приштину, били смо изненађени: улице су биле препуне света. Чули су се повици које, у почетку, нисмо разумели, као што, необавештени, нисмо веровали да би то могле бити демонстрације. Вијоре се заставе државе Албаније. Авиони надлећу град. Наше сумње брзо су се обистиниле. У улици, у којој је било нешто мање света, заустављам аутомобил и, једног од стегоноша, питам: „Шта је ово?!“ Он, с уверењем да га провоцирам, прилази колима и, готово уту-

равши главу кроз отворен прозор, претећи, обраћа ми се на српском: „Не знаш шта је, је ли? Брзо ћеш сазнати, и добро упамтити!" Одступио је за корак и, дижући заставу, из свега гласа узвикнуо на албанском: „Косово, Република!" Објашњење је било кратко, и потпуно. Споредним, обилазним, улицама стигли смо у мој стан. Страх се, заједно с нама, пео уз степениште. Две породице, те ноћи, остале су заједно. Спавала су само деца.

По ко зна који пут, сетио сам се речи призренског професора Трифуновића, али и младића и девојака, Албанаца, мојих (призренских и ораховачких) ученика. Пожелео сам (иако су они већ завршили школе, и имају своју децу) да уђем на њихов час, као некад, погледам њихова лица, као некад, и уверим се да се они нису променили...

Али, писати Вама, и не крочити даље од почетка, сад видим, немогуће је; иако овдашње (и не само овдашње) најновије вести одавно нису вести.

Временом, навикавали смо се на све драматичнију косовску збиљу. Претње и прогоне – после крвавих сукоба 1999. године и уласка НАТО снага на КиМ – заменила су свакодневна киднаповања и убиства Срба. И све се то догађало пред лицем такозваних међународних, то јест НАТО, снага које су се представљале као мировне, а у стварности, као сваки окупатор, подариле су Косовом и Метохијом, толеришући терор над Србима од стране њихових послужника, Албанаца. Пролазе деценије, а да ниједан од тих злочина није расветљен, чак ни убиство четрнаест жетелаца на њивама села Старо Грацко, деце на купању на обали реке Бистрице у Гораждевцу (убијено двоје, рањено четворо), обезглављених чобана на шарпланинским пашњацима (чија су стада, потом, несметано одгоњена)... Ни монструозни злочин у селу Клечка где је, у крчану, бачено око 50 угљенисаних тела, углавном Срба, није био довољан да се озбиљно крене у откривање злочинаца. У Уједињеним нацијама спречена је непристрасна истрага о нечувеном злочину у Албанији (познатом под именом Жута кућа), о вађењу и продаји органа живих људи, киднапованих Срба са Косова и Метохије. Кажу, да се сада, о том злочину над

злочинима, далеко од јавности, врши међународна истрага. На нашу несрећу, констатујемо: како тада, тако и сада...

У једном овдашњем разговору речено је да постоје три категорије злочинаца. Прва: они који су издали налог за злочин; друга: они који су налог извршили; трећа: они који нису успели да уђу у траг злочинцима.

Новица Крстић, директор штрбачког средњошколског центра, друкчијег је мишљења:

„Није добар тај редослед. Јер, онај трећи, који упорно одбија да идентификује убицу, у ствари је, онај први, који је издао налог за убиство. А налог је дат, самим тим, што убица зна да неће бити гоњен. Да није тако, бар неки злочин био би расветљен. Уосталом, највећи злочини Албанаца над Србима, догодили су се откако је војска НАТО-а окупирала Косово и Метохију.”

„Значи, мањи је кривац извршилац?”

„Мањи!...”

Поштовани Добрице,

Док Вам ово пишем, на телевизији вест да су САД одобриле Србији средства за разминирање четири локације (од њихових касетних бомби). Јово Бакић, професор Београдског универзитета, записује: „Хуманитарна интервенција, изум је циничног и нечовечног ума.” А мени се чини да је у овом, данашњем, америчком милосрђу више нечовештва, но у оном кад су нас, под истим геслом, бомбардовали.

Једне новине, више није важно које, пишу: „Америци одговарају стални сукоби и ратови... Конструирају се разне Маркале, Рачци (Србија), кршење људских права (Кина, Русија, Либија), оружје за масовно уништење (Ирак)... Ал Каида је Белој кући, час сарадник, час непријатељ. По потреби... Благостање у Либији и Сирији је непожељно, мрачњаштво у Саудијској Арабији пожељно!...”

Људској несрећи, поготово несрећи малих, издељених и посвађаних, нема краја...

Искрено ми је жао оне Албанце који верују да су им Американци пријатељи и да ће им они донети благостање и остварити сан о великој Албанији, а не примећују колико су ти НАТО каубоји већ допринели разарању њихових поро-

дица, где се односи драматично мењају; новац се, уместо радом, стиче свакојаким криминалом, најчешће продајом дроге; мало је остало од чувене албанске бесе... Онима који у Американцима виде спасиоце, и који њиховим председницима подижу грандиозне споменике, биће најтеже кад спознају да су били у великој заблуди.

Уосталом, слична судбина прати и оне балканске народе који се деле на сателитске државице; траже, и налазе, своју историју, своју славну прошлост; васпостављају свој језик, цркву, одричу се свог писма...; а све то, по диктату неприкосновеног моћника...

Ако се дете, кад га питају, чије је, постиди и замуца, то је горе од смрти његовог родитеља. Од тога, чини ми се, нису далеко ни лидери тих државица и протагонисти те политике. Они не схватају да је њихов ослонац тамо где су идеје потрошене, где је све подређено материјалним вредностима, где станују психопате које, насумице и без објашњења, убијају...

А онеме, из мог рода, који почини злочин, пристао бих, да судим. Примера за то има и на Косову и Метохији. У тврдњи, да су већину злочина над Албанцима на Косову и Метохији починиле паравојне групе, пристигле из Србије, Црне Горе, Босне и Хецеговине, свакако има истине, али то не умањује злочин. Док се поред имена жртве, било чије, не нађе име злочинца, било ког, из ћорсокака у који смо запали, нема излаза...

У спирали наших неразумних сукобљавања и лутања дошло је и до одвајања Црне Горе од Србије. И кад сам помислио да од тога нема куд горе, стигла је вест: у Црној Гори уводе црногорски језик, избацују ћирилично писмо!

У Новом Пазару, ових дана, млада мајка објашњава: „Ми смо Бошњаци. Код куће говоримо српски, а деца ће у школи да уче на босанском.”

Следи још горе: у Црној Гори заговарају црногорску цркву. А јуче, на освештењу Саборног храма Христовог васкрсења у Подгорици, Васељенски патријарх Вартоломеј, између осталог, рече:

„Нико нема власт да ствара нове православне цркве на овом простору... Цркву је основао Христос и њоме могу

да управљају само његови апостоли и њихови наследници, а не било ко који око себе окупи своје присталице и ту организацију назове црквом."

Али, и од „Црногорске цркве" има и горег посртања: Црна Гора признала Косово за независну државу!... У свему томе, ипак, најгора је неслога Срба, који, тако, сами себи намичу омчу на врат.

У служењу Господару, иде се много даље но што то он тражи... Како, онда, објаснити понашање неких наших интелектуалаца, и писаца, који се, и данас, огрћу шињелом оних који су 1999. године бомбардовали нашу земљу? Један од њих, који је за посебне заслуге, након бомбардовања, добио (и прихватио!) националну пензију, дословно ће изјавити: „Ја нисам био за бомбардовање, него за инвазију..."

„Да ли би у САД било какву награду од државе могао да добије неки амерички грађанин који је подржао терористички напад на њујоршке куле близнакиње?", пита се аналитичар Д. Анђелковић.

Тако одвајкада раде господари: физички изделе, заваде; потом духовно обогаље!...

А Кочо Данај, политичар и историчар из Тиране – данас кад би то, бар према декларативним порукама Европљана, требало да буде смешно – без зазора тврди: „Ко не жели Природну Албанију, жели немире и напетост, јер је она кључ за стабилност и мир у региону. Ко је против Природне Албаније, тај је за рат."...

Таквих послушника највише је у малим народима. А оним косовским Албанцима, који су, као и Кочо Данај заслепљени, поручујем, да бих сутра, као изгнаник на неком пустом острву, могао пожелети и неког Албанца, по могућности неког од оних мојих (призренских или ораховачких) ученика којима се може десити да, изненађени, покажу (као кад су били деца) нешто од онога што и од себе (данас, као одрасли) крију...

Поштовани Ћосићу, писаћу Вам поново ако дође неко боље време. И ако, тада, будемо живи. Срдачно Вас поздрављам.

Ваш Петар Сарић

Брезовица, септембра, октобра 2013. год.

КОСОВСКО ОПРЕДЕЉЕЊЕ ПЕТРА САРИЋА

Најпознатији савремени прозни писац са Косова и Метохије, Петар Сарић, својим животом и књижевним делом, стварно и симболички, повезао је два древна српска простора: Косово, српску духовну колевку, и завичајне Бањане, у некадашњој Старој Херцеговини, где се увек српски певало и мислило. Писац је највећи и најплоднији део људског и стваралачког века везао за Косово, а тематско-мотивски остао веран родним Бањанима, свом природном стваралачком изворишту и исходишту, уз повремене косовско-метохијске књижевне рефлексije. Игром историје и судбине, дошло је такво време да су ова два животна и духовна простора, посматрано у некадашњим југословенским оквирима, данас гранични делови на којима се брани српска реч и име.

Ни у трагичном и апокалиптичном новијем времену, времену страшних прогона и погрома, Петар Сарић није се двоумио, исказао је своју људску стаменост и моралну доследност. Које је потврдио, упркос свему, самим избором да живи и ствара на Брезовици, у Штрпцу, који још увек нису право расејање али јесу, нажалост, рубни део Српства. Као, уосталом, и Бањани, родно место његове прозе.

Своје српске корене и националну припадност није Петар Сарић прикривао ни раније, ни у оним временима привидног братства и јединства. Када је искрено, дубоко свесно и јавно, преузимао ризик на себе у увек турској, хировитој и опасној косметској стварности. Није се приклонио превртљивим оптирањима и лукавим наговорима зарад привидне и пролазне лагодности. Није се ставио, тада ни касније, под скуте онима који су обликовали нове политичке нације,

вере и језике. А могао је, као што су то учинили неки, у она времена национално грлатији и острашћенији од њега.

У време новог страшног погрома и прогона, није се склонио на сигур- није место, као што су то други невољници, па и писци, у љутој невољи учинили, и које је добро разумео. Могао је, али није, као познати и признати писац, наћи сигурније место негде у централној Србији, па и у самој њеној престоници. Уместо сигурније егзистенције и привидне заветрине, Петар Сарић је изабрао ветрометину. Готово тврдоглаво, прихватио је, као судбину, прогон и изгон из Приштине, али не и одлазак са Космета. Као да је следио Његошеву људску и песничку лозинку: „Тје је зрно клицу заметнуло, онђе нека и плодом почине". Остао је на Брезовици пркосећи свакојаким неприликама, злом времену и злу свакојаким. Којим чином је потврдио непоколебљиву, чак би се могло рећи и тврдоглаву доследност. И храброст, на којој није градио ореол славе, а храброст јесте. Треба се дивити његовом косовском опредељењу и, упркос свему, останку и опстанку на Космету.

Изабрано је право место да се, овде у Пиви, недалеко од пишчевог за- вичаја, говори о писцу и човеку Петру Сарићу. Писцу уверљивих књижевних ликова и светова, о којима је било и биће још речи. У првобитној замисли намеравао сам да говорим о Сари и Митру, ликовима из најновијих Сарићевих романа, који су ми и свежији по читању и сећању. Пре свега фасцинантној Сари, маестралном књижевном лику у чијем је обликовању писац показао изузетно мајсторство и невероватну стваралачку имагинацију. О не- обичној жени, која следи своје унутрашње нагоне и налоге из своје Књиге. Као да је дошла са неког другог света, својим бићем и његовим налозима, уноси праву драму у традиционално учмалу и затворену бањанску средину. Сва од акције, магије тела и чина, жудње, ероса и заноса. Узвишена у својим поступцима и своме жртво- вању, у магичној Шумљатој долини, за коју је везују страсни љубавни заноси, па и грех, по коме је такође узвишена.

О одиви која је стигла у Бањане из Херцеговине, за Јакова Вукотића у Корита; јединој жени која је знала да чита и пише, а уз то донела и своју тајанствену Кигу. Заго-

нетна, заносне духовне и физичке лепоте, а лепо лице „слично белутку из Тре- бишњице". Са тајанственом амај- лијом свезнања и оријентиром понашања, стигла је Сара, као прво чудо. Жена која као да није од овога света и све јој пристаје што ради. На све пада њена омађијавајућа светлост и све је под сенком њених необузданих и неочекиваних женских налога и поступака у патријархалној средини, наглашене епске традиције и етике, поступака, обичаја и навика, као и са непресахлим духовним косовским оријентирима. У такву средину стига је Сара и направила праву пометњу. Фасцинирана овим Сарићевим књижевним ликом, Гордана Влаховић, прозни писац и суптилни књижевни критичар из Крушевца, по њему ће насловити своје есејистичко дело: Са Саром, уз Књигу.

У првобитној замисли хтео сам подробније говорити и о Митру; њего- вим драмама и срушеним сновима о Америци. О емоционалним стањима и поступцима, чак и ирационалним. О деоби у најужој породици и предачком зову, повратку у своје Бањане у одсудном ратном времену. Након

Гавриловог пуцња у Сарајеву, Сарићев јунак Митар није се двоумио, као ни други преци, у тим и таквим временима. Доноси коначну одлуку и са сином Душаном прикључује се црногорским и српским добровољцима, враћа се у своје Црквице, у завичајне Бањане. Изнад свега му је важна судбина Српства и Србије. Рањен је на ратном путу, па није стигао до Мојковца, али је свој дуг одужио, који је носио у свести и подсвести. Касније ће у својим Црквицама дочекати и галвестонског пријатеља и кума Нојка, солунског ратника из Штрпца.

Дакле, ни Митар није могао побећи од себе, као ни писац Петар Сарић, од своје људске суштине, националних уверења и етичких налога. Писац који у своме људском и стваралачком бићу, о чему се ретко вербално изјашњава, дубоко носи косовско опредељење и муку. Зато сам се, у задњем тренутку, а сматрајући да ће о Сарићевој прози други подробније и темељитије говорити, определио за друкчији, већ насловом овога прилога маркиран приступ. Подстакнут, у доброј мери и видовданским бројем Јединства", листа са некадашњим седиштем у Приштини, присилно из-

мештеног у недалеку Косовску Митровицу. У овом тематском, празничном броју, као овогодишњи добитник „Златног крста кнеза Лазара“ за укупни књижевни рад и допринос, Петар Сарић заузима примерен део. У том гласилу и издавачкој кући је провео године и оставио немерљив уреднички и стваралачки улог. Провео готово цео радни век, свој најплоднији и најкреативни део.

Поводом овог признања, Петар Сарић каже: „Без Јединства немогуће је приступити писању било какве историје српског народа на Косову и Метохији. А 'Златни крст кнеза Лазара', наша најугледнија и највиша награда, потврђује да смо остали тамо где смо, да радимо што радимо, да се у злу нисмо понизили. За мене веће, и драже, награде од ове нема“. И наставља слово о великом празнику: „Видовдан је српски дан над данима, тужнији од најтужнијег, радоснији од најрадоснијег. Тог дана, у ком ничег осим таме није било, синула је светлост какву до тада нисмо видели; и какве, без оне помрчине не би било“.

У својој дубоко људској исповести, и скромности, не приписује себи и онима који су остали на Косову посебне заслуге, а могао би. Нити замера онима који нису могли и имали где да остану. Напротив, његова следећа реченица звучи помало парадоксално: „Они који су морали привремено да оду са Косова ближи су ми, и присутнији, од нас који смо на њему остали“. Затим, износи став о животу у најудаљенијој енклави, у непријатељском окружењу: „Ми смо се овде на све то навикли, што ће рећи деформисали се до те мере да се једнако радујемо одласку, например, у Београд и повратку на Брезовицу. На питање, шта се с нама десило, понекад немам одговора; а кад га нема, онда је опет посреди Косово; да смо се задесили на било ком другом месту, све би друкчије било. Јер, и ми бисмо били друкчији“.

И у овим Сарићевим ставовима наглашени су косовско опредељење и мука, не само оних који су остали већ и оних који су морали да оду. Сетимо се, поред осталих, само невероватног жртвовања песникиње Даринке Јеврић, приштинске заточенице и косметске мученице, античких размера.

Своју моралну стаменост и људску честитост, Сарић не исказује раз- метањем речима и својом жртвом. Јер, Косово је нешто дубље и постоја- није у њему. Попут оног о чему говори у поменутом видовданском броју „Јединства“ и Матија Бећковић, који је истоименом наградом раније овен- чан. Творац знамените, духовне фило- зофеме: „Косово је најскупља српска реч“. Велики песник каже: „Косово је духовни појам. Косово је унутрашњи извор и српско ју- начко гробље. Косово је Србија, али Косово није само у Ср- бији него и у Србима. Носе га у срцу, у души, у језику, у памћењу, у костима“.

Живећи на Космету, наш писац се на зла времена привикао. У којима му је сам чин стварања био одбрана, осветљавао му пакао, рећи ће у јед- ном ранијем разговору за „Политику“ (са 3. Хр. Радисављевићем). Рецимо, док је петнаестак година писао роман „Сара“, овенчан престиж- ним књижевним признањима, међу њима и наградом „Ме- ша Селимовић“. Објављениму јубиларном Колу Српске књижевне задруге. И на свако се зло навикао, па му је не- нормално изгледало нормалним.

На Брезовици живи из виших људских и стваралач- ких побуда и разлога. У том „рајском врту“, који неће да изгуби, чега је, каже, постао свестан више у рату него у миру. Због чега је немогуће, за њега, да напусти Брезовицу, Штрпце, Сирињку Жупу; једном речју, Косово и Метохи- ју. Јер би тиме изневерио себе. „Напустиш ли их, излажеш се опасности горој од смртне: где год стигнеш, залутао си; изгубио си своје име. И твоји и туђи чуде се шта се од тебе учинило. Не појављуј се ни пред огледалом: самог себе не- ћеш препознати“, вели писац.

*

Пре неколико година уприличен је књижевни портрет Пе- тра Сарића и на реномираној књижевној манифестацији Српска проза данас у Трстени- ку, јубиларној тридесетој. Скуп се, као и сви претходни, одвијао у завичају Добрице Ћосића, у средишту моравског човечанства, како је метафо- рички означио славни писац. За разлику од других раније портретисаних писаца и њихових аутопоетичких беседа,

једино се Петар Сарић обратио скупу у епистоларној форми. Управо Писмом Добрици Ћосићу, у коме му реферише о својим косметским искушењима, почев од далеке 1964. године. А писано је на Брезовици, септембар - октобар 2013, коју је управо овај пирац, са другим сународницима, учинио помало митским местом и последњом линијом одбране.

Почетак ове прилично опширне епистоле гласи: „Када се одлучимо, или будемо приморани, да неке пишемо, важно је због чега смо се одлучили, или били приморани; важно је и о чему пишемо; није без значаја ни место на коме смо се, пишући, задесили; ни време које се угодило; али, буде, да ништа мање није важно - коме пишемо". И даље: „Свестан да се обраћам човеку који је о Косову написао више од других, и тачније од других, који је и оно што ће се тек догодити наслутио..." Све се набројано, овом обраћању Ћосићу, у суштини поклопило.

Дакле, у пригодном трстеничком часу, Сарић се обраћа на праву и велику адресу, износи своја опора, дугогодишња сазнања и искуства о косовској несрећи, чији суштини апостроф смешта у заграду („Косовска несрећа забарикадирала се у свој замак, у ком постоје само улази.") Затим, почиње да ниже примере својих и општесрпских изазова и искушења од поменуте далеке године, професорских дана у Призрену и Ораховцу, закључно са годинама проведеним у Приштини. Сведочи о ономе што су сви знали и видели, а зарад наводних виших циљева ћутали и прикривали. А само ретки, уз сопствени ризик и спремност на жртву, јавно проговорили. „Било је то време кад се осећало да је што се спрема озбиљно и крупно...", пише Сарић. Пише и о свом српском осећању и опредељењу, због којих су му, наводни „своји", ударце задавали. Сведочи и о свим потоњим збивањима, до оних најновијих и трагичних. До страшних злочина над нашим, а не прећуткује ни наше злочине над другима. Па и новој реалности, у којој и са којом се живи. „Временом, навикли смо се на све драматичнију косовску збиљу", вели Петар Сарић. Њега све поменуто и много штошта друго боли, о чему пише аутору „Времена смрти" и других судбинских дела.

Упркос свим националним раскршћима, деобама и поразима, наш савременик, Петар Сарић, својим животом и делом остаје непоколебљиви заточеник, у његошевском смислу, „косовске приче“; како је о великом претходнику промишљао Иво Андрић. И опредељења. Управо оног опредељења о коме је писао Зоран Мишић, у своме чувеном есеју „Шта је то косовско опредељење“. Мада је из овог изузетног текста исувише тешко, укратко, извући суштину, за ову прилику, ево макар два става:

1. „Косовско опредељење је највиши етички принцип који је, уручен нам од Грка, постао наше историјско искуство. Али у њему је сажето исказан и онај древни закон укидања супротности које се од Хераклита до данас објављују свету. Небеско царство коме се кнез Лазар приволео, то је она врховна тачка духа...“

2. „Косовско опредељење, то је, пре свега и изнад свега, духовно и песничко опредељење. То је љубав која остаје и када више нема љубавника, лепота која зрачи и кад су нестали њени неимари, сан који обасјава јаву и кад су у свом пламеном лету изгорели сањари“.

Свега овог има и код писца Петра Сарића, у његовим животним ставовима, па и књижевним делима. Посебно у Сарићевом доследном и стаменом косовском опредељењу.

Иако Петар Сарић, као мањи број и наших прозних писаца друге по- ловине XX и прве деценије и по XXI века, нема књигу приповедака – до-сад је објавио само једну приповетку, „Сахрану у Сушићу“, и то тек прошле године у књизи писама са Косова И времену се затурио трсп (2015) – глас најбољег српског писца на простору Косова и Метохије и једног од најзначајнијих прозних писаца савремене српске књижевности стекао је искључиво као романијер. Он је, међутим, са пет књига поезије истовремено и песник, прве његове књиге биле су збирке песама а не романи. Такође је и драмски писац, јер је по мотивима романа Сутра стиже Господар 1-11 1979), објавио драму са истим насловом. Зато се његово књижевно дело може и мора посматрати и из те друге две жанровске перспективе. И обе имају значајног удела у формирању његовог прозног рукописа и

стила. Или тачније – њихов поетички потенцијал интегрисан је у саму структуру његовог романескног дела.

С друге стране посматрано, његово прозно и поетско дело очигледно је посредно повезано и с неким чињеницама егзистенцијалне природе које су у одређеној мери могле утицати на његов општи тематски, естетски и, посебно, значењски профил. То се више односи на садржинске и друге одлике и константе његових романа, које су умногоме одређивале њихове унутрашње релације и садржинску усмереност, него на поезију, али се у одређеном смислу односи и на њу.

Милутин МИЋОВИЋ

У СПОМЕН

Петар САРИЋ
1937 -2023

Рођен у Бањанима (Горњи Тупан, Црна Гора), радни и стваралачки вијек провео на Косову и Метохији.

Романописац и пјесник, уредник, издавач, просвјетни радник. Понио је мелодију српског језика из Бањана, приче, легенде, поднебље, истанчано осјећање за живу ријеч. Ослоњен на тај говорни језик, архајску љепоту свог племена, градио је романе који припадају врху савремене српске прозе.

Био је ангажован и као писац и јавна личност од осамдесетих година прошлог вијека до краја живота. Косовску причу, страдање српског народа од Арнаута, а потом под ударцима НАТО пакта, износио је храбро и достојанствено.

Човјек и родољуб, послије НАТО бомбардовања, остао је да се бори, страда, издржава, са својим народом. Из опустјеле Приштине преселио се на Брезовицу под Шаром планином. Бољела га је Црна Гора, њени раздори и разбраћења. То је била и тема наших разговора, - поред Бањана и бањских главара.

Петар је имао орловски изглед, снагу косбаше, и њежну душу, пуну завичајног и свенародног памћења. Мелеман човјек, како се каже у Бањанима.

Покој ти души, драги Петре, војевао си своју битку до краја живота, остао вјеран и себи и свом народу.

Име ти свијетљело и пред Богом и међу људима.

Рајко Петров НОГО

УТЕХА ЊЕГОШЕВА

Може ли „истрага предака“
наудити Његошу

1.

Ова је драма почела на Косову.

Ова се трагедија приводи крају у Подгорици и Београду.

Обрели смо се усред злокобног парадокса. Обележавамо два века од рођења стожерног српског песника, а ту крупну годишњицу потапа званична тишина.

Владика Петар II Петровић Његош, „духом читав један свет, а телом и рангом владар самодржац, живео је и умро без иједне засићености. Мирио се са својим тешким дужностима, извршавао своја опасна права, носио своју трагедију слободе ради, а упркос срећи и правди“, писала је Исидора Секулић.

Са трагичним јунаком косовске мисли још горе је и трагичније данас. За његову двестогодишњицу, у зиндану у који су га браћа/разбраћа зазидала, своје митрополиту његови архијереји не могу свећу да упале, ни молитву да читају над оним костима/моштима које су седам пута сахрањиване: „Знао је да се над његовом гробницом неће само ломити громови и борити два страшна симбола него ће се и свако зло избљувати и распртити. Хтео је да се и мртав бори са онима с којима се жив борио. До себе је подигао и нас, дао нам општу главу и наменио борбу непрестану. А народ који не може да одбрани гроб, не треба ни да постоји“, писао је Матија Бећковић.

Некадашњи гробен за покосовски збег, а данашња званична Црна Гора, свакојаким „новим читањем“ Његоша кривотвори, а фалсификујући његове речи, заправо га се

одриче. Одричући се Његоша, одричу се себе. Средишња српска земља, ова данашња, званична, у којој је некоћ, над прахом оца васкрсле Србије из мртвијех Србе дозивао, и дозвоа, ћути као заливена. Као да се све ово ње ни не тиче. А шта и да кажу који Косово предају, а причају како га избављају. Косово, где су рођене и црква и држава, где смо сви рођени. Срби су до сад имали два места рођења: прво на Косову, а друго где се ко случајно родио. У општем пометенију, многи су без оба останули. Ако останемо и без Његоша – који је „сев муње наше у човечанству, у Космосу“, који је и косовски завет и Обилића обновио, и тако нас као народ октроисао – ми ћемо се погубити и просути. И по Србији и по Црној Гори празноглавци мантрају: Онај сам који нисам. Отворите Књигу Његошеву, прочитајте било који стих, сваки безмало о овој данашњој срамоти говори. Случајни људи су један стари, слободарски народ, који се кроз дугу и страшну историју није дао, ево дотле довели да му се ултимативно наређује да колективну свест промени.

Ова је трагедија почела да се окончава охолом речима да Косово треба оставити поповима и песницима.

Онај који их је изрекао и сам је трагично скончао. Док је Косово било у компетенцијама песника и попова, и било је наше. И биће док буде кога да „пето јеванђеље“ чита и памти.

„Ако је династија Петровића некада морала да се бори против духа потурчењаштва како би сачувала српски слободарски дух Црне Горе, данашњи црногорски главари морају да обаве темељну истрту својих предака\ писао је у Летопису Матице српске (2012) Иван Негришорац. И још је додао да су највећи противници данашњег режима Свети Петар Цетињски, Његош, књаз/краљ Никола, Марко Миљанов, Стефан Митров Љубиша... Не савременици, већ моћни преци који су историјску Црну Гору утемељили. „Мораћу их, мртве, убијат и из памети изгонит“, каже у једној Негришорчевој песми дуговладајући Велеум.

Може ли, дакле, истрага предака штогод наудити Његошу? Не може. Сам и заздан, јачи је од својих ништитеља и живљи данас него јуче. Овај је слободар „сам собом опасао колико је дала песничка снага свег српског народа“.

Па и мало више. Нисам једини који се, након референдума, утешио када је видео да се Ловћен није помакао. Са ловћенских висина Његош ће нас трајно и бодрити и постиђивати.

У оштроумној књизи *Ноћ гуњих маказа* (2012), која је већ у наслову алузија на *ноћ гуњих ножева*, Веселин Матовић је белодано показао шта су званични штројачи у читанкама и антологијама, у „новим читањима“ Његоша подузели – избор је увек и тумачење – не би ли све најважније из *Вијенца*, *Луче* и *Шћейана Малој* заобишли и тако песника „испразнили“ од свега што је у његовом делу овејана суштина, мера и смисао човековог живљења: „И зато тамо нема помена о Косову, ни о Карађорђу, ни о Милошу (мјери свеколиког људског живљења), ни о Мићуновићу (кога „Српкиња још рађала није“), ни о „искри бесамртној“, нити о „страшном људском паденију“. Ученик из ове читанке неће сазнати ни коме је Горски вијенац посвећен, ни зашто, ни у каквој је смисаоној вези та посвета са идејном и тематском основом дјела; неће срести ни Његошеву етногенетску концепцију Црне Горе као збјега преосталих косовских витезова, а која је вјековима чинила њену духовну и етичку кичму („Истурчи се плахи и лакоми, / Млијeko их српско разгубало! / Што утече испод сабље турске, / Што на вјеру праву не похули, / Што се не хће у ланце везати, / То се збјеже у ове планине, / Да гинемо и крв проливамо, / Да јуначки аманет чувамо, / Дивно име и свету слободу!“), ни кола – глас народа, који осмишљава херојско жртвовање („просте наше жртве свеколике“), ни сучељавања три духовно, етички и егзистенцијално различита свијета: Црногораца, Турака и Млечана.”

Тежи им је и гори Његош, макар и на оскврнављеном Ловћену, макар и у ноћи дугих маказа, него цело кукавно српство угашено. И пре ових да- на, разни су гувернадурчићи Његошу исправљали стихове и погрешно их толковали. Али им се није примило. Који су се усудили да разруше гробну капелу, што да не утуре и два слова које Његош није писао и што да му не исправе цигло стотинак речи.

Они од Његоша боље знају како би он данас писао и мислио.

Ако узвишено попростаче, ваљда им се чини да ће Његоша себи примаћи.

2.

Негде је владика будимљанско-никшићки Јоаникије (Мишовић) изрекао једноставну мисао да бисмо све књиге најдубљег српског самосазнања могли читати као наставак Горског вијенца. А могли бисмо додати да је све пре Вијенца – Стари и Нови завјет, античка, наша епска и лирска усмена класика, монашка и класицистичка књижевност, између осталог – припремало Његошево дело. Јер Његош врхуни нашу класичну усменост, а истовремено моћно обнавља високу писану књижевност. У књизи Вјечна зубља (2005) Светозар Кољевић целу нашу књижевност види у Његошевом знаку; чим изговорите вјечна зубља, не можете а да не додате вјечне помрчине. Први чланак овог Његошевог десетерца односи се на поезију, други, прећутани, на историју, или тзв. стварност. Шта је поезија него „светлост која размиче границе околнога мрака“. Одјечи усмене у писаној књижевности поднаслов је сваком озбиљном тумачењу књижевности, јер је „писана реч неминовно графички траг нечега што је ко зна колико пута изговорено“. У том смислу Кољевић и издваја речи Виљема Батлера Јејтса, за кога вели да је највећи песник енглескога језика у двадесетом веку: „Фолклор је у исти мах Библија, „вјерују“ и Књига заједничких молитава, и готово сви велики песници су живели под његовом светлошћу. Хомер, Есхил, Софокле, Шекспир, па чак и Данте, Гете и Китс једва да су били мало више него фолклористи са музикалним језицима.“ Тако и наш Његош, врхунски фолклорист музикалног језика. Његош – пре и после.

3.

„Одвазда су Срби народ храбри“, вели у Шћепану кнез Долгоруков. А Теодосија Мркојевић, и њему и нама, овако одговара:

Истина је да су народ храбри,
да су били. Али ће су сада.

Ако је тако било у она устаничка времена, и касније, кад је Његош зборио а Карађорђе творио, како ли је тек у ово наше жалосно невреме. И шта је иза таквих горостасних предака остало овом њиховом каквом-таквом потомку. Па можда баш то да – питајући се „Али ће су сада“ – укрсти оно са овим временом, и тако јадашњост осенчи историјским и књижевним памћењем. Да најмоћнији српски стих – класични епски и Његошев десетерац у који је упевана сржна наша историја – укрсти са најстрожим песничким обликом – сонетом – обликом који има понајдуже памћење, не би ли од таквих интензитета, ако му се посрећи, хартија прогорела. А све то са самосвешћу да је укрштање опасан и клизав посао, а сваки избор тумачење.

У младости сам сонет „Рашта болан оде у хајдуке“ скројио од Његошевих стихова, углавном:

Што је ово ево неко доба
Уједно су овце и курјаци
Што је човјек ка слабо живинче
Ум се смути а језик заплиће

Мед за уста и ладна приоња
Постадоше лафи ратарима
То нијесу за људе градови
Већ тавнице за невољне сужње

Сакрише се миши у дуваре
Млади вуци подвише репове
Разбјежа се лудо и нејако

Сам остаде у Сријему Рајко
Сам остаде са Борија Рајко
Као суво дрво у планини

У зрелости, да не кажем у старости – а „зрелост је све“ – тако сачињен сонет могао би да носи наслов „Утјеха Његошева“, а у њему су сви стихови Његошеви. Није, дакле, реч ни о религиозној поеми, ни о „историческом со-

битију", већ о свега четрнаест у сонет сврстаних десетераца, о сонетној лучи микрокосмоса:

Све дивоте неба и небесах
 Све што цвјета лучем свештенијем
 Што је скупа ово свеколико
 До општега оца поезија

Наша земља мати милионах
 Сина једног не мож вјенчат срећом
 Нема дана који ми желимо
 Ни блаженства за којим чезнемо

Ако исток сунце свјетло рађа
 Ако биће ври у луче сјајне
 Ако земља привиђење није

Душа људска јесте бесамртна
 Ми смо искра у смртну прашину
 Ми смо луча тамом обузета

Ослушните како овај сонет збија већ збијен, екразитом пуњен Његошев десетерац. Како се под притиском строгог и кратког сонетног облика стихови преображавају у саме и дефинитивне кристале. Погледајте затим како у првом катрену очи небу подижемо и с усхићењем гледамо, такорећи „пијемо“, све дивоте онога који је „творителном зањат поезијом“. Небо је непресушна Његошева позорница на којој све „цвјета лучем свештенијем“. Небеска светлила – а Његошу је светлост увек и светла и света – толико обузимају имагинацију овог песника да су њима његове речи намагнетисане, ауром опточене. У другом катрену тај „клик смртога“ небу стрмоглаво земљи и земном нашем проклетству обарамо. То проклетство је канда веће, теже и дужи због оног старински продуженог, муклог х – „Наша земља мати милионах“ – и та муклост је јемац да баш ни једног јединог свога синка мајка земља не може усрећити. А онда стижу сурове, необориве тврдње – „Нема дана који ми желимо / Ни блаженства за којим чезнемо“. Не да таквог

дана има па, ето, нама не долази, већ га никако нема, нити ће га бити, сапатнички је истицао Стеван Раичковић. После два катрена – где се сонет увек прелама на два неједнака дела – већ у првом терцету тензија је условљена и градацијски подигнута са она сумњичава три ако на почетку сваког стиха, а нарочито након избеумљујуће, фундаменталне упитаности – „Ако земља привиђење није” – да би се у другом терцету обрнула у будну, разбориту, блаженства жељну епифанију о бесамртној људској души, о искри у смртној прабини, о лучи у тами, о зубљи у помрчини. Јесте ли осетили колико су ови стихови и савремени и свевремени. И чини ли вам се да би свако по своме избору из Његошевог дела стотине сонета могао сачинити. А таква би „провера” само потврђивала како је и колико моћан и свеважећи овај песник.

Најтеже је писати о највећима. То знају есејисти и критичари. Најрадије би само цитирали и од цитата колаже правила. А тек песници. Увек на провери шта је традиција, а шта индивидуални таленат. Песници, којима се увек чини да оно што је речено није речено до краја. Или, ако је и речено, да то курзивом ваља подвући.

Упитајмо се сада заједно чији су ово сонети. Његошеви, јамачно. Али малчице и моји. Његош сонете није писао, па сам их, ево, ја од његових стихова скројио. Укрстио сам Његошев десетерац са строгим и старим песничким обликом, и хартија је скоро прогорела. А у тој интензивној светлости пажљивији су могли видети како Његош „силом воображенија изводи из блатне земље клицу небесног живота — трулину боготвори”.

Има у Борхесовим Маштаријама прича „Пјер Менар, писац Кихота”, где тај извесни Менар дословно, од речи до речи, преписује Сервантесов роман о велеумном племићу Дон Кихоту од Манче, и пошто га преписује у свом времену, и својом руком, сасвим озбиљно тврди да је то његово рукописно дело. Овај што вам ово говори није ни тако луд ни толико екстензиван. И десетерац и сонет овде су само миг читаоцу да јасно види како упошљава традицију онај који, сем српског језика, ништа нема, па се на историјску и песничку баштину предака наслања као на сопствени посед.

А све то не би ли, макар понекад, макар у Његошевим сонетима био искра у смртну прашину, или луча тамом обузета. Још је у дванаестом веку један мудрац писао: „Сви смо ми патуљци који седе на раменима дивова.“ Овај говор са рамена предака неки зову умешношћу наследовања.

И не само да се наслањам, већ се и удвајам, час у Маргитиног од Сријема Рајка, час у Уроша Нејаког, а нешто сам своје, изгледа, препознао и у Владичином мрком брку. Уосталом, и Његош се удвајао, увелико.

У једном од десетак текстова о трагичном јунаку косовске мисли, Иво Андрић призива сведочење Љубе Ненадовића о Његошевом боравку у Венецији, камо је владика путовао не би ли се од груди извидао. А Његош је, у ствари, од српске историје боловао. Опседнут нашим страдањем – ала се ми Словени / Срби наробовасмо – Андрић види Његоша у раскошном венецијанском огледалу, оно његово пантократорски строго лице и пркосни мрки брк, па вели да свом брку Његош овако тепа:

Црни брче, ће ћеш окапати –
Да л' у Мостар, или у Травнику?

И у Италији Његошу су се само наши историјски пејзажи призирали. У венецијанском огледалу – као у каквом епском косовском бунару – у низу одсечених глава својих предака, на једном везирском коцу, Његош је и своју главу препознао, само што није поуздано знао у коме ће везирском граду крв са брка капати. У беспорецима историје Његош је знао – а и нас научио – да једном поретку следујемо: придружити се прецима. Отуда у оном мрачном призору сопственог краја – ако се боље ослушне – чудесна раздраганост.

Те раздраганости нема у сонету који је нека врста извештаја о нама и нашем времену баш том „Његошу у Венецији“:

Од Косова поља до Вождовца
Сакрај Книна до на врата Стоца
Од малена Доца до Сокоца
Гдје су некад пушили са коца

Звијезда се до звијезде злати
 Крвав уштап као божур никну
 Црни брче ће ћеш окапати
 У Мостару или у Травнику

Пјане главе развиле барјаке
 Племе наше у Локанди пати
 Ту омркни онамо освани

Љуља мајка Уроше Нејаке
 Међ њима ћеш мене познавати
 По сонету по мојој апсани

Као што су имали два места рођења, Срби у двадесетом веку, а срећом и данас, имају два највећа писца – Иву Андрића и Милоша Црњанског. Андрић се, и то је опште место, реализовао у класичној, епској, а Црњански у модернистичкој лирској парадигми. Ова два велика писца важе за антипode. Али обојица се слажу о величини Његошевој. Своје ставове о Његошу Андрић је у десетак текстова обзнанио. Али нису Андрићеве већ Милоша Црњанског речи да је Његош „песник над песницима“, „песник који би и да сав наш народ изумре, јасно и горостасно сачувао његов лик међу народима“.

Има Црњански песму „Његош у Венецији“. Тако сам и ја био назвао онај свој сонет. Па сам додао једно слово, да се зове „Његошу у Венецији“. И премда је мој извештај Његошу о овоме шта нас је задесило ослоњен на Андрићеву евокацију Ненадовићевог виђења Његоша у Италији, држим да није случајан овај миг Црњанском у наслову. „Наслеђе нам је епско, а позиција лирска“, говорио је Никола Кољевић.

Црњански је у песми „Његош у Венецији“, као кроз какав витраж, пропустио последњи, предсмртни зрачак да обасја Његошево бледо лице, мисао на Ловћен и Омира, на гроб Ахилов и на несрећну Брисеиду. Да „сузно помисли“ како за све утехе има, а да само „за очи невесте утехе нема“. Та невеста може бити и Брисеида и Косовка Девојка и Сес-

тра Батрићева, а понајвише она снаха Милоњића бана која, док „тужи ђевера Андрију“, долази у сан Вуку Мандушићу. Овај интимни, нехеројски, за невестом плачни Његош Милоша Црњанског, колико год да је слово разлике у односу према епском Његошу, толико је и лирско сенчење једне пригушене Његошеве димензије – меланхолије. Оне меланхолије која је проточила целокупно дело песника Сеоба, по којој ће га читаоци вавек познавати.

На тешко питање Теодосија Мркојевића – ће су Срби сада – одговоримо Дучићевим питањима:

Јесмо ли као у исконске сате
 Налик на твоје обличје и данас?
 Ако ли нисмо, каква туга за нас,
 Ако ли јесмо, каква беда за те.

Тужни смо јер нисмо налик, али није све пропало догод са висина на себи осећамо и Божји и Његошев прекор.

4.

У побрканом и наопаком свету, у ово пошљедње вријеме, и језик је вером преврнуо. У поганом црногорском и херцеговачком говору има свакојакних речи, али да се за Црногорце, и ине, који се Србима осећају, може рећи да су посрбице, а да језик од стида не поцрвени, и да их том поругом оплићу ови наши савремени црногорски нововерци, дукљани и алтернативни историчари – то нас, што би Андрић рекао, увек изненади нечим познатим. Посрбица гори од Србина! Е, није. Од посрбице једино је још горе бити – Србин. Не знајући како с Његошем крај да изађу – брисали су му, мењали и изостављали стихове, толковали оно што је у Вијенцу најјасније – ево су се јаду досетили: Његош и није Црногорац, аутохтонац, старинац, већ – Србин. Петровићи, доцнија црногорска династија, однекуд су се из Босне доселили, и то прво у стару Херцеговину испод планине Његош (1761 м надморске висине), двадесетак километара североисточно од Билеће, а потом педесетак километара ваздушне линије, у Петровиће, у Његуше, испод

Ловћена. Али пре свих сеоба које су ишле и тамо и овамо, и Петровићи су дошли са Косова, јер су на Косову сви Срби рођени.

Отуда митрополит Амфилохије (Радовић) учестало опомиње да речи Вука Мићуновића – „Надање се наше закопало / На Косово у једну гроб- ницу" – не значе безнађе, већ то што значе, наду. Надање може, и кад је закопано, можда нарочито тада, да васкрсне. Баш као оно зрно, бачено у земљу, што умире да би дало плода. И још митрополит додаје да је Косово „глава Лазарева", да би Србија без Лазареве главе, без Косова, била обезглављена. Ова је мисао рођена из Његошевих све актуелнијих стихова:

Да, кад главу раздружиш тијелу,
У мучењу издишу членови!

Ми смо позвани да будном самосвешћу разгоревамо надање и да не дамо да нам главу раздрубе. Садакада је Косово, изгледа, опет враћено у надлежност песницима и поповима.

Истрага предака не може наудити Његошу, али може нама оваквима.

Ова је драма почела на Косову. А хоће ли се као трагедија окончати у Подгорици и Београду, не зависи само од Косоваца. Они су нам не једном поручили да својим главарима отmemo писаљке да нас у Бриселу не би „убили пенкалом".

Изговорено прво у цркви Светог Василија Острошког у Никшићу на уручењу награде „Извиискра Његошева", 12. маја 2010, а затим дописано за Међународну конференцију „Од Косовског завета до Његошевог макрокозма", која је одржана на Филозофском факултету у Косовској Митровици,

1. новембра 2013. године

Веселин МАТОВИЋ

У СПОМЕН

ПОДВИГ ОЦА ЛАЗАРА У МАНАСТИРУ ЗАГРАЂЕ

Властеоска и владарска породица Косача управљала је безмало деведесет година простором између Неретве и Лима. Родоначелник њихов био је Вук Косача, племић на двору цара Душана, и имао је два сина: Влатка и Храну. Влатко је онај чувени Влатко Вуковић, који је као војвода краља Твртка Првог Котроманића, потукао турску војску код Билеће, 1388. године, а касније био је командант лијевог крила војске кнеза Лазара, у Косовском боју. Након смрти краља Твртка, синовац војводе Влатка, син Хранин, Сандаљ Хранић, осамосталио се и на овом простору, у ствари, на простору немањићког Захумља, оног Захумља које је било дато на управу Светоме Сави, и створио самосталну управу, иако је све то вријеме она номинално била у саставу Босанског краљевства. Косаче су својим управљачким способностима, својим владалачким даром, успјеле практично да установе самосталну државу која ће касније, по титули најзначајнијег међу њима Херцега Стефана, у народу познатог Херцега Шћепана, назвати Херцеговином. Они су били веома богата племићка породица. О њиховом богатству најрјечитије говори податак да су палату Сандаља Хранића у Дубровнику десет година градили и украшавали највјештији мајстори тога времена. Као и многе друге владарске породице тога времена, ни Косаче нијесу имали стално мјесто пребивалишта и столовања него су се селили и боравили на различитим мјестима, али, ипак, најважније њихово боравиште, одакле су управљали својим областима, био је град Соко и Шћепан поље, мјесто гдје се састају ријеке Пива и Тара и одакле почиње ријека Дрина.

Огромно је културно и историјско наслеђе Косача, на жалост, и дан данас довољно непроучено и неистражено,

али зато, често политички и идеолошки злоупотребљавано. Тих злоупотреба има, видимо, и дан-данас.

Што се тиче познатог културног наслеђа Косача, оно се може подијелити на споменичко и сакрално наслеђе. Од сакралног наслеђа њиховог, свакако, најпознатија је црква Св. Ђорђа код Горажда, коју је саградио Херцег Стефан, и у којој је својевремено радила позната Горажданска штампарија. На простору данашње Црне Горе, имамо Манастир Савину (малу цркву), затим цркву Св. Саве, такође на Савини, код Х. Новог, па једну од најљепших њихових грађевина цркву на Подима изнад Х. Новог, затим цркву у Кутина, цркву изнад Рисна, итд. Али, ипак, двије њихове највеће грађевине, двије цркве, налазе се на простору Соко града и Шћепан поља. Ту је прво, црква Шћепаница, која је, на жалост, и данас у рушевинама, мада су у последње вријеме, захваљујући академику Војиславу Ђурићу, извршена откопавања њених темеља, дијелом и археолошка истраживања. Недавно је утврђено да се у њој налази гроб Сандаља Хранића, њеног ктитора.

Друга велика грађевина Косача на овом простору, могло би се рећи и централна, јесте црква испод Сокола, у Заграђу, данас манастир посвећен Светом Јовану Крститељу. Саграђена је средином 15. вијека, а запустјела убрзо, са падом Херцеговине, и од тада све до недавно она је трајала као потпуно запуштена рушевина. Додуше, није била у потпуности пала, али јесте зарасла у коров и драч, и ту нити је ко служио нити улазио не само годинама него и вјековима. Али, ево, десило се чудо. По Божијем промислу, прије 20 година, ту, у Заграђу, у овој цркви, одржана је Литургија први пут након пет вјекова, и црква је опет пропојала, и не само што је пропојала, него је, хвала Богу, и обновљена, и ту је установљен манастир, направљени су конаци. А све то захваљујући, прије свега, подвигу монаха-ктитора и подвижника о. Лазара (Стојковића) који је осамнаест година, даноноћно уграђивао себе у ову светињу, подизао је, украшавао и оживљавао, и као духовник и као умјетник првога реда.

Ово што данас видимо у Манастиру Светог Јована Крститеља, у Заграђу, јесте васкрсење, јесте оживљавање,

не само ове грађевине и живота у овој грађевини, него и цијеле наше прошлости. Оживљавају овдје и постају реално присутни у нашем времену и Херцег Стефан и Сандаљ Хранић и сви други Косаче, и митрополит Давид Милешевски, како и цијела та далека прошлост, након пет вјекова, постаје наша савременост.

На жалост, данас неки у Црној Гори ово називају devastацијом културног наслеђа. У име некакве њихове скоројевићке културе и тобожње бриге о културној баштини, оне који, попут оца Лазара, подижу и освећују срушено, оскврњено и заборављено, проглашавају рушитељима, пријете растурањем обновљеног и тамничењем обновитеља. Па и оца Лазара, коме је овдашња власт пријетили прогоном из Црне Горе, без обзира на све што је он овдје урадио, што је осамнаест година, све што би зарадио, осликавајући храмове по Црној Гори и другим крајевима, улагао у обнову, заправо – у довршење задужбине Херцега Шћепана, која, како историчари кажу, можда никада прије није ни била завршена..

Отац Лазар, један од најзначајнијих живописаца и иконописаца у српском народу, прихватио је, уочи освећења Манастира (али само зато, јер он баш и није био љубитељ медијске сцене), да за нашу телевизију исприча како је текао велики подвиг обнове ове, можемо с право рећи – његове задужбине.

То што нам је Игуман тада казао у ТВ камеру, преносимо овдје у писаном облику, наравно, у мјери у којој је то могуће учинити.¹

---

¹ Разговор са игуманом Лазаром (Стојковићем) обавио сам у Манастиру Заграђе, у оквиру ТВ емисије Српско становиште, Српске РТВ из Подгорице, 15. септембра, 2019. године. Приликом „скидања“ са филмске траке, то јест, превођења говорног у писани текст, трудио сам се, коликогод је било могуће, да сачувам аутентичност Игуманове ријечи. Ово је, колико ми је познато, не само последње него и једино сачувано медијско сведочанство о оцу Лазару, који се, углавном, није појављивао у медијима ни писаним ни електронским. Истовремено, ово је, несумњиво, и најпоузданије свједочанство о обнови Манастира Заграђе и његовим обновитељима. Емисија је доступна на адреси <https://www.youtube.com/watch?v=VPscgNumJsg>. О обнови манастира Заграђа снимлио сам и емисију *Манасишр Загра-*

***

Оче Лазаре, ових дана имаће пуно посла. Припремаће се за празник, за славу, за велику свечаност поводом освећења обновљеној Манастира. Чесћујам Вам велики празник, чесћујам Вам велики усрјех – завршетак обнове Манастира и живописа цркве!

Хвала и Вама у име свих оних који су учествовали у томе. Заиста, јако пуно људи је све време радило овде, а ја сам ту био као неки координатор. Имам ту у виду и оне који су у давнини основали ову цркву, овај храм, учинили ово место светим тада, и њих помињемо свакодневно на Литургији: и великог Херцега нашег Стефана или Шћепана, како га већ ко зове, и митрополита Милешевског Давида који је тада био надлежни епископ у овоме крају, јер је Шћепан поље, заправо Међурјечје, тада припадало Милешевској епархији. И, наравно, у име свих оних људи који су учествовали у обнови, на жалост, разрушеног и опустелог храма, јер је Бог дао да буде тако. Хвала Богу, ево, дођосмо, како рекосте, до тога да га поново освештамо и предамо нашој Цркви и нашем роду. Лепо се погодило да то буде и јубилеј 800-годишњице Српске цркве. Ето, и ми смо се на неки начин удостојили, Бог нас је удостојио, да и ми дамо свој принос том великом датуму. И, 29. септембра овде ће се обавити освећење храма и живописа и свега што смо ми, током ових последњих двадесетак година овде урадили.

Ви сте овђе пуних осамнаест година, колико знам. Бисте ли нам рекли како сте овђе дошли, шта вас је подстигло да баш овђе останете и да овом мјесцу посветите велики број година свој живопис, али и да се ујустује у велики посао обнове и живописа ове древне светиње?

Једном су ме то исто питали, горе на видиковцу, одакле се виде Саставци и где почиње Дрина. Ја сам рекао: „Дошао сам узводно“. Управо тако: дошао сам узводно, испод Калемегдана, уз Дрину, до Шћепан поља. Не знам, неким својим животним путем, сами Бог то зна, дошао сам

ђе – обнова и освећење, заједно са Батом Самарцићем, сниматељем и монтажером, адреса: <https://www.youtube.com/watch?v=ukruiKZAK4k&pp=ygVA0LzQsNC90LDRgdGC0LjRgCDQt9Cw0LPRgNCw0ZLQtSDQvtCx0L3QvtCy0LAg0Lgg0L7RgdCy0LXRm9C10ZrQtQ%3D%3D>

овде. У ствари, позвао ме је наш садашњи архимандрит Косијеревски Арсеније. Тада је он био један од руководи- лаца Фабрике електрода на Горанску. Тада су он, г. Васи- лије Блечић, и пок. о. Божидар Кулић, та тројка, почели причу о овом месту. Они су ову цркву, на неки начин, открили и митрополиту Амфилохију и о. Лазару Ацићу, игуману Острошком. Показали су то црквиште које је било у заиста веома лошем стању, и почели су обнову. Идеја је била да се ту нешто наслика. То је било, да тако кажем, са доста неког надахнућа. Тек што се рат завршио, било је то време општег надахнућа у народу и жеље да се обнови све што се може обновити. Искористио се тај велики замах да се организује народ. И тако, у том надахнућу, неко је дошао на идеју да се овде нешто наслика, што је стварно било не- могуће у тадашњим условима. У цркви је још било костију животињских и остатака свих врста, висило је корење о- дозго испод куполе. А ја сам тада већ имао идеју да свој живот посветим Цркви, у пуноћи, да кажем – да се посве- тим монашком животу, ако Бог да, па сам предложио митрополиту Амфилохију да ми прво пробамо да нешто овде направимо, да нешто уредимо, а да се живопис уради на крају. Да не буде, као што често код нас бива – то ја знам, пошто сам се тиме бавио и знам колико сам због тога страдао – да се одмах почне са живописом, а да се у исто време покрива црква и да су ту, поред тебе, сви могући профили мајстора и радника, док радиш. Мада, ни сам ни- сам знао шта то све значи. Упустио сам се у нешто од чега би се човек вероватно уплашио кад би знао шта све то носи, шта значи обнова манастира и живот на оваквом месту. Овде је било заиста јако пусто, није било ничега око те ру- шевине, никакве зграде, никаквог зида, никаквог пода. Али, очигледно, нешто је било, неко надахнуће велико без кога се уопште не би могло ништа остварити. Промисао Божја је таква и то је то.

Морали сīе неїдје боравиїи, неїдје їресїаваїи?

Изнајмио сам неку кућу, ту у близини, најближу, за почетак. Било је то доста неусловно. Кад се сад погледа, апсолутно неусловно. Али, и то се чак с неком радошћу прихватило. И то је било неко надахнуће. Около је било

толико блата, тада је још било људи овдје, било је стоке, а ништа није било ограђено.

У шом шијражју леїле су се змије и акреїи, шио би се рекло?

Ма да, већином су то били поскоци. То сам тада први пут видео. Било их је пуно, свуда околo, просто као домаће животиње. И онда, – прво је било да се црква колико-толико среди, мада нам је то задуго био магацин. Ту је стајао материјал. Онда смо направили ону стару кућицу. Она је направљена од дрвета и данас је врло пријатна, мада се види да је стара. Она је већ првог лета била завршена, па смо прешли у ту кућу, неколицина, колико нас је било, и онда смо почели да дижемо ове зидове околo, да полако размицемо простор око цркве, коликогод се могло. Ова црква је остала без имовине, практично – без своје површине, али то је ситуација коју смо ми прихватили, па смо размицали простор око ње. Ми нисмо били у ситуацији да негде купујемо камен. Јесмо за неке финесе, али већина камена што се овде види је камен из околине, који смо ми товарили у мале камионе па истоварали овде.

Тако су настале ове дивне погзиге?

Јесте, све је то камен одавде, из околине. Али, ту се мора поменути, као и свугдје, у питању је човек. За све мо-рамо имати човека. Овде се појавио, заправо – био је послат да погледа – један мајстор из Требиња, Вељко Рикало, из Попова поља. Он је већ познат по Заграђу. Дошао је да нам буде мајстор за камен, да прави зидове, по једној препоруци. Ми смо скупили неки камен, одозго с брда, са утоварном кашиком.

Ви сїе лично све шио радили?

Да, јесам, ја сам то радио. Наравно, ту је било помоћи, ту је било акција из Плужина, из Никшића, из Фоче. У било које доба дана и ноћи овај манастир је имао људе на које је могао да рачуна. То је тада било тако, тако је и сад. То увијек морам да поменем. Ми смо ту, на овај паркинг, нагурали огромну купу тога, а откуд ја из Баната да знам шта је камен, а камоли за зидање. И сад, мајстор је дошао и сјели смо мало, и он је погледао шта ту има, а нема ништа. Питао је: "Добро, камен имате, али гдје је камен за зид?" Ја

му покажем, а он – послѣје ми је рекао да је мислио одмах да напусти. Јер, шта с тим да ради? Међутим, и он је тај чудни тип човјека. Нешто му се хтјело да ту учествује. Нико други то не би прихватио, заиста. Нешто му је ту било мило, нешто му се свидело. Заиста, сад кад се сетим тог камена – то је било страшно. Али, ето, он је прихватио. Погостили смо нешто, неке дневнице, и он је прихватио да ради тзв. стил „на фајду“. То се зове „на фајду“ – да радиш од камена који имаш. Наравно, ту је морало бити пуно бетона да би то било тврдио, јер се то не може сложити тек тако. И он је то тако мајсторски урадио да ко год дође од мајстора и који то знају, задиве се, јер то тако добро стоји, тако јако и сигурно.

Исти оно што ја је подстикло да се прихвати, касније ја је руководило да ради штај посао?

Јесте, све вријеме изградње он био овдје. Доћи ће он на освећење као гост и да му дамо признање за тај његов рад. Изван тога што је он ту радио, наравно, као мајстор, много више тога урадио је као човјек. Мало је рећи да је он овдје оставио дуван. Замислите, један Херцеговац, који је одрастао с дуваном. Он је овдје читао, ми смо окружени тим књигама, и он је сваке вечери читао Старца Пајсија. Кад заврши посао, он се лијепо спреми, био је врло уредан, педантан, и у послу и око себе, онда стави наочаре и чита једно сат времена, углавном ове наше књиге, које имамо ту, Добротољубља, светоотачку литературу. И онда је нашао негдје код Старца Пајсија да је неко седео с њим и Старац га је питао: “Ви пушите?” „Да, ето, пушим...” „Е, до те црте можете са мном, даље не можете“, рекао је Старац. И, Вељко је то прочитао, а био је то човјек који ломи камен – један ударац и готово. Схватио је, дакле, да књигу не може даље да чита, и да је то проблем који мора да ријешѣ. Тако је из два покушаја оставио дуван, научио да пева Литургију, водио је рачуна о свему што треба, да све очисти, среди, просто – био нам је као сабрат. И то се односи не само на Вељка него и на све људе који су овде били и који овде долазе. То је тако, иначе, у манастирима, а мислим да је у Заграђу изразито.

Ево, баш јуче, Литургију је служио један Рус, Александар Иванов из Санкт Петербурга. Дошао је овде са својом попадијом и ту су преноћили, а ујутру смо служили Литургију. Он је служио, а ми смо певали. Послије Службе ми је рекао: „Све ово заједно – и манастир, и црква и живопис, све – каже – има народни дух“. Тако је он то видио. И било ми је мило што је он то тако видио, јер – заиста и јесте тако.

Више од њејсџио година овдје се није служила Литургија, није било људи ни монаха, ња се овај камен, ова свеџиња најпросџо зажељела њојања и сџоџа је љривукла ње људе. Може ли се џо ѡако разумјеџи?

Јесте, сигурно. Оно што је најважније, та иницијална каписла, тај први замах био је та тројка: о. Арсеније, пок. о. Божидар и г. Василије Блечић, тадашњи директор фабрике електрода, они су све ово покренули. Значи, они су помогли да се покрену средства, и материјал и механизација, и уопште – да се ово отвори и раскрије. Рат је учинио, па се ту направио и пут. Ту, недалеко, била је база, па је војска направила пут, није се могло доћи друкчије. То је оно најбитније, на самом почетку. Наравно, ту је велики допринос пок. оца Лазара Аџића, који је, заиста, јако пуно бринуо о овоме. Од њега сам и ја први пут чуо за Заграђе. Он се потрудио да се набави лим да се црква покрије и још много чега другог. Али, оно што је било најважније, то је да је неко морао да дође да живи овдје, да неко остави живот ту, да ту заноћи, да ту устане ујутру и тако – из дана у дан, о-самнаест година. Тако се гради дом, и кућа, и манастир, а манастир посебно.

Ту су љубав, ѡу је вјера, ѡу је уџорносџи...

То је све то, заједно, све заједно...

Све вријеме док је ѡекла обнова, обнављао се и духовни живоџи. Врџила се служба и џо је љривукло велики број људи, вјерника из околине...

Јесте, како да не. И одавде и из околине. Долазили су људи из Плужина, из Фоче, из Никшића... То Братство те је основано у Плужинама, у почетку обнове, око оца Лазара и оца Божидара, они су већ имали тај увид црквени, литургијски, а народ овдје, заиста, није о томе знао много, али се

јако обрадовао томе, и сваки је то на неки начин очекивао. Од самог почетка, колико год је ко могао, значи колико је коме Бог дао дара, толико је учествовао у том литургијском животу. Ето, ту су биле неке баке из околине, сад су већ покојне, и када смо први пут почели да служимо у цркви, када су нам избетонирали под, раније смо служили у малој капели, овде у старој кући, с благословом владике, е, када се први пут у цркви могло да стане нормално, када смо урадили неке иконе и неке чираке од жице, и сад ти видиш – долазе, а поплочали смо стазу испред цркве до капије, долазе две бакице, руку под руку. Обучене, ја не знам кад су последњи пут обукле то што су имале на себи, ко зна кад, чујем оне штиклице како лупкају по оном камену, стижу, дакле, њих две на Литургију. Оне су се упокојиле и овде су сахрањене са опелом.

Овдје је одржан и један научни скуп о обнову манастира и уопште овој свеишњи и њеним књишорима. Ово је изгледа било најважније сједиште Косача?

Јесте. Стварно, ми који смо дошли из Србије, мало смо знали о Херцегу Шћепану и његовој Херцеговини. У школи је акценат био на Немањићима и том делу историје, а преко овога периода се прелетало, нисмо знали ни о Херцегу ни његовом крају, ни његовом животу, готово ништа. А касније, када смо понешто прочитали, уверили смо се колико је то било повезано са српском историјом, дубоко повезано, и крвно и духовно. Титулу Херцег од Светог Саве, Стефан је добио у Милешеви, на Моштима Светог Саве. Мошти су тада још биле у Милешеви, и то је за њега било од изузетног значаја, а то значи да је он наставио немањићку традицију. Врло тешко је њему било овде да се одржи, али он је као благословени владар добро знао како све то треба каналисати: како овде живети, како владати. А сигурно је, што се његове душе тиче, то се код нас не доводи у питање, он је то написао на цркви у Горажду, његовој познатој задужбини, „за спас своје душице“, тако је написао.

Рекосиће, није се знало о Косачама, они су и данас ван школских програма ња се ни данас о њима не зна довољно. Али и оно што се зна, идеолошки је искривљено, често и

злоупотређавано. Над њима сѝоји, ѝособно над Херцеѝом Стефаном или Шћепаном, а не Сѝјеѝаном, мада ѝа и ѝако зову, оѝѝужба за боѝумилсѝво. Међуѝим, све ѝиѝо је осѝа-ло од њеѝа и ѝиѝо се данас може наћи, ѝовори уѝраво суѝроѝно, а ѝонајвише ѝа ѝиѝула Херцеѝ од Свеѝоѝа Саве?

То говори и овај храм који је апсолутно православни, у свим детаљима, и свако у њему служи осјети како се лако креће. И не само што је то православни храм, него су његови градитељи имали неки још дубљи увид што се тиче градње и што се тиче богослужења. То је сигурно, јер је Херцег, и то је још једна потврда о њему, био велики приложник Манастиру Свете Катарине на Синају. То још увијек постоји тамо као писани податак.

И њеѝово се име ѝамо ѝомиње?

Да, и они су питали тада, тадашњи патријарх Јерусалимски Генадиј Сколари: „Ко то нама тако штедро шаље помоћ? О коме се ради?“ И добили су одговор да се ради о „потајном хришћанину“, који је сигурно морао у одређеној мјери да скрива своје име. Он је то сигурно морао тада. Међутим, он је искреност своје вере показивао управо на тај начин – помажући Манастир Свете Катарине на Синају.

Поменули сте овај зборник, заправо симпозијум који је овде одржан 2010, и који је окупио доста стручњака из области историје, богословља, архитектуре, археологије. У зборнику има доста добрих текстова, интересантних фотографија храма док је био у том рушевном стању. Ту се много пута помиње име академика Војислава Ђурића, човјека коме је Бог дао дар да проналази, он је напросто имао слух за то. Тако је пронашао Шћепаницу, која се, за разлику од ове цркве, уопште није видела. Била је потпуно прекривена. То је била само нека мала хумка. Он је одредио да се ту копа и, ево, видимо шта се тамо налази. Тако исто и ову цркву он је, у ствари, пронашао, да кажем „пронашао“, и он је први пут ово очистио и једну греду, која још увијек тамо стоји, углавио, тамо испред олатора, да се све не би срушило. Важно је помињати име пок. проф. Ђурића међу именима која стоје у темељима ове цркве.

Шћепан ѝоље, са овим мјесѝом, било је, ѝо свему судећи, ѝлавно сједиѝише Косача, а, можда, и њихово родно

мјесѿо. Помиње се да је Вук Косача, њихов родоначелник, рођен негђе на сасѿавцима Таре и Пиве. И ѿе велике ѿрађе-вине овдје и ѿре, на Соколу и они сѿоменици око цркве Шћеѿанице указују на ѿо...

Ту се види да је у питању била велика господа. То се види када се приђе тој цркви. И њој је одузет простор, али га има довољно да се види како су постављене те плоче, и да је ту био велики град Међурјечје, неки говоре да је имао чак 12000 становника. Био је ту и рудник, има и неких оста-така топионице бакра, чак је било и злата, наравно, гдје год има бакра, има и злата. Али, очигледно, Турке то није инте-ресовало. Када су дошли ту, када је дошло до пада Херце-говине, њих је интересовала Фоча.

Али је син Херцеѿа Шћеѿана, Ахмеѿ-ѿаша, освајао Херцеѿовину, касније је био и велики везир...

Зато кажем, тешко је нама да замислимо како је овдје било бити херцег у то доба.

Тешко је било овдје биѿи херцеѿ, а како је данас би-ѿи монах и иѿуман?

То је просто уколико, како да кажем, „ко се не одрекне себе, и не узме крст свој, не може бити мој уче-ник“. Тако је Господ рекао у Јеванђељу. Ако се одрекнеш себе, онда је то лако. Мислим, ништа није лако, није лако ни устати некада. Лако је у смислу да се може истрајати и све победити уз Божју помоћ. То је што се тиче монашког живота. Не видим како би човек друкчије могао, како би уопште могао да изнесе тај свој монашки пут и крст, посе-бно ако сте још, како Ви кажете, у лику игуманском, да ви, као монах, учествујете у нечему што је градња, што су од-носи са људима, са светом, значи – са свим оним што то подразумева, наравно. Јер, ово је такав манастир. Ми нисмо овде ни хтели а не би ни могли, да кажем, да стварамо неки манастир затвореног типа, некаквог монашког општежића. Ми смо овде просто на таквом месту да смо свој монашки живот посветили управо људима.

У народу се сѿворила леѿенда о Вама и о изѿрадњи овоѿ манастира. Ви сѿе ѿзнаѿи фрескоѿисац, радили сѿе у мноѿим црквама и манастирима, и Ви сѿе, колико се чује,

а мислим да је то истина, управо од средстава која сте зарадили са својих десет илацију, највише овдје уложили...

То је рукодеља. Монашка рукодеља. Знате, неко израђује бројанице, неко држи живо, неко обавља какав други посао. Ми смо имали то: живопис и иконопис. Имамо ту и једну фину радионицу иконописачку. У свему томе био је један пресудан моменат. Ми смо ту прво урадили те зидове, поплочали под у цркви, радило се околo. Не би се ни могло друкчије у почетку. Међутим, није било конака, није било овога гдје ми сад сједимо, овога великог, да кажем, конака. Није било ни тог простора испред, који смо буквално одузели од брда. Била је драча гдје су сад ти виногради и башта. Ту смо имали заиста огромну помоћ од општине Плужине. И, наравно, пошто су увијек битне личности, значи имена – ту је био г. Мијушко Бајагић, начелник општине, који је, како да кажем, слично мајстору Вељку, имао неку благонаклоност према овоме. Он је, тако ми је рекао, и лично и као предсједник општине, почео да нам помаже са свим могућим капацитетима које општина има на располагању. Он је помогао обнову цркве и посебно изградњу овога конака. Ми смо добили од општине машине и камионе. Овдје гдје ми сад сједимо било је брдо и ми смо 6000 кубика земље истерали одавде и пребацили на ону страну и тамо, опет, добили онај плато. Срећом, опет кажем, десило се чудо. Овде је сад фино прошетати горе до видиковца, ту, иза је и башта, све је то сад фино, међутим, Бог је дао па ту није било ни једног јединог камена. То је све била чиста земља. Горе се виде стене и ми смо мислили да је све стена доведе, међутим, ми смо кроз све то прошли као кроз сир.

И, ево, за десетак дана, тачније 29. септембра, овдје ће бити велика свечаност. Шта се припрема и како ће то изгледати?

Припрема се освећење храма, живописа и свега што то освећење значи. Доносе се мошти светитељске и уграђују у Часну трпезу, то чине архијереји. Иза тога освећује се живопис, и када се све то уради, онда почиње Архијерејска Литургија. Онда сви учествујемо у ономе што је најважније, што је централно, што је суштинска тајна Цркве, а то је оваплоћени Господ наш, који нам се кроз тело и крв, кроз

Причешће, увек изнова и изнова у потпуности предаје, што је страшно и помислити, али то је истина наше вере и зато смо позвани да будемо на свакој Литургији. Посебно овом приликом позивам све који буду гледали ову емисију, да дођу тог дана у Заграђе и да нам буду гости и причасници тога великог дела, које ће заиста бити, ја то знам, највећи моменат у читавом овоме послу. У свој овој обнови, у свему овоме о чему смо причали, најважнији је управо тај дан. И када се све заврши, остаје освећена, умивена, украшена црква, онаква каква је и требало да буде. Сад ми се чини да после не бих излазио из цркве. Такав сад имам осећај. Не само сад него свих ових дана. Једва чекам да се то све заврши...

Оче, Ви малочас рекостіе: „Ја ѿписах шііо ѿписах и о шіоме више немаіе шііа да ме ѿшіаііе, јер ја о шіоме више немам шііа да кажем“...

Добра је та реч: „Писах што писах“. Значи, овде се почело са ове две иконе на иконостасу доста давно. Доста се то одужило, али, како и сами рекосте, ја сам доста радио на другим манастирима, тако да сам понајмање радио овде. Куполу сам урадио, можда, пре петнаест година. Подигао сам скеле горе па прекинуо, па онда опет настављао. Било је да нијесам радио годину дана уопште. Тако – рачунам, када си кући, имаш то кад. Међутим, ову последњу годину радио сам овде мало више, нисам ишао на страну, тако да сам успео, хвала Богу, и уз Божју помоћ, да ово приведем крају. Ту још има неких детаља, неколика дана, али све у свему: „Што писах писах“. Имао сам заиста радост и надахнуће током рада овде.. Видите, црква је све време пила припремљена за богослужења. Ја радим, па ујутру све то рашчистим, склоним те скеле и пометем, па се служи, па опет тако, али 29. септембра ће се десити нешто значајно. Ова ће црква бити коначно посвећена, сређена и тада заиста предата за богослужења, а заиста је, како смо и поменули, када смо говорили о Херцегу, овај храм изузетно леп за богослужење и за свештенике и за народ.

Колико је ѿшіребно времена да се уради ова једна сііојећа фііура?

Један дан. То сад звучи, један дан и још један дан, па за три мјесеца може да се заврши црква. Али није тако. Много шта претходи том „једном дану“. Један дан, технолошки је тако, јер један дан ти зид дозвољава да радиш. Знате, ради се на влажној подлози која се брзо суши. Ако нијеси завршио до одређеног времена, мораш да прекречиш тај дио па да поново оживиш зид, дакле – све изнова.

А не може се ни радијии сваки дан...

То посебно, и то је велики проблем, када нешто не урадим како треба, па не будем задовољан, па ти то не да мира, мораш да се вратиш. Друго је рад у атељеу.

Је ли се дешавало некада да не можеије ријешиии неки ѿроблем, али Вам се у било које доба дана или ноћи јави рјешење, и онда узмеије да радииие, ѿноћи, рецимо?

Има, има, како да не, чак и ноћу. И поноћи сам радио. Не да ти то мира, радио сам доста у разним околностима, није то лако... Није то лако...

***

На жалоси, иуману Лазару не би даио да дуо ужива у љеиоии свој живоиної дјела. Неиуну тогину након овој разјовора и освећења Манасиира и фрескоииса цркве, иерселио се у наручје Госиодње.

ПОВЕЉУ

ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

ЗА 2012. ГОДИНУ

МАТИЦА СРПСКА

ДОДЕЉУЈЕ

ГРУПИ ПРОФЕСОРА И НАСТАВНИКА СРПСКОГ
ЈЕЗИКА из Црне Горе.

која је пружила одличан утицај на српскога језика

У Новом Саду

8 априла 2013. г.

ГЕНЕРАЛНИ СЕКРЕТАР

ПРЕДСЕДНИК

Штампање овог броја помогло је Министарство спољних послова
Републике Србије, Управа за сарадњу с дијаспором и Србима у региону.

Првих шест бројева овога часописа изишло је
под именом **Распеће језика српскога**.
Часопис је настао 2004. године као израз отпора
групе никшићких средњошколских професора
насиљу над именом српског језика у Црној Гори.
Од августа 2006. излази под именом **Слово**.